

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MANDA İDARESİNDEN GÜNÜMÜZE ÜRDÜN
VE
TÜRKİYE İLİŞKİLERİ
DOKTORA TEZİ**

HAZIRLAYAN
Ahmet Can ÇEVİK

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

ELAZIĞ 2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MANDA İDARESİNDEN GÜNÜMÜZE ÜRDÜN

VE

TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman :

Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

Üye

Üye

Prof.Dr.Mesut AYDIN

Doç.Dr.Erdal AÇIKSÖZ

Üye

Üye

Doç.Dr.Harun TUNCEL

Yrd.Doç.Dr.Ergünöz AKÇORA

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

ÖZET**Doktora Tezi****Manda İdaresinden Günümüze Ürdün Ve Türkiye İlişkileri****Ahmet ÇEVİK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****2008, Sayfa: XIV+232**

Resmi adı ile Haşimi Ürdün Krallığı, Kuzeyde Suriye, Kuzeydoğu da Irak, güneydoğu ve güneyde Suudi Arabistan, batıda İsrail ile çevrili bir Ortadoğu ülkesidir. Tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenlikleri altına giren ve çeşitli uygarlıkların etkilediği Ürdün toprakları,1516'da Osmanlı imparatorluğunun Memlukları yenilgiye uğratmasıyla yaklaşık dört yüzyıl Türk egemenliği altında kalmış, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise bölge İngiliz mandasına bırakılmıştır.

Bağımsızlık sonrasında Ürdün konumu nedeniyle Filistin sorunundan en fazla zarar gören ülkelerden biri olmuştur. İsrail'in kuruluşunun ardından 1948 Savaşında diğer Arap ülkeleriyle beraber savaşa katılan Ürdün, bu tarihten sonra savaştan kaçan mültecilere kapılarını açmış, bu durum iç savaşın ortaya çıkışında temel faktörlerden birisi olmuştur. Temmuz 1951'de Kudüs'de Mescid-i Aksa çıkışında Filistinli bir milliyetçi tarafından suikast sonucu öldürülen Kral Abdullah'ın ardından önce oğlu Tallal Kral olmuş, bir yıl sonra da Krallık, 1999 yılında kadar ülkeyi idare edecek olan Kral Hüseyin'e verilmiştir.

Ürdün iç ve dış politikalarında, kendi yönetiminin hedeflediği noktaya ulaşmak için çalışmayı ve bu doğrultuda çıkarlarını korumayı amaç edinmiştir.

Türkiye Ürdün'ü güvenilir bir müttefik olarak görmektedir. Dönem içerisinde ilişkiler çok farklı boyutlarda kazanarak gelişmiştir. Daha da ileri götürülmesinin her iki ülkenin lehine olacağı değerlendirilmektedir. Ürdün İsrail ile imzalamış olduğu barış antlaşması sayesinde ve kendi iç dinamikleri açısından sorunsuz bir yapı arz etmesi nedeniyle bölgede gittikçe artan bir öneme sahiptir. Türkiye'nin Orta doğudaki siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunması açısından Ürdün ve Türkiye ilişkilerinin öncelikle korunması ve zamanla daha da geliştirilmesi her iki ülkeye olduğu kadar bölgeye de büyük faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Manda, Türkiye, Ortadoğu, İngiltere, Uluslar Arası İlişkiler

SUMMARY**PhD Thesis****From Mandatory Management to at the Present Urdun and Turkey****Relations****Ahmet ÇEVİK****Firat University****The Institute of Social Science****Department of history****2008, Page: XIV+232**

Jordan; Middle East Country, officially Hashemite Kingdom of Jordan, bordered by Israel (W), Syria (N), Iraq (NE), and Saudi Arabia (E, S). The region of present-day Jordan was conquered successively by the Seleucids (4th cent. BC), Romans (mid-1st cent. AD), and Muslim Arabs (7th. cent.). After the Crusaders captured (1099) Jerusalem, it became part of the Latin Kingdom of Jerusalem. The Ottoman Turks gained control in 1516, and what is now Jordan remained in the Ottoman Empire until World War I. In 1920 Transjordan (as it was then known) was made part of the British mandate of Palestine.

The country gained independence in 1946, and the name was changed (1949) to Jordan, reflecting its acquisition of land of the Jordan.

Abdullah ibn Husain, a member of the Hashemite dynasty that headed Jordan since 1921, was assassinated in 1951. His grandson, Hussein I, became king the following year. Jordanian forces were routed by Israel in the 1967 war and Jordan lost the West Bank. Jordan renounced (1974; reaffirmed 1988) its claims to the West Bank in order to allow the Palestine Liberation Organization eventually to organize a state in this territory

Growing hostility between Hussein and Palestinian guerrilla organizations operating in Jordan led to a brief civil war in 1970, and guerrilla

bases were destroyed in 1971. Jordan also joined most of the other Arab countries in opposing the 1979 peace treaty between Egypt and Israel. It was officially neutral in the Persian Gulf War, but many Jordanians supported Iraq. In 1991 Jordan began peace talks with Israel, and a treaty was signed in 1994.

Hussein continued to promote peace between Arabs and Israelis until his death in 1999; he was succeeded by his son Abdullah II who pledged to work toward a more open government and to ease restrictions on public expression. Although there has been some progress in terms of economic development, the country remains dependent on tourism, which has been hurt by its location between Israel and Iraq. Political liberalization has been slow in coming.

Turkey considers Jordan as a friendly ally. The relations between two countries improved and gained acceleration in different aspects. Improving the relations will be beneficial for both countries.

Also in the aspect of Turkey's economic and political interests in the Middle East, improvement of the relations between two countries will be beneficial for both countries as well as the region.

Key Words: Jordan, Mandate, Türkiye, Middle East, England, International Relations

İÇİNDEKİLER

ÖZET/SUMMARY.....	III/IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
ÖNSÖZ.	XII
GİRİŞ.....	1
Coğrafi Konum.....	- 2 -
Eski Çağlarda Ürdün Toprakları	- 6 -
İslamiyet ve Ortadoğu'da Arap Egemenliği	- 7 -
Osmanlı Egemenliği Altında Ürdün Toprakları	- 8 -
İngiliz Manda İdaresinde Ürdün Devleti'nin Kuruluşu	- 12 -
 BİRİNCİ BÖLÜM	 - 15 -
MANDA İDARESİ SONRASI ÜRDÜN'ÜN SİYASİ DURUMU	- 15 -
1.1 Kral Abdullah Dönemi	- 15 -
1.2 Yerli Ürdünlü (Maverai Ürdünlü) Kimliği	- 18 -
1.3 Filistinli Kimliği	- 19 -
1.4 Kral Hüseyin Dönemi	- 21 -
1.5 1989 Seçimleri	- 27 -
1.6 Ürdün Müslüman Kardeşler Örgütü (İhvan ELMüslimin)	- 28 -
1.7 1989 Seçimlerinden Günümüze Siyaset	- 30 -
1.8 II. Abdullah Dönemi	- 32 -
1.9 Ürdün'de İç Siyaset	- 34 -
1.10 Ürdün'de Dış Siyaset	- 35 -
 İKİNCİ BÖLÜM.....	 - 37 -
DEVLET YAPISI VE YÖNETİM BİÇİMİ	- 37 -
2.1 Yasama ve Yürütme Organı	- 37 -
2.2 Yargı.....	- 38 -
2.3 İdari Yapı.....	- 39 -
2.4 Siyasi Partiler	- 40 -

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	- 42 -
DEMOGRAFİK YAPI	- 42 -
3.1 Nüfus	- 42 -
3.2 Siyasi ve İdari Yapı	- 43 -
3.3 Nüfus Yapısı ve İşgücü	- 43 -
3.4 Etnik Köken	- 49 -
3.5 Dil	- 51 -
3.6 Dini Yapı	- 53 -
3.7 Eğitim	- 54 -
3.8 Sağlık	- 56 -
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	- 58 -
ÜRDÜN SİLAHLI KUVVETLERİ	- 58 -
4.1 Ürdün Savunma Bakanlığı	- 61 -
4.2 Silahlı Kuvvetler Teşkilatı	- 61 -
4.2.1 Genelkurmay Başkanlığı	- 61 -
4.2.2 Kara Kuvvetleri	- 61 -
4.2.3 Deniz Kuvvetleri	- 65 -
4.2.4 Hava Kuvvetleri	- 66 -
BEŞİNCİ BÖLÜM	- 69 -
EKONOMİK VE SOSYAL DURUM	- 69 -
5.1 Ekonomik Geçmiş	- 69 -
5.2 Ekonomik Yapı	- 70 -
5.3 Ekonomi Politikası	- 71 -
5.4 1945–1967 Yılları Arası Ekonomi	- 72 -
5.5 1967–1982 Yılları Arası	- 74 -
5.6 1983–1990 Yılları Arası	- 76 -
5.7 1999’dan Günümüze Temel Ekonomik Göstergeler	- 78 -
5.8 Piyasa Hakkında Genel Bilgiler	- 84 -
5.9 Tüketicinin Yapısı ve Davranışları	- 86 -
5.10 Ürdün – AB Serbest Ticaret Anlaşması	- 87 -
5.11 Ürdün – ABD Serbest Ticaret Anlaşması	- 87 -

5.12	Özelleştirme	- 88 -
5.13	Sektörel Durum	- 89 -
5.14	Tarım ve Hayvancılık	- 89 -
5.15	Ulaştırma, Haberleşme, ve İnternet	- 92 -
5.16	Deniz yolu ve Limanlar	- 93 -
5.17	Havayolu	- 94 -
5.18	Demir yolu	- 94 -
5.19	Haberleşme	- 94 -
5.20	Medya	- 95 -
5.21	Enerji	- 95 -
5.22	Elektrik	- 96 -
5.23	Madencilik	- 98 -
5.24	Sanayi	- 100 -
5.25	İmalat Sanayi	- 101 -
5.26	Su, Altyapı ve İnşaat	- 103 -
5.27	Finansal Hizmetler ve Bankacılık	- 104 -
5.28	Menkul Kıymetler Borsası	- 107 -
5.29	Turizm	- 107 -
5.30	Ürdün'ün Öncelikli Yatırım Projeleri	- 109 -
5.31	Enerji Projeleri	- 109 -
5.32	Sanayi Bölgesi	- 109 -
5.33	Ürdün'deki Yatırım Ortamı	- 110 -
5.34	Ekonomik Performans	- 111 -
5.35	Enflasyon	- 112 -
5.36	Ekonomik Büyüme	- 113 -
5.37	Bölgesel Trendler	- 113 -
5.38	Dış Ticaret	- 114 -
5.39	Uluslararası Yardım ve Krediler	- 118 -
5.40	Ürdün'de Yatırım	- 119 -

ALTINCI BÖLÜM	- 122 -
ORTADOĞU SIYASETİNDE ÜRDÜN'ÜN YERİ	- 122 -
6.1 Ortadoğu'nun Tanımı ve Sınırları	- 122 -
6.2 Ortadoğu'da Politik İstikrarsızlık	- 124 -
6.3 Ortadoğu'da Mevcut Su Sorunları ve Tarihsel Arka Planı	- 129 -
6.4 1980'ler Boyunca Sürdürülen Görüşmeler ve Ürdün	- 136 -
6.5 Ürdünİsrail Barış Antlaşması	- 143 -
6.6 Barış Görüşmelerinde Son Durum ve Ürdün	- 151 -
6.7 Şeria Nehri Su Meselesi	- 154 -
6.8 Su Sorunun Genel Sonuçları	- 157 -
6.9 Batılı Devletlerin Orta Doğu Politikalarını Belirleyen Etkenler	- 163 -
6.10 Büyük Ortadoğu'ya Götüren Tarihsel Süreç	- 165 -
6.11 ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi	- 169 -
6.12 Türkiye'nin Büyük Ortadoğu'daki Yeri ve Rolü	- 173 -
6.13 Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Çıkar ve Hedefleri	- 174 -
YEDİNCİ BÖLÜM	- 178 -
TÜRKİYEÜRDÜN SİYASİ İLİŞKİLERİ	
7.1 TürkiyeÜrdün Siyasi İlişkileri	- 178 -
7.2 TürkiyeÜrdün Ticari ve Ekonomik İlişkiler	- 187 -
7.3 Dış Ticaret	- 189 -
7.4 Yabancı Sermaye	- 191 -
7.5 TürkiyeÜrdün Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi	- 192 -
SEKİZİNCİ BÖLÜM	- 195 -
ÜRDÜN'ÜN DİĞER ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ	- 195 -
8.1 Ürdün'ün ABD ile İlişkileri	- 195 -
8.2 Ürdün'ün İngiltere İlişkileri	- 200 -
8.3 Ürdün'ün AB ile İlişkileri	- 200 -
8.4 Ürdün'ün Komşularıyla İlişkileri	- 200 -
8.4.1 Suriye	- 200 -
8.4.2 İran	- 201 -
8.4.3 Suudi Arabistan	- 203 -
8.4.4 İsrail	- 205 -

8.4.4.1 Ürdün – İsrail Barış Antlaşması	206 -
8.4.5 Irak	207 -
8.5 Ürdün'ün 'Teröre Karşı Küresel Savaş'taki Tavrı	208 -

SONUÇ.....	210 -
------------	-------

KAYNAKÇA.....	212
---------------	-----

FAYDALANILABİLECEK KAYNAKLAR	217
-7	

EKLER.....	228
------------	-----

AHMET CAN ÇEVİK'İN ÖZGEÇMİŞİ.....	232
-----------------------------------	-----

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

HARİTALAR

Harita 1 Ürdün ve Komşularını Gösteren Harita	3 -
Harita 2 Ürdün Siyasi Haritası	17 -

TABLO VE ÇİZELGELER

Tablo 1 Sosyal ve Ekonomik Göstergeler	42 -
--	------

Tablo 2 Temel ve Ekonomik Göstergeler	- 42 -
Tablo 3 Nüfus Yapısı	- 43 -
Tablo 4 İşgücünün Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı	- 45 -
Tablo 5 Nüfusun İller Bazında Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	- 46 -
Tablo 6 Eğitim Durumu	- 56 -
Tablo 7 Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler	- 71 -
Tablo 8 19992003 Ürdün'deki Temel Ekonomik Göstergeler	- 80 -
Tablo 9 19992003 Ürdün GSMH Kalemleri	- 81 -
Tablo 10 19992004 Ürdün Dinarı'nın Para Birimleri Karşısındaki Değeri	- 83 -
Tablo 11 19992003 Yeni Kurulan Şirket Adedi ve Kuruluş Sermayeleri	- 85 -
Tablo 12 Başlıca Tarım Ürünlerinin Üretim Düzeyi 2 005	- 91 -
Tablo 13 19992003 Döneminde Ürdün'de Elektrik Üretimi	- 97 -
Tablo 14 20022006 Döneminde Ürdün'de Maden Üretimi	- 99 -
Tablo 15 2006 Ürdün'de İmalat Sanayi Üretimi	- 102 -
Tablo 16 Ürdün'deki Bankacılık Sistemi	- 106 -
Tablo 17 20042006 Döneminde Ürdün'de Turizm ile ilgili İstatistikler	- 108 -
Tablo 18 GSYİH(Cari Fiyatlarla)	- 112 -
Tablo 19 Enflasyon Oranları	- 112 -
Tablo 20 Ürdün'ün Dış Ticareti, 2006 (Milyon Dolar)	- 115 -
Tablo 21 Ürdün'ün Başlıca İhraç Ürünleri	- 116 -
Tablo 22 Ürdün'ün Başlıca İthal Ürünleri	- 117 -
Tablo 23 19992003 Döneminde Ürdün'de Verilen Teşvikler	- 121 -
Tablo 24 Ülkelere Düşen Su Miktarı	- 132 -
Tablo 25 Türkiye ve Ürdün Ticaretin Yıllar İtibarı ile Görünümü	- 187 -
Tablo 26 Türkiye Ürdün Arasında İmzalanan Anlaşma ve Protokoller	- 188 -
Tablo 27 TürkiyeÜrdün Dış Ticareti (1000\$)	- 189 -
Tablo 28 Türkiye'nin Ürdün'den ithal Ettiği Başlıca Ürünler.	- 190 -

ÖNSÖZ

Ortadoğu, sahip olduğu geniş yeraltı zenginlikleri ve demografik çeşitliliği ile, Dünya'nın en renkli ve buna karşılık da en hareketli bölgelerinden biridir. Tarihsel süreç incelendiğinde görülecektir ki, bölge bin yıllardır insan topluluklarının kalıcı yerleşim yerleri kurduğu, önemli bir toprak parçası olmuştur. İklimin ve toprağın tarıma uygunluğu, burayı çok eski zamanlardan beri bir çekim merkezi haline getirmiştir.

Yunan, Makedonya, Roma, İslam, Bizans, Osmanlı ve son olarak da Büyük Britanya İmparatorluğu egemenliği altına giren Ortadoğu, adeta bir uygarlıklar beşiği haline gelmiştir. Ticaret yollarının kesişme noktasında olması nedeniyle, üç eski kıtanın birleştiği Ortadoğu'ya, bütün büyük güçler çok eski zamanlardan beri göz dikmiştir. Bu durum da bu topraklarda, uzun süreli barış ve istikrar dönemleriyle birlikte, çok kanlı savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Ayrıca Musevilik, Hristiyanlık ve son olarak da İslamiyet'in, yani üç semavi dinin bu topraklarda doğmuş olması ve bölgede, her üç din için de kutsal sayılan yerlerin çokluğu, Ortadoğu'yu bu denli önemli kılan bir başka nedendir.

Son yüzyılda da, özellikle zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, bölgenin önemini ve buraya yönelik çıkar çatışmalarını da yoğunlaştırmıştır. 20. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla, Ortadoğu'da istikrar bozulmuş; batılı devletlerce sınırları yapay olarak çizilen devletler kurulmuştur. Çoğunlukla Arapların yaşadığı ve İslam Dini'nin etkisi altındaki Ortadoğu, Türkiye'yi de kapsayan bir coğrafyadır.

Güçlü tarihsel bağları başta olmak üzere çok çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye, bu bölgeye özel bir önem vermektedir. Ortadoğu'da her ne sebeple olursa olsun meydana gelecek herhangi bir karışıklık, Türkiye'nin de güvenliğini tabii olarak etkileyecektir. Bu anlamda Türkiye, Ortadoğu'da her zaman barış ve istikrar ortamının var olması gerektiğini savunmuş ve bu yolda yoğun çaba göstermiştir. Ancak bölgenin kendine has şartları, bu beklentinin tam anlamıyla gerçekleşmesine pek imkân tanımamıştır.

Günümüzde, İsrail-Filistin çatışmasının halen barışçı bir sonuca bağlanamamış olması ve 2003 yılından beri Irak'ın ABD işgali altında bulunuyor olması gibi temel nedenlerden dolayı, bölgeye yönelik hassasiyet artmıştır. Bu çerçevede Türkiye, bölgede kendisine yakın ve çıkarları örtüşen ortaklar bulma arayışındadır. **Haşimi Ürdün Krallığı** da II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış ve bölgede hayatta kalma mücadelesi veren bir devlet olarak, yüzyıllara dayanan sosyal ve kültürel bağlarından dolayı Türkiye'nin kolaylıkla temas kurabileceği bir ülke durumundadır. İki ülkeyi birbirine yakınlaştıran tarihsel, kültürel, dini ve ekonomik bağlar, 2000'li yıllarda meydana gelen olaylar çerçevesinde daha da sağlamlaştırılması ve geliştirilmesi gereken bir aşamaya gelmiştir.

Ortadoğu'nun bu küçük ülkesi, içinde barındırdığı çelişiklere rağmen incelemeye değer bir yapı arz etmektedir. Uzun süreli Kral Hüseyin dönemi boyunca son derece ince bir diplomasi izleyerek, bölgede bir denge ve istikrar noktası olmayı başarmış olan Ürdün, günümüzde de genç Kral II. Abdullah'ın dışa açılım politikaları ile Türkiye için güvenilir ve önemli bir ortak olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, son yıllarda oldukça önem kazanan ve küresel bir savaş haline gelen terörle mücadele konusunda da, Ürdün batılı devletlerden yana tavır koymuş, ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiki olduğunu göstermiştir.

Haşimi Ürdün Krallığını konu alan bu çalışmanın bir amacı Türkiye'nin, Ürdün'le siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda kurulmuş olan mevcut ilişkilerin tarihsel açıdan geldiği noktayı ortaya koymak ve bu ilişkilerin daha da geliştirilebilmesi için yeni işbirliği olanaklarını incelemektir.

Ürdün ile ilgili olarak, şimdiye kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmadığı ve kaynakların son derece sınırlı olduğu gerçeği bu araştırmanın temel zorluğunu oluşturmuştur. Buna rağmen elden geldiğince yerli ve yabancı kaynakların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın bundan sonra yapılacak araştırmalar için bir temel kaynak teşkil etmesi bütün zorlukları unutturacak bir manevi tatmini ve amacına ulaşmanın hazzını yaşatacaktır.

Bu çalışmanın, hem askeri hem de sivil çevrelerce bir kaynak teşkil etmesi, amacına ulaştığının bir göstergesi olacaktır.

Bu çalışmamda bana daima yol gösteren , beni her konuda teşvik eden sıkışık ve yoğun gündemine rağmen, aradaki fiziki uzaklıkların da zorluğunu yenerek beni her konuda destekleyen, yardımlarını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK'e, dokuman tarama konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli kardeşim Tayfun AKIN'a, "Babacı ğım bu tezi sanırım torunların ancak okuyabilecek" diyerek manevi desteğini esirgemeyen kızlarım Merve ve Cansu'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ekim 2008, ELAZIĞ

GİRİŞ

Genel

Ürdün, küçük ve ekonomisi oldukça zayıf bir ülkedir. Krallığın yanı sıra bir meclisinin olması, İslam devleti olmasının yanı sıra halkının laik bir yaşayış biçimini benimsemesi, diğer Arap devletlerinin aksine Türkiye ve İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmiş olması, bu ülkeyi diğerlerinden ayırmaktadır. Türkiye de bu çerçevede Ürdün'e özel bir önem vermektedir. Bu ülkeyle işbirliği ve ikili ilişkileri geliştirmek için, yoğun diplomatik ve askeri faaliyetler sürdürülmektedir. Bu bağlamda Türkiye için Ürdün, bölgede güvenilir ve çıkarlarının örtüştüğü önemli bir ülkedir.

Türkiye'nin, Ürdün'le iyi ilişkiler kurabilmesi, öncelikle bu ülkeyi yakından tanımaya ve işbirliği yapılabilecek alanları iyi tespit edebilmesine bağlıdır. Serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğu, ticari ve sosyal açıdan dış dünyayla bütünleşmeyi başaramış olan Ürdün, öncelikle ekonomik olarak Türkiye'nin daha ileri işbirliği olanakları yaratabileceği bir ülke konumundadır. Diğer Arap ülkeleri gibi, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaması, sanayisinin geri kalmış olması ve çoğunlukla dış yardımlarla ayakta kalabiliyor olması gibi nedenlerle, Türkiye'nin bu ülkede yapabileceği çok fazla iş bulunmaktadır. Ürdün Türk şirketleri için oldukça iyi bir pazar ve verimli bir yatırım alanıdır. Son dönemde, son derece dinamik bir yapıya sahip olan Türk özel sektörü de bu pazarı iyi değerlendirmiş ve birçok büyük projeye imza atmıştır. İki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanması, ekonomik ilişkileri daha ileri noktalara taşıyabilecektir.

Ayrıca Ürdün ve Türkiye arasında askeri ilişkiler de yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bu çerçevede ortak tatbikatlar yürütülmekte ve iki ülkeye mensup askeri heyetler arasında yoğun görüşmeler gerçekleştirilmekte ve yeni işbirliği alanları yaratılmaya çalışılmaktadır. Askeri ve güvenlik konularını kapsayan ortak çalışmalar yürütülmekte, karşılıklı subay değişim programları uygulanmakta ve bilgi ve istihbarat paylaşımına önem verilmektedir.

Çalışmada, temel olarak Ürdün'ün her açıdan tanıtılmasına özen gösterilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında, ülkenin kurulmasından bu yana yaşanan tarihsel süreç, demografik, ekonomik, askeri ve idari yapı ayrıntılı olarak incelenmiştir; ikinci kısmında ise, Ortadoğu'daki son politik gelişmeler ışığında Ürdün'ün Dünya siyasetindeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Ürdün'ün Türkiye ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerinin yanı sıra, bu ülkenin ABD, AB ve komşuları ile olan ilişkilerine de yer verilmiş, Türkiye-Ürdün ilişkilerinin geliştirilmesi için çeşitli öneriler de sunulmaya çalışılmıştır.

COĞRAFİ KONUM

Toplam 89,297 km² genişliğinde bir yüzölçümüne sahip olan Ürdün, kuzeyden Suriye, batıdan İsrail ve işgal altındaki Batı Şeria (Filistin toprakları), güneyden ve doğudan Suudi Arabistan, kuzeydoğudan ise Irak ile çevrilidir. Ortadoğu'nun ortasında yer alan bu küçük ülke, çoğunlukla karasal iklimin görüldüğü kurak ve çöllük bir alana kurulmuştur. Ülkenin denizle tek bağlantısı, Kızıldeniz'in kuzeydeki uç noktası olan *Körfezi'ndeki* 26 km uzunluğundaki küçük sahil şerididir. Ülkenin batı bölgesi olan ve Şeria (Ürdün) Irmağı'nın doğu kesimini oluşturan Doğu Şeria, yoğun olarak çöllük bir alandır. Öte yandan deniz seviyesinden 408 m aşağıdaki Ölü Deniz (Lut Gölü) ise, aynı zamanda Dünya üzerindeki en alçak noktadır. Ülkedeki Jabal Ramm Tepesi ise 1,734 m yüksekliği ile Ürdün'ün en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Ülkenin toplam yüzölçümünün yalnızca 329 km² tutarındaki kısmı (binde dört) sularla kaplı alandır. ¹

Ülkenin toplam 1,472 km. bulan sınırlarının 18 km. Irak, 238 km. İsrail, 744 km. Suudi Arabistan, 375 km. Suriye ve 97 km. de Batı Şeria sınırıdır .

¹Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi Sabah Yayınları 12,cilt,sayfa 4287

Harita 1 Ürdün ve Komşularını Gösteren Harita

Bilinen Dünya petrol rezervlerinin %65'ini barındıran Orta Doğu bölgesinde yer alan Ürdün, diğer Arap ülkeleri gibi zengin petrol yataklarına sahip olmasa da; farklı ticaret yollarının kesişme noktasında bulunduğu için, geçmişten beri politik ve ticari açıdan oldukça stratejik bir konuma sahip olmuştur. *Golan Tepeleri*, *Teberia Gölü*, *Ürdün Irmağı*, *Lut Gölü* ve *Arap Vadisi* gibi doğal sınırlardan oluşan nispeten güvenli denilebilecek İsrail sınırını saymazsak, ülkenin, diğer komşuları ile olan sınırları hep çöllük arazilerden geçmektedir ve tarihsel süreç içerisinde yapay olarak oluşturulmuştur.

Mevcut çöl sahalarının genişliğine rağmen, Akdeniz'in doğu kıyılarına ortalama 20–30 km uzaklıkta olan özellikle Batı bölgelerinde, genel olarak ılıman Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü ülkeyi, gösterdiği coğrafi özellikler bakımından üç farklı bölgeye ayırmak mümkündür:

Gor Çukuru Bölgesi: Ülkenin yerleşime en uygun ve olanaklar açısından nispeten zengin bir alanı kapsamaktadır. Arap Vadisi, Lut Gölü ve Ürdün Vadisi'ni kapsayan Gor Çukuru Bölgesi, deniz seviyesinden ortalama 400 m aşağıda ve tropikal iklimin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Tarıma elverişli topraklara sahip olup, aynı zamanda da yerleşim için oldukça uygun bir alandır.

Plato Bölgesi: Küçük derelerle bölünmüş ve kara ikliminin hüküm sürdüğü kuzey-güney istikameti boyunca uzanan Plato Bölgesi, Gor Çukuru'nun doğusunda yer almaktadır.

Çöl Bölgesi: Daha çok çadırlarda yaşayan Bedevi Arapların bulunduğu ve yine çöl ikliminin hüküm sürdüğü bu bölgede genelde hayvancılık yapılmaktadır. Çöl Bölgesi, Plato'yu doğu ve batıya takiben uzanmaktadır. Zor iklim ve doğa şartları, tarıma uygun olmayan toprak yapısı nedeniyle Çöl Bölgesi, Ürdün'ün en seyrek nüfus yapısına sahip olan kısmıdır. Yaşam koşullarının çetin olması, olanakların kısıtlı kalması nüfusun bu bölgede son derece seyrek ve gelir düzeyinin de oldukça düşük kalmasına neden olmaktadır.

Bu üç bölge, gerçekten de gösterdikleri iklim ve özellikler, yeryüzü şekilleri ve toplumsal yaşamın çeşitliliği açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Doğal olarak nüfus da, ticaret ve tarımın yoğun olduğu başkent

Amman öncelikli olmak üzere, çoğunlukla büyük şehirlerde toplanmıştır. Başkent Amman, aynı zamanda ülkenin en büyük yerleşim merkezi olup toplam nüfusun da üçte birini barındırmaktadır. Nüfus ve yerleşim merkezleri genelde kuzeyde yoğunluk göstermekte olup, güneydeki en önemli şehir aynı zamanda bir sahil kenti olan 'dir. Ürdün, idari bakımdan *muhafazat* denilen 12 ayrı bölgeye ayrılmış olup, bu bölgelerin isimleri şöyledir: *Aclun, Al-, Al-Balqa, Al-Karak, Al-Mafraq, Amman, At-Tafilah, Az-Zarqa, İrbid, Jarash, Ma'an ve Madaba.*

Ürdün Devletinin Kuruluşu

Resmi adı ile Haşimi Ürdün Krallığı, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak, güneydoğu ve güneyde Suudi Arabistan, batıda İsrail ile çevrili bir Ortadoğu ülkesidir. Yüzölçümü ve nüfus olarak küçük bir ülke olan Ürdün, jeo stratejik konumu ile önem kazanmaktadır. Fosfat ve Potas dışında diğer Arap ülkelerinin aksine yeraltı kaynakları bakımından fakir bir ülke olan Ürdün'ün gelişmiş bir sanayisi olmadığı için, ülke büyük oranda dış yardımlara bağımlı konumdadır.

Tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenlikleri altına giren ve çeşitli uygarlıkların etkilediği Ürdün toprakları, 1516'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Memlûkleri yenilgiye uğratmasıyla yaklaşık dört yüz yıl Türk egemenliği altında kalmış, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise bölge İngiliz mandasına bırakılmıştır.²

1923'te Ürdün, İngiliz mandasının yönetiminde Maverâ -i Ürdün Emirliği adı altında özerklik kazanmış, 22 Mayıs 1946'da bağımsızlığını elde ederek Abdullah Bin Hüseyin'in liderliğinde Maverâ -i Ürdün Krallığına dönüşmüştür. 1948 yılında, Filistin topraklarının bir bölümünde İsrail devletinin kurulmasından sonra, 1949 yılında ülkenin ismi Haşimi Ürdün Krallığı olarak değiştirilmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Ürdün, konumu nedeniyle Filistin sorunundan en azla zarar gören ülkelerden biri olmuştur. İsrail'in kuruluşunun ardından 1948

² Gren, Bernard G., *A Survey of Arab History*, The American University of Cairo Press, 1990.

avaşında diğ er Arap ÷lkeleriyle beraber savaşa katılan Ü rdün, bu tarihten sonra savaştan kaç an m÷ltecilere kapılarını aç mış , bu durum daha sonra iç savaşın ortaya çık ışı nda temel faktörlerden birisi olmuştur. Temmuz 1951'de Kudüs'te Mescid-i Aksa çık ışı nda Filistinli bir milliyetçi tarafından suikast sonucu öldür÷len Kral Abdullah'ın ardından önce oğ lu Tallal kral olmuş , bir yıl sonra da krallık, 1999 yılına kadar ÷lkeyi idare edecek olan Kral Hüseyin'e verilmiştir.

Eski Çağlarda Ü rdün Toprakları

Paleolitik dönemden kalma fosil ve yeryüzü kalıntılarının incelenmesinden, Ü rdün bölgesinin, ilk avcı ve tarım toplumlarının buralarda varlıklarını sürdürdükleri ortaya çıkarılmış tır. MÖ 8nci bin yıla kadar olan dönemde, Doğ u Ş eria'daki Bayda ve Batı Ş eria'daki Jericho şehirlerinde yerleş ik hayata geç ilmiş olduğ una dair bulgulara rastlanmıştır. Bunlar, insanoğ lunun tarih boyunca kurmuş olduğ u ilk yerleş im merkezleridir. MÖ 2nci bin yıla kadar süren Bronz Çağ ında da, yine bu bölgede ileri bir medeniyete sahip yerleş im yerlerinin meydana getirildiğ i de tespit edilmiştir. Mı sır'la birlikte Ü rdün ve çevresi, eski çağlardan beri yerleş ik hayatın ve uygarlığ ının tohumlarının atıldığı ilk yerler olmuştur. ³

Eski Ahid'e (Tevrat) göre, MÖ 2000 tarihlerinde *İbrahim* peygamber ve ailesi Mezopotamya civarından, o zamanlar *Kenan İli* (bugünkü Ü rdün, Filistin ve İsrail toprakları) denen bu bölgeye göç etmiş lerdir. Daha sonra Mısır'a giden İsrailoğ ulları, MÖ 1200 tarihinde Musa peygamberin önderliğ inde, Eski Ahid'de kendilerine Tanrı tarafından vaat edildiğ ine inandıkları bu topraklara yeni den gelmiş ler ve burada Yahudi devletini kurmuş lardır. Dönem iç erisinde İsrailoğ ulları, Hititler, Persler, Makedonlar, Romalılar ve Araplar tarafından fethedilen topraklar, yüzyıllar boyunca tarihin gördüğ ü en ş iddetli çatış malara da tanıklık etmiştir. Bütün dinler için kutsal sayılan Kudüs ve çevresi, herkesin fethederek nüfuz sahibi olmaya can attığ ı yerler olagelmıştır. ⁴

³ Gren Bernard G., *A Survey of Arab History*, The American University of Cairo Pres, 1990. s 153.

⁴ Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitapevi, 1999, İstanbul, s 42.

Bir Arap kavmi olan Nabateanlar, Ürdün bölgesindeki Petra civarına gelen ilk Arap yerleşimcilerdir. Burası, doğu ve batı Asya arasındaki ticaret yollarından birinin üzerinde bulunmaktaydı. Reçine, baharat ve ipek taşıyan kervanlar, Petra üzerinden Körfezi'ne kadar geliyor buradan da Akdeniz'e açılıyordu. Nabatean Krallığı MS 106 yılına kadar varlığını sürdürse de Romalıların işgaliyle sona ermiştir. 4ncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra, Ürdün bölgesi Bizans İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. ⁵

1071 yılında Alparslan ile Anadolu'ya girerek Bizans İmparatorluğu için ciddi bir tehdit haline gelen Selçuklu Türklerini durdurmak için, 1099 yılında ilk Haçlı seferi düzenlenmiş ve Hristiyanlar için Kutsal Hac yeri olan Kudüs'e kadar giden yollar Türk ve Arap egemenliğinden geri alınmıştır. Haçlılar burada Kudüs Latin krallığını kurarak bölgedeki Hristiyan hâkimiyetini sonsuz kılmaya çalışmışlarsa da, 1174 yılında Mısır'daki son Fatimi Halifesini tahttan indirerek idareyi ele geçiren Selahattin Eyyubi, tüm enerjisini Haçlı egemenliğinin devam ettiği bugünkü Filistin ve Ürdün toprakları üzerinde yoğunlaştırmış ve 1187 yılında Haçlı ordularını yenilgiye uğratarak Kudüs'ü geri almıştır. ⁶

İslamiyet ve Ortadoğu'da Arap Egemenliği

MÖ 7nci Yüzyılda Arap Yarımadasında Peygamber Hz. Muhammed'in önderliğinde büyük ve merkezi açıdan oldukça güçlü bir Arap-İslam devletinin temelleri atılmıştır. Hz. Muhammed karizmatik kişiliği ve örgütçü yapısını, Mekke ve Medine'deki güçlü kabile başkanlarının da desteğiyle birleştirerek, ölümüne kadarki sürede, tüm Arap Yarımadası'nı egemenliği altına almıştır.

632 yılındaki ölümünün ardından, her ne kadar Peygamber'in de mensup olduğu, temelde Peygamber'in damadı ve dördüncü Halife olan Hz. Ali'nin kişiliğinde özelleşen Haşimi ailesiyle, sonradan Emevi Devleti'ni kuracak olan

⁵ Öztuna, Yılmaz *Türkler, Araplar, Yahudiler*, Boğaziçi Yayınları, 1989, İstanbul, s 73.

⁶ France, John, *Victory in the East, A Military History of First Crusade*, Cambridge University, 1994. s 219.

Muaviye arasındaki çatışmalara sahne olsa da, bu Arap -İslam Devleti, zamanla tüm Ortadoğu, Kuzey Afrika, İran-Horasan bölgesi ve hatta Abbasiler döneminde de İspanya kıyılarından batı Avrupa'ya kadar ulaşmıştı.

Ortadoğu'da yaşayan Arap halkı arasında İslamiyet'in yayılması, hem Araplar nezdinde, o güne kadar var olmayan güçlü ve merkezi bir devlet geleneğini ortaya çıkardı, hem de İslamiyet sayesinde gelişen yasal düzenlemeler nedeniyle, yaygın ve köklü bir Arap -İslam kültürü ortaya çıkmış oldu. İslamiyet, kabul gördüğü bölgelerde ve toplumlar arasında öylesine etki li oluyordu ki, içeriğinde barındırdığı siyasi düzenlemeler sayesinde, toplumsal yaşamın ve devlet düzeninin her alanına nüfuz edebiliyordu. 9ncu ve 10ncu Yüzyıllardan itibaren Türklerle karşılaşınca kadar, Türkler 200 yıldan fazla bir süre boyunca ciddi bir karşı güçle karşılaşmadılar. Her ne kadar 750 yılında Abbasilerle Türkler arasında yaşanan Tales Savaşı, bu iki halkın ilk karşılaşması olmuşsa da, asıl köklü ilişkiler, Selçuklu ve Osmanlılar döneminde kurulmuştur.

Peygamberin ölümünden ve dört Halif e Devrinin, Hz. Ali'nin öldürölmesiyle sona ermesinin ardından başlayan Emevi iktidarı, yüzyıldan kısa sürecek; sonrasında ortaya çıkan Abbasi egemenliğı ise, gerçek Arap yayılmacılığını ortaya çıkartacak ve yüzlerce yıl sürecek İslam hâkimiyetini sağlamlaştıracaktı.

Osmanlı Egemenliğı Altında Ürdün Toprakları

Daha sonraki süreçte, Mısır'da hükümdarlık kuran *Memlükler'in* egemenliğı altına giren bölge, Osmanlı Devleti'nin kurulup güçlenmesine kadarki döneme kadar, nispeten sakin bir devir geçirmiştir. Kuru luşundan itibaren önce Anadolu, ondan sonra da Balkanlar üzerinden Avrupa'ya açılmayı kendine hedef seçen Osmanlı İmparatorluğu, 200 yıldan fazla süren kuruluş ve yükseliş aşamasını artık tamamlamıştı. Her şeyden ötesi de, artık batıda neredeyse doğal sınırlara ulaşılmıştı. Artık doğuya yönelmenin zamanıydı. Üstelik 16ncı yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı tahtında olağanüstü hırslara sahip

çok güçlü bir padişah oturmaktaydı: *Yavuz Sultan Selim*. Sultan Selim, tıpkı eski Mısır'da firavunların yaptığı gibi, ya da Roma'da ve Bizans'ta İmparatorların yaptıkları gibi, ilahi gücü de arkasına almak istiyordu.⁷

O tarihlerde Memluk sultanının elindeki Halifelik payitahtını almak, tüm İslam dünyasının saygınlığını kazanma ve nüfuz sahibi olma iddiasındaki Osmanlı İmparatorluğu için bir zorunluluk haline gelmişti. Böylece İmparatorluk yeni bir açılım yapabilecek ve sadece İslam dünyasının değil tüm semavi dinlerin merkezi olan bu kutsal topraklar ele geçirilecekti. Sadece dini anlamda değil, ticari ve kültürel anlamda da son derece önemli bir çekim merkezi olan bu topraklar, Osmanlı egemenliği altına girdiğinde, Osmanlı Sultanlarının dünyaya hükmetme hayallerine ulaşma yolunda büyük bir aşama kaydedilmiş olacaktı.⁸

Memluklara karşı 1516 ve 1517 yıllarındaki *Ridaniye* ve *Mercidabık* savaşlarının ardından Mısır'dan başlayarak kuzey Afrika Osmanlı egemenliğine girdi. Halifelik, Osmanlılara geçti, kutsal emanetler İstanbul'a getirildi. Halife Yavuz Sultan Selim, kutsal topraklara yaptığı seferden ne yazık ki sağ dönemedi. 12 yıllık iktidarı boyunca Filistin, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'nın, yani tüm Ortadoğu'nun fethi tamamlanmıştı. Yavuz Sultan Selim'in oğlu olan ve 46 yıl tahtta kalacak olan *Kanuni Sultan Süleyman*'ı, Batılı devletlerin deyimleriyle 'Muhteşem Süleyman'ı, *Muhteşem* yapan biraz da bu kutsal toprakların ele geçirilmesi olmuştur. Balkanlardan sonra tüm Ortadoğu'da hâkimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu artık bir 'Cihan' imparatorluğu haline gelmişti ve bu gücüyle de 200 yıla yakın bir süre daha, tüm Avrupa'ya korku salmaya devam edecekti.

Osmanlı idaresi altındaki Filistin, *Beyrut eyaletine* bağlanırken, Kudüs şehri de ayrı bir sancak olarak kaldı. Batı Şeria toprakları Beyrut ve Şam eyaletleri arasında paylaştırıldı. Batılı kaynaklara göre, Osmanlı egemenliği altında geçen ilk 300 yıl boyunca, Hristiyanlar için son derece önemli olan Kudüs çevresindeki bu kutsal topraklar, dış dünyaya neredeyse kapılarını kapatmış ve önemini yitirmişti. Hristiyanların Haç yolu, artık Müslümanların

⁷ Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitapevi, 1999 İstanbul

⁸ Öztuna, Yılmaz, *Türkler, Araplar, Yahudiler*, Boğaziçi Yayınları, 1989, İstanbul

elindeydi ve Hristiyan dünyası bunu yüzlerce yıl değiştirememişti. Uğruna yüz binlerce kişilik Haçlı ordularının kurulduğu ve yıllar süren savaşların yapıldığı Kutsal Topraklar, ticari ve kültürel anlamda da eskisi kadar revaçta merkezler olmaktan çıkmıştı.⁹

Osmanlı, diğer bütün *milletlere* yaptığı gibi Araplara da geniş özgürlükler tanımıştı. *Mekke* ve *Hicaz* bölgesi özerk bir idare altındaydı. Müslümanların Haç Yolu güvence altındaydı. Araplar başta olmak üzere tüm Müslümanların Kutsal topraklara gidip Haç vazifelerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri için her türlü olanak sağlanmıştı. Dört asır süren Osmanlı egemenliğinde, Araplar imtiyazlı bir halk olarak huzur içinde yaşadılar. Rusların, Osmanlı sınırları içindeki Ortodoksları, Fransızların da Katolikleri koruma kollama güdüsüyle egemenlik iddialarına rağmen, Gayrimüslimler aslında dini anlamda son derece serbest yaşıyorlardı. Araplar ise, diğer Müslümanlar gibi Osmanlı'nın Şeriat hükümlerince yaşamak durumundaydılar.

Aslında neredeyse tüm Arap dünyası, Osmanlı'nın görevlendirdiği bir Sancak beyi ya da valinin idaresinde, vergisini vermek kaydıyla son derece özgür yaşamışlardır. Kudüs çevresindeki askeri garnizon ve yasal düzenleme de özellikle daha gevşek ve serbest düzenlenmişti. Bu topraklar, Osmanlı idaresi altında neredeyse özerk bir şekilde idare edilmekteydi. Dolayısıyla, bugünkü Ürdün'ün olduğu topraklardaki, Osmanlı *Tabasının* üyesi olan Araplar yüzlerce yıl herhangi bir baskı ya da sıkıntı yaşamadan veyahut asimilasyona maruz kalmadan varlıklarını sürdürdüler.

Ne var ki, 19ncu yüzyıla gelindiğinde dünya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir türlü ayak uyduramadığı bir takım değişiklikler yaşıyordu. Osmanlı'nın, batı için son derece önemli olan ticaret yollarına hükmetmesi, Avrupalıları yeni yollar keşfetmeye zorluyor; coğrafi keşifler Avrupa'da zenginliği ve kolonileşmeyi getiriyor; zenginleşen Avrupa'da bir burjuva sınıfı oluşuyor; bu sınıf hem kültürel hem de yönetsel açıdan muazzam değişikliklerin kapılarını açacak devrimlere ön ayak oluyordu.

⁹ Lewis, Bernard, *İslam'ın Krizi*, Literatür Yayıncılık, Oxford, 2003. s 41.

Bu arada Rönesans ve Reform devirlerini ya ş amış , devrimlerle krallıkları birer birer devrilmiş ya da zayıflamış , sömürgelerden gelen altın, gümüş gibi değerli madenlerle zenginliği muazzam boyutlara ulaşmış Avrupa'da, yoğun bir sanayileş me süreci yaşanmaya başlamış tı¹⁰. Bütün bu gelişmeler milliyetçilik duygusunu körüklemişti. Milliyetçilik ise, Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı unsurları bünyesinde barındıran bir yapı için son derece tehlikeli, bu İmparatorluğu parçalamayı kafasına koymuş Batılı devletler için ise, son derece öldürücü bir silahtı. ¹¹

Birinci Dünya Savaşında Ürdün Toprakları

21nci yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya başlaması ve yaklaşık yüzyıldır milliyetçilik etkisi altında kalan imparatorluk topraklarının Balkanlar'dan başlayarak bir kopuş sürecine girmesi, sonu hızlandıran bir etki yapmıştır. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'dan başlayarak zamanla bütün dünyayı saran milliyetçilik dalgası Arap halklarını da bağımsızlık yönünde 21nci yüzyılın ortalarında harekete geçirecekti. Arapça'da "diriliş", "yeniden doğuş" anlamına gelen Baas sözcüğünün, Arap milliyetçisi bu partinin adında yer almasına şaşırmamak gerekir. Çünkü 1918 yılında sona eren I. Dünya Savaşı'ndan sonra önce Osmanlı İmparatorluğu çözülmüş, ardından da II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, sömürge devletler birer birer Batı Avrupalı emperyalistlerden bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardı. Bağımsızlık da, yüzlerce yıldır başka ulusların egemenliği altında yaşayan Araplar için 'yeniden doğuş' anlamına geliyordu. ¹²

¹⁰ Nef, John U., *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971, s 121.

¹¹ Nef, John U., a.g.e., s 125.

¹² Leca, Jean, *Uluslar ve Milliyetçilik*, Metis Yayınları, 1998. s 27.

İngiliz Manda İdaresinde Ürdün Devleti'nin Kuruluşu

I. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, savaşın galipleri olan Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının parçalanması sürecinde, Ortadoğu bölgesi büyük bir hareketliliğe sahne olacaktır.

Ortadoğu'nun İngiliz ve Fransız himayesi altına verilmesi ve bunu takiben de farklı isimlerde Arap devletlerinin kurulması, 20. Yüzyıl emperyalist hareketinin ilgi çekici tarihi süreçlerinden biridir.

1918 yılında Osmanlı yönetimine karşı *Hicaz Emiri Kral Hüseyin Bin Ali* tarafından başlatılan, daha sonra da oğlu Faysal tarafından yürütülen Arap İhtilalı sonucunda Ürdün toprakları Araplarca işgal edilmişti. Savaştan sonra 1921 yılında Kahire'de yapılan toplantıdan sonra Faysal'ın Irak Kralı olması, kardeşi Abdullah'ın da İngiltere himayesinde Transürdün'de kurulacak ikinci bir devletin başına getirilmesi kararlaştırıldı.

Haşimi Abdullah liderliğinde 1921 yılında yaratılan Transürdün Emirliği'nden sonra, bölgede Yahudi varlığının korunması ve güvence altına alınması için Ürdün (Şeria) Irmağı'nın batısı ki burası Filistin bölgesiydi, Yahudi yerleşimcilere bırakılırken, doğusunda ise Irak'tan farklı yeni bir devletin kurulması söz konusu olmuştu. Suriye ve Lübnan, Fransız himayesine bırakılırken Irak ve Filistin bölgesi de İngilizlere kalıyordu. 1922 yılında İngilizlerin egemenliği altında Transürdün Krallığı oluşturuldu. 1923 yılında İngiltere Ürdün'ü, İngiliz himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanıdı ve 1928 yılında da bu bağımsız devlete geniş bir özerklik tanıdı.¹³

1928 'de yapılan Antlaşmaya kadar Ürdün ile İngiltere arasındaki ilişkiler konusunda bir belirsizlik hakimdi.İngiltere ile Ürdün arasındaki bu anlaşmayla tarafların pozisyonları açıklığa kavuşturuldu.İngiltere'nin Ürdün üzerindeki yönetme yetkilerinin dolaylı da olsa devam etmesini öngören anlaşmaya göre,

¹³ Dikerdem, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s 166.

Ürdün'e belli konularda sınırlı bir özerklik verilmekteyse de dış politika,savunma ve mali konularda,gerekli görüldüğünde diğer konularda da, son sözü İngiltere söyleyecekti. Aynı yıl yayınlanan anayasayla, kurulmasından çalışmasına kadar her aşamada Emir Abdullah'ın otoritesine tabi olan küçük çaplı bir de yasama organı oluşturulmuştu.¹⁴

Bölgedeki istikrarın korunması amacıyla oluşturulan Ürdün'ün sınırlı da olsa bir ordusu olmalıydı ve bu çerçevede 1921'de oluşturulan ve başında İngiliz Yüzbaşı Peake'in bulunduğu Ürdün Arap ordusu oluşturulmuştu.1,300 kişiden ibaret olan ve daha sonraki Arap lejyonunu çekirdeğini oluşturacak olan bu küçük ordu o günler için yeterli görülmüştü.1930'da ise bunun yerini tamamen çöl şartlarına göre teçhiz edilen ve eğitilen ve başına bir İngiliz komutanın (John Glubb ya da Glubb Paşa) getirildiği Arap Lejyonu aldı.1956'ya kadar Ürdün ordusunun başında bulunacak olan Glubb, bedevi kabilelerden topladığı kişilerden monarşiye bağlı disiplinli bir ordu oluşturmuştu.

Glubb Paşa'nın başında bulunduğu Arap Lejyonu'nun alt kademelerinde de çok sayıda İngiliz subay bulunmaktaydı.Bu durum 1956'da Süveyş Krizi dolayısıyla artan tepki dolayısıyla General Glubb'ın görevden uzaklaştırılmasına kadar devam etti. İlk başlarda bütünüyle bedevi Arap kabilelerinden oluşan orduya 1948'den sonra Filistinlilerin de alınmaya başlamasıyla,1970'lere gelindiğinde %45'ini bunların oluşturduğu görülmüştür.¹⁵

Böyle bir yapı içerisinde yerli halka dayanan bir bürokrasinin oluşturulması mümkün olmadığından; İngilizlerin kilit görevlere getirildiği devlet yönetiminde Filistinliler, Suriye ve Hicaz kökenli insanlar yer almışlardı.Böyle olunca Amman'da,iki dünya savaşı arasında ne bir muhalef hareketinin ve ne de bir siyasal partinin ortaya çıkması söz konusu oldu.Ürdün 1920'lerde temsili sisteme ilişkin bazı kurumlara sahip olmaya başlamış olmakla beraber 1928 tarihli yasa ile oluşturulan Yasama Konseyi doğrudan seçimlerle oluşmamış,zaten kısa bir süre sonra da feshedilmişti.Esas alınması gereken ve

¹⁴ GUBSER, PETER, *Jorda; Balancing Pluaralism and Authoritaranism* , Peter J Chelkowski ve Robert J.Pranger. İdeaology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press,1988)s.101(89-115) Cleveland.

¹⁵ İbid, Cleveland., s 200

halen de geçerli olan Anayasa,İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle beraber gündeme gelen 1946 Anayasası'nın yerini almış olan 1952 Anayasası'dır.

İngiltere II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu bölgede bir Arap Lejyonu tutmaya devam etti. Ülke 1946 yılında Londra Anlaşması'yla bağımsızlığına kavuştuktan sonra, 1948 yılında Abdullah da Krallığını ilan etti. Kral Abdullah 1949 yılında da ülkesinin resmi ismini *Haşimi Ürdün Krallığı* olarak değiştirdi.

Günümüzde, beş buçuk milyona yaklaşan nüfusuyla küçük bir ülke olan Ürdün, yukarıdaki paragrafta da anlatıldığı gibi, I. Dünya Savaşı sonrasında emperyalist güçlerce sınırları çizilen Arap Ortadoğu'sundaki diğer ülkelerden çok daha yapay bir biçimde inşa edilmiştir. Çünkü Transürdün Krallığı adındaki söz konusu devlet kurulduğunda, bu devletin kuzeyinde yaşayanlar Suriyeli, Batısında yaşayanlar Filistinli, güneyinde yaşayanlar ise aslında Arabistan Yarımadası'nın yerleşimcileriydiler. Ayrıca Ürdün, Arap ülkeleri içerisinde İsrail'le en uzun sınıra sahip ülke olduğundan nispeten daha ciddi güvenlik kaygısı hep taşımıştır. Bununla birlikte, tarihsel süreçlerine baktığımızda, daha önce de anlatıldığı gibi, aynı coğrafyayı paylaşan Suriye, Irak, Mısır gibi ülkelerde Arap milliyetçiliği çok daha ön plandayken, Ürdün'de uluslaşma kavramı nispeten daha arka planda kalmış ve feodal yapı korunmuştur. Meşruti kraliyet rejiminin varlığını koruması ve feodal aşiret yapısının sürmesi, milliyetçiliği arka plana itmiştir.

Ürdün nüfusu 1922'de 250,000 dolayındayken, 1947'de ancak 370,000'lere ulaşabilmişti. 1930'lu yılların sonuna doğru ülkede 10,000'den fazla nüfusa sahip kent sayısı sadece dörttü ve kırsal bölgede yaşayanların neredeyse yarısı göçebe olarak nitelendiriliyordu. En önemli iktisadi faaliyetler, iyi bir yılda ulusal hâsılanın yarısına yakınına meydana getiren tarım ve çobanlıktı. Nüfusun azlığı ile birlikte doğal kaynakların yokluğu dolayısıyla son derece sınırlı bir vergi tabanına sahip olan hükümet, Filistin hükümeti baş ta olmak üzere, dış mali desteğe son derece bağımlıydı. 1924 –1939 yılları arasında hükümet gelirlerinin neredeyse % 30'u dış yardımlardan ve geriye kalan bölümünün büyük kısmı da Filistin/Ürdün ortak gümrük tarife gelirlerinden oluşuyordu.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANDA İDARESİ SONRASI ÜRDÜN'ÜN SİYASİ DURUMU

1.1 Kral Abdullah Dönemi

İsrail, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki konumu, jeopolitik açıdan Ürdün'ü çok önemli kılmaktadır. Konumu yüzünden sorunun başlangıcından beri Filistin-İsrail, daha geniş anlamda da Arap-İsrail çatışmasının merkezinde yer alan ülkelerden biri olmuştur.

Ürdün'ün 1946 yılındaki kuruluşundan hemen bir yıl sonra, Filistin'i Yahudiler ve Filistinliler arasında paylaştırmaya yönelik BM planı gündeme gelmiş, 1948 yılında da İsrail bağımsızlığını ilan etmiştir. İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından Filistin topraklarında başlayan çatışmalara dâhil olan ordulardan biri de Ürdün'ün Arap Lejyonu'dur. İsrail'in zaferi ile biten Arap-İsrail Savaşı (1948–49) sonunda Ürdün, savaş sırasında işgal ettiği Doğu Kudüs ve Batı Şeria'dan (Ürdün Nehri'nin batı yakasında bulunması nedeniyle bu adı almıştır) çekilmemiş ve bu toprakları 1950 yılında kendi topraklarına katmıştır.

Ancak bu durum yalnızca topraksal açıdan büyümekle sonuçlanmamış, Ürdün, Araplar için son derece tehditkâr bir devlet olan İsrail gibi bir devletle komşu olmuş, o dönemde nüfusu 440,000 kişiden ibaret olan ülke, 1948 yılında 350,000, ardından 1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra Batı Şeria'nın ilhakıyla birlikte 400,000 Filistinliyi vatandaşlığına geçirmek zorunda kalmıştır. Yani bir anda Filistinli sayısı, yerli Ürdünlülerin üzerine çıkmıştır.

Bu durum aslında Ürdün'de derin bir kimlik yaralanmasına neden olmuş; bu gelişme de Ürdün'ün tüm dönüşümünü bugüne dek etkilemiştir. İlhaktan sonra, az sayıda yerli Ürdün kamu görevlisi ve işadamı dışında Batı Şeria ezici bir çoğunlukla Filistinliydi. Bu anlamda kimlik sorununun asıl boy verdiği yer Ürdün oldu. Oysa ilhak sırasında Ürdün nüfusu da kendi içinde homojen değildi. İçerisinde Çerkezler, Çeçenler, Kürtler, Ermeniler, Hristiyan Araplar, Suriye ve

Lübnan kökenli Araplar ve çok az sayıda olmak üzere Türkler Ürdün'de yaşamaktaydı.

Hicaz kökenli Haşimi sülalesinin de yerlisi olmadığı bu topraklarda bir anda çoğunluk haline gelen Filistinliler, kendilerinden önce nehrin doğu yakasında oturmakta olan bu grupların kendi aralarındaki ayrımları unutmalarına neden olmuş; bir anlamda yerli Ürdünlü kimliği Filistinlileri de içirme iddiası taşısa da, aslında Filistinlilere karşı vücut bulmuştur.¹⁶

¹⁶ HUREWITZ, J.C., Ortadoğu Siyaseti: Askeri Boyutlar (Çeviren Em.Tümg.Nusret Özselçuk) Genkur.Basımevi, 2003

1.2 Yerli Ürdünlü (Mavera-i Ürdünlü) Kimliği

Yerli Ürdünlü kimliğinin gelişiminde çok çeşitli yerel ve bölgesel tarihsel öge etkili olmuştur. Ürdün'ün yekpare olmayan nüfus yapısının yanı sıra güney-kuzey bölgeleri ve aşiretler arasındaki rekabete dayalı ayrımlar, bazı aşiretlerin Suriye, Filistin, Irak, Suudi Arabistan gibi ülkelerle tarihsel bağları, aşirete bağlılık gibi etkenler nüfus içerisinde devlet aidiyetinin gelişiminde belirgin bir zorluk oluşturmuştur.¹⁷

Yerli Ürdün kimliği yaratılırken Pan-Arap bir kimlikle de kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak özellikle 1970–71 yıllarında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile Ürdün ordusu arasında çıkan iç savaş yerli Ürdünlü kimliğinin güçlenmesinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bir “öteki”nin güçlü biçimde kendini göstermesinden sonra, özellikle aşiretler aralarındaki rekabet ve ayrılığın ötesinde birleştirici yerli Ürdünlü kimliğine daha da fazla sarılmışlardır. Yerli Ürdünlü kimliği dendiğinde ilk akla gelenler, aşiretlerdir. Gerçekten de aşiret bir itibar ve üstünlük kaynağıdır ve Ürdün'ün yerli vatandaşlarının birçoğunun kimliği için önemini Ürdün'ün kurulduğu günden bugüne muhafaza etmiştir. Rejim, aşiretleri ödüllendirme ve hizmete alma stratejisi ile yerli Ürdünlü kimliğinin güçlendirilmesine olanak sağlamıştır.¹⁸

Ürdün yönetimi 1948 öncesinden başlayarak yerlerinden yurtlarından edilmiş Filistinlilere göre daha sadık ve güvenilir olacakları gerekçesiyle askerlerini yerli Ürdünlü nüfustan devşirmiştir. Özellikle 1970–71 İç Savaşı'ndan sonra yerli Ürdünlülere öncelik verilmesi politikası neredeyse tavizsizce uygulanmıştır. Filistinlilerin Filistin kimliğini vurgulayan örgütlenmelere gitmelerine müsaade edilmezken, azınlıkların grup kimlikleriyle dernekler kurmalarına izin verilmesi, azınlıkların yerli Ürdünlü kimliğini sahiplenmesinde önemli olmuştur. Rejimin kendilerine yaklaşımı bu unsurların rejime bağlılıklarını ve yerli Ürdünlü kimliğini sahiplenmelerine neden olmuştur.

¹⁷ Türkiye İhracatçılar Meclisi Ürdün Ülke Analizi, Ankara, 2003

¹⁸ Malik, Anas, *Foreign Backers, Domestic Dissent, and Regime Policy in Jordan: Explaining Repression-Accommodation Decisions*.

I. Abdullah, Filistinlilerin Ürdün'ün siyasal dengelerini bozacağını düşünenlerin aksine Batı Şeria ve üzerinde yaşayan Filistinlileri yönetimi altına almanın, hanedanın ve devletin temellerine zarar vermeyeceğini düşünüyordu. 1950 yılında Batı Şeria'nın ilhakından sonra Kral, bir yandan Ürdün'ü Arap Filistin'in mirasçısı ilan edip, Filistin kelimesinin resmi belgelerde kullanılmasını yasaklarken, diğer yandan özerk bir siyasal Filistin oluşumuna gidebilecek örgütlenmeleri dağıtmıştır. Bu yolla Filistinlilerin asimile edileceğini tasarlamıştır.

Ancak bu ilhak, iktidardaki Kral I. Abdullah'ın da sonunu hazırlamış, kral 1951 yılında Filistinli bir milliyetçinin suikastıyla Kudüs'te öldürülmüştür. Yerine geçen oğlu Talal geçirdiği ruhsal rahatsızlık sonucu 1952 yılında yerini, o zamanlar henüz çok genç olan oğlu Hüseyin'e bırakmıştır. O sırada Britanya Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim görmekte olan Hüseyin, 1953 yılında 18 yaşını doldurmasının ardından Ürdün'ün II. Kralı olarak tahta çıkmıştır.

1.3 Filistinli Kimliği

Filistinli kimliğini oluşturan unsurlar; köy veya kasaba gibi yerleşik bir yapıdan gelmeleri, ortak bir yitirilmiş vatan, uluslararası toplum eliyle büyük bir haksızlığa uğratılmışlık duygusu ve geriye dönüş fikridir. 1954 *Ürdün Uyrakluk Yasası* uyarınca Filistinlilere vatandaşlık hakkı verilmişti. Bu uyum politikasının amacı ilhaktan sonra Ürdün rejimine yönelebilecek bir Filistin hareketinin önünü kesebilmektir. Zira mültecilere vatandaşlık hakkı verilmesine karşın, bu mülteciler sürekli olarak gözlem altında tutulmuşlardı.¹⁹

Kent kökenli Filistinliler doğu yakasında oturan Ürdünlülere göre genellikle daha eğitimliydi. Britanya mandası altında ticari yeteneklerini daha da geliştirme fırsatı bulmuşlardı. Kral Hüseyin tahta çıktıktan sonra Doğu Yakalılar ve Batı Şerialılar arasındaki gergin ilişkileri, ileri gelen ailelere ve aşiret önderlerine hükümette yer vererek yumuşatmaya çalışmıştı. Batı Şeria'dakiler, kalkınma projelerinin daha çok Ürdün Nehri'nin doğusuna yöneltildiğinden ve

¹⁹ Türkiye İhracatçılar Meclisi Ürdün Ülke Analizi.

askeri, sivil bürokraside kendilerine yer verilmemesinden şikâyetçi olsalar da Filistinliler Ürdün'de özellikle ticari alanda etkin olma fırsatını yakaladılar. 1960'lı yıllarda ekonomi hızla büyürken, bazı mülksüzleştirilmiş Filistinli mülteciler bile hayat standartlarını yükseltme fırsatını bulmuşlardı.

Ürdün'deki Filistinliler, Filistinli ve Ürdünlü kimliklerini masaya yatırırken üç ana grupta incelenebilir. İlk grupta 1948 ve 1967 yıllarında gelmiş ve mülteci kamplarında yaşayan Filistinliler bulunmaktadır. Bu kamplar yok sunluk duygusuyla birleşerek Filistinliliğin en fazla hissedildiği yerler olmuşlardır. Buralarda yaşayanların çok büyük çoğunluğu, tarihi Filistin'in köy kökenli mülksüzleri ve vasıfsız işçilerinden oluşmaktadır. Bu anlamda geride bıraktıkları ülkelerindeki sınıfsal konumları buraya da yansımıştır. Ürdünlülük kimliği en az buralarda sahiplenilmektedir.

İkinci grup, orta sınıf Filistinli tüccar ve alt seviye devlet memurlarından oluşmaktadır. Bunlar Filistinli kimliğini güçlü bir şekilde sahiplenmekle birlik toplumsal hayata uyum sağlamaları ve içinde bulundukları nispeten iyi ekonomik koşullardan ötürü, Ürdünlü kimliğine çok da tepkili yaklaşmamaktadırlar. Bunun istisnası ise bu grubun içinde bir dönem Filistinli gerilla gruplarında bulunmuş kesimlerdir.

Üçüncü grup önemli ticari başarılar elde etmiş ve bazı durumlarda bürokrasinin yüksek mevkilerine yükselmiş Filistinlileri kapsamaktadır. 1970 –71 arasındaki iç savaştan sonra Filistin burjuvazisinin tavrı siyasete karışmamak ve işlerini yürütmelerine olanak sağlayan istikrarlı bir rejimin nimetlerinden yararlanmak olmuştur. Bu grup yerli Ürdünlülerden oluşan ordu ve güvenlik güçleriyle birlikte rejimin dayandığı dayanaklardan birini oluşturmaktadır. Özellikle petrol fiyatlarının arttığı yetmişli yıllarda zenginleşen bu grup, kendilerini hem Filistinli hem Ürdünlü olarak tanımlamakta bir sakınca görmemektedir.

1.4 Kral Hüseyin Dönemi

Arap dünyası içerisinde en uzun iktidarda kalan ve 1953 –1999 yıllarını kapsayan Kral Hüseyin dönemi, Ürdün için tam bir hayatta kalma dönemi olmuştur. İçeride *Pan-Arabist milliyetçi akımlar* Haşimi rejimini tehdit etmiş, bu durum 1958’de ciddi bir uluslararası bunalıma dönmüştür. Yine bu dönemde dört tane Arap-İsrail Savaşı (1956, 1967, 1973 ve 1982) yaşanmıştır. Özellikle 1967 Savaşı Ürdün için büyük bir yıkımdır. Bu savaşta Ürdün, Doğu Kudüs ve Batı Şeria’yı kaybetmiştir. Bunun yanı sıra 1948 yılında gelen Filistinli mültecilere eklenen yeni bir mülteci dalgası, Ürdün’deki toplumsal ve siyasal dengeleri alt üst etmiştir. Yeni gelen Filistinlilerin de etkisiyle, yukarıda da bahsedildiği üzere *Filistin Kurtuluş Örgütü* (FKÖ) ve Ürdün ordusu arasında bir iç savaşa (1970–1971) sebep olmuştur. Kral Hüseyin son derece akıllı ve öngörülü bir diplomasi izleyerek, her türlü tehlikeye rağmen, ülkesini hem iç hem de dış tehditlere karşı korumasını bilmiştir.

1950’li yıllarda Türkiye’de Adnan Menderes başbakan, Celal Bayar ise cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktaydı. Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştı ve Demokrat Parti iktidarı Ortadoğu’ya ayrı bir önem veriyordu. Menderes hükümeti bu dönemde Lübnan ve Ürdün’e yakınlaşma atağı başlatmıştı. Celal Bayar’ın bu iki ülkeye yaptıkları resmi ziyaret de bu döneme rastlar. Bayar, bu ziyareti sırasında Kudüs’ün Arap kesiminde verdiği bir demecinde “ *Türkiye’nin sınırları buradan başlar*” diyerek ilişkilere yepyeni bir boyut katmıştı. Türkiye’nin önderliğinde kurulan Bağdat Paketi’nin sınırlarını genişletmek için Türk hükümeti yoğun bir diplomatik çaba içerisine girmişti. Genç Kral Hüseyin bu konuda hevesli olmasına karşın, hükümetindeki bazı Filistin asıllı bakanlar, Kahire’den aldıkları mesajlar doğrultusunda bu konuda ciddi bir direnç gösteriyorlardı. Ürdünlülerin, İsrail karşısında kendilerini son derece güvensiz hissettiklerini bilen Türk Hükümeti, Ürdün’ü Bağdat Paketi’ne girme konusunda ikna edebilmek için, Filistin-İsrail sorununun çözümünde, Araplardan yana tavır koyacaklarını bile söylemekten geri durmadı. Cumhurbaşkanı Bayar bu konuda ‘ *Ürdün, kendisine yönelik bir saldırıda Türk ordusunu yanında göreceğinden emin olmalıdır*’ diyecek kadar işi ileri götürmüştür. Mısır ve Suriye’nin başını çektiği oluşumun neticesinde Arap ülkelerinin Sovyetlere yakınlaşmasını engellemek

adına, batılı devletlerin baskısı ile Türkiye Ürdün'ü Bağdat Paktı'na sokmak için yoğun çaba harcamasına rağmen, Ürdün'ün İngiltere ve ABD'den beklediği maddi desteğin gecikmesi ve devamında gelen olaylar yüzünden, bu süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁰

İşte böylesi bir dönemden geçerken, Kral Hüseyin ve Ürdün rejimi 1957 – 58 yıllarında önemli bir sınavdan geçti. 1952 yılında Mısır'da gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi'nden kısa bir süre sonra, Nasır önderliğinde yükselen anti - emperyalist Pan-Arap milliyetçiliği, bölgenin Arap halkları arasında gittikçe daha fazla itibar görmekteydi. Ellili yılların ortalarında Ürdün'de yaşayan Filistinliler ve yerli Ürdünlüler arasında Nasirizm ciddi bir destek bulmuştu.

Mısır'la Suriye'nin tek devlet çatısı altında birleşmeye gitmeleri, Irak'ta mevcut yönetime karşı yapılan darbe, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararına karşı, 1956 yılında İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak girişimi ile yürütülen Süveyş harekâtının fiyaskoyla sonuçlanmasıyla Nasır'ın ve Arap milliyetçiliğinin giderek yükselmesi Kral Hüseyin'i kaygılandırıyor ve Irak'la daha da yakınlaşmaya zorluyordu. Aslında Irak'ın böylesi bir birleşmeye pek sıcak baktığı söylenemez. Çünkü bu birleşme özellikle ekonomik açıdan Irak'a fazladan bir yük getirecek ve Ürdün'ü de sırtlamasına neden olacaktı. Ancak giderek artan Suriye-Mısır yakınlaşmasını kendilerine karşı bir tehdit olarak algılayan Irak ve Ürdün, arasında, İngiliz mandasının sona ermesiyle 19 Mayıs 1958 tarihinde Irak-Ürdün Federal Devleti kurulduysa da, bu birliğin ömrü yalnızca 55 gün sürebilmiştir.²¹

Tam bu günlerde *General Kasım* Irak'ta Kral Faysal'a karşı bir darbe düzenleyerek Kral'ı öldürecek, bu da Bağdat Paktı'nın yanı sıra, Irak -Ürdün Birliği'nin sonunu getirecekti. Irak'taki bu darbe, o tarihte henüz 23 yaşında olan Kral Hüseyin'i öylesine telaşlandırmıştı ki, sıranın kendisine ve ardından da Suudi Arabistan ve Kuveyt'e de geleceğini düşünmeye başladı. Öyle ki, başta Türkiye olmak üzere müttefik devletlerin Irak'a karşı bir askeri harekât

²⁰ Sever Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945–1958*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s 152–153.

²¹ Erendil, E.Tümg. Muzaffer, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Genel Kurmay Basımevi, 1992, Ankara, s 23.

düzenlemesi gerektiğini bile dile getirmiştir. Ortak bir toplantı düzenleyen Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları, *Ürdün'ün toprak bütünlüğünün korunması* gerektiği yönündeki görüşlerinin yanı sıra, ABD ve İngiltere'den askeri yardım talep edilmesi telkininde de bulunmuşlardır.²² Çünkü Kral gibi Türkiye'de, Irak'taki darbenin Sovyetler ve Nasır destekli olduğunu biliyorlardı. Ancak buna rağmen Irak, batılı devletler için hala kaybedilmiş sayılmazdı, çünkü Irak petrolleri üzerinde özellikle İngiliz petrol şirketlerinin geniş hakları bulunmaktaydı ve İngiltere ve ABD Irak'taki oldu -bittiyi sineye çekecek gibi gözükmekteydiler çünkü onlar için Irak petrolleri, Kral Hüseyin'in sallanan tahtından çok daha önemliydi.

Kral Hüseyin'in bir diğer Haşimi Krallığı olan Irak'la birleşme ve Bağdat Paketi'ne girme yönündeki girişimlerine karşı Filistinli lerin başını çektiği kitlesel gösteriler düzenlenmiştir. Her ne kadar Kral'a sadık olsa da Ordu içinde de bir takım rahatsızlıklar baş göstermiş ve 1957 yılında Kral Hüseyin'e karşı Transüdünlü ve Nasırcı bir subay olan Arap milliyetçisi Ebu Nuvvar önderliğinde başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi yapılmıştır.²³

Bu noktada hükümetin devrilmesiyle ülke adeta iç savaşın eşiğine gelmişti. Kral'ın çok güvendiği bazı adamları dahi ona karşı tavır aldılar. Nasır hayranı Süleyman Nablusi'nin Kral'a başkaldırmasıyla olay doruk noktasına ulaştı. Ülkenin bazı yerlerinde meydana gelen iç çarpışmalarda kan dökülmüştü. Yüksek rütbeli bazı subayların da isteği doğrultusunda, o sıralarda popülaritesi gittikçe artan İngiliz Başkomutan Gallup Paşa'nın ülkeden uzaklaştırılması ve İngiltere ile devam eden savunma anlaşmasının iptal edilmesi sonucu olaylar bir nebze olsun yatıştı. Kral bunun ardından, kendisine başkaldıran ordu birliklerinin karşısına cesaretle çıkarak isyanı tamamen bastırmayı başarmıştır. Ancak toplumsal huzursuzluk bundan sonra da yer yer devam etmiş, hatta

²² Odeh, Abu Adnan, Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process, United States Institute of Peace Press, Washington, 1999, s. 85.

²³ Dikerdem, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 165.

Britanya 1958 yılında, Kral Hüseyin'e destek amacıyla Ürdün'e 2200 ²⁴ kişilik bir paraşüt birliği göndermiştir. Böylece, Kral Hüseyin'in tahtıyla beraber, bölgedeki İngiliz çıkarları da güvence altına alınmış oluyordu. ²⁵

Mısır'dan sonra Suriye ve Irak'ta yönetimi ele geçiren Arap milliyetçisi yöneticiler, Kral Hüseyin'i de ortadan kaldırmaya kararlıydılar. 1958 yılında Avrupa'ya resmi bir ziyaret için yola çıkan Kral'ın uçağı Suriye semalarında Suriye savaş uçaklarının saldırısına uğramış; Suriyeliler uçağı, Şam'a indirmeye zorlamışlardır. Ancak, uçak Suriyelilerden kurtulmayı ve Ürdün'e geri dönmeyi başarmıştır. Görüldüğü gibi 1950'li yıllar Ortadoğu'da son derece hareketli gelişmelere sahne olmaktaydı ve böyle bir süreç, genç Kral'ı ve kendisi gibi genç Ürdün Krallığı'nın varlığını tehlikeye atıyordu. Çünkü Kral Hüseyin demek bir anlamda da Ürdün demekti, Kral Hüseyin öldürülürse, Ürdün Krallığı da sona erecekti. Irak'taki gelişmelerin tüm Ortadoğu'ya yayılmasından endişe eden ABD, Lübnan'a asker çıkarttıysa da, tehlikenin düşündüğü kadar büyük olmadığını kısa sürede anlamış ve Ürdün'e asker göndermekten yana bir eğilim sergilememiştir.

İşte bu tehlikeli şartlar altında Kral Hüseyin, ciddi bir politika değişikliğine gitti. Mısır-Suriye ittifakını yenemeyeceğini anlayan Kral, bu konuda batılı devletlerden de yeterli destek göremeyince, çareyi bu ülkelerle yakınlaşmakta buldu. Hatta bu politika değişikliğinin ilk adımı olarak kendi kabinesinde önemli değişiklikler yaparak statükocu bazı devlet adamlarını görevden uzaklaştırdı. Öyle ki Kral, bu yakınlaşmayı oldukça ileri bir noktaya taşıyarak, Suriye ve Mısır'ın yakın bir müttefiki olmaya kadar götürdü.

Bu bunalımlı yılların atlatılmasının ardından gelen 1967 Savaşı gerek Ürdünlüler, gerekse Filistinliler için bir dönüm noktası oldu. Bu savaşa kadar

²⁴ Sever Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945 –1958, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 237.

²⁵ Macadam, Ivison, (Ed.), World Events 1961 Issue, Penguin Books, Gren, 1961, s. 315 –316;

Nasır'ın Arap milliyetçiliğinden etkilenmiş Filistinli kitleler, kendi ulus devletlerini kurma fikriyle donanmış Filistinli milliyetçi elitlerin etkisine girmeye başladılar. Özellikle *Karame Savaşı'ndaki* rollerinin yüceltilmesiyle bu gruplara kitlesel katılımlar oldu. 1969'da *Filistin Kurtuluş Örgütü* (FKÖ)'nün yönetiminin Filistinli gerilla gruplarının eline geçmesiyle, Filistin ulusal hareketi için yeni bir dönem başladı.²⁶

Bilindiği üzere gerilla kuvvetleri daima barınacakları, eğitimlerini yapacakları güvenli bölgelere ihtiyaç duyarlar. İşte Ürdün de FKÖ için bir sığınak görevi görmüştü. Ancak 1967'de ağır bir yenilgiye uğrayarak Batı Şeria ile Kudüs'ü kaybeden, içte ve dışta her anlamda zayıf düşen Ürdün devleti, Filistinli gerilla gruplarının kendi aleyhinde gelişen faaliyetlerini engelleyememişti. Bu gruplar, İsrail'in yoğun saldırıları neticesinde taraflar arasındaki anlaşmalarla belirlendiği üzere bulunmaları gereken sınır boylarını terk etmiş, şehir merkezlerine gelmişlerdi. Silahlı grupların şehirlerdeki kanunsuz davranışları gerginliği arttırmış, ikili bir iktidarın nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştı.

1970 yılına gelindiğinde kral, aşiret ittifakları ve sivil-askeri bürokrasiden oluşan Ürdün iktidar bloğu, siyasal iktidarı yitireceği endişesine kapılmıştı. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin aynı yıl Eylül ayında kaçırıldığı uçakları Ürdün'e indirip havaya uçurması, Ürdün ordusuna, mevcut rejimi tehdit eden FKÖ güçlerine karşı saldırıda bulunması için gerekli bahaneyi sağladı. Yaşanan iç savaş neticesinde Filistin gerilla örgütleri, ağır silahlarla donanmış Ürdün ordusu karşısında büyük kayıplar vererek yenildi ve 1971'de Ürdün, FKÖ için bir üs olmaktan çıktı. Filistinlilerce *Kara Eylül* olarak adlandırılan bu iç mücadele Ürdün tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bu olayda Filistinliler ve Ürdünlüler arasındaki ayrımlar keskinleşti. Bir kısım Ürdünlünün de FKÖ'yü desteklemesine karşın, Ürdünlülerin büyük çoğunluğu için Filistinliler kendilerine kucak açanlara vefasızlık göstermiş, ihanet etmişti. Filistinlilerse Kral Hüseyin'i Kudüs ve Batı Şeria'nın kaybından ve iç savaş sırasında binlerce kişinin ölümünden sorumlu tutuyorlardı.

²⁶ Halloum, Ribhi, *Belgelerle Filistin*, Alan Yayıncılık, 1989, s 180 .

İç savaştan sonra Kral Hüseyin'in danışmanları "önce doğu yakası" denen bir yaklaşımı formüle etmişlerdi. Onlara göre Batı Şeria'nın İsrail'ce işgali ve 1970–71 Savaşından sonra Filistin meselesine dahil olmanın getiri ve götürüleri yeniden gözden geçirilmeliydi. Arap devletlerinin 1974 Rabat Zirvesi'nde FKÖ'yü Filistinlilerin yegâne temsilcisi seçmelerinin ardından Ürdün milliyetçileri, Kral Hüseyin'den Batı Şeria'daki haklarından vazgeçmesini istemişlerdi. Hatta bazıları Filistinlilere verilen vatandaşlık haklarının geri alınmasını talep ediyorlardı. Milliyetçilere göre içinden çıkılmaz bir hal alan Filistin Sorunu FKÖ'ye bırakılmalı, Ürdün Nehri'nin doğu yakasında rejim güçlendirilmeliydi.²⁷

Ancak Kral Hüseyin her şeye rağmen Filistinlilerle ilişkisini koparmak istemiyordu. Bunun haklı gerekçeleri de vardı. Zira Ürdün'ün yaşaması için gereksindiği maddi yardım büyük oranda zengin Arap devletlerinden gelmekteydi. Bu devletler de Filistin meselesiyle ilintili olarak bu yardımı arttırıp azaltmaktaydı. Kral'ın kararının isabeti 1970'li yıllarda kanıtlandı. Petrol fiyatlarında artışla beraber Arap ülkelerinden gelen yardımlar, bu ülkelerde çalışan Ürdünlü işçilerin gönderdiği paralarla birleşince daha önce benzeri görülmemiş bir bolluk dönemi yaşandı. Ancak ekonomik yaşamda görülen bu rahatlamaya rağmen reform talepleri artmaya başladı. Kimi kesimler, Filistin meselesine dahil olmanın bölge ve ülke için devamlı bir istikrarsızlık yarattığını savunmaktaydı. Eleştirilere göre bu istikrarsızlık krallığı dış yardımlara daha da bağımlı hale getiriyordu, güçlü bir tarımsal ve sınaî alt yapı kurulamamıştı, yolsuzlukların önü alınamıyordu.

Kral Hüseyin'in politikaları 1980'li yıllara gelindiğinde çıkmaza girdi. Bunun en önemli sebebi petrol fiyatlarında yaşanan düşüştü. Ürdün'ün dış yardımlara bağlı ekonomisi bozuldukça, yürürlükteki patronaj sistemini sürdürmeye yarayacak kaynaklar da azalmaktaydı. Bu da rejim üzerindeki baskıyı arttırıyor, basıncı azaltmak için demokratik reformlar kaçınılmaz hale geliyordu.

²⁷ Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918 – 1994*, İmge Kitabevi, 2002, İstanbul, s 535.

Ürdün'ün politikalarında değişim için ana uyarıcı etken dışarıdan geldi. Aralık 1987'de işgal altındaki topraklarda *İntifada'nın* ardından Hüseyin, Batı Şeria'dan vazgeçmeyi tekrar düşünme fırsatını buldu. İsrail işgali altında geçen yıllar boyunca Filistinliler, kendi çabalarıyla ulusal kurumlar ve taban örgütlenmeleri yaratmayı başarmışlardı. Bu anlamda artık Ürdün idaresine ihtiyaçları yoktu. İntifada, İsrail işgaline olduğu kadar Ürdün idaresine de karşıydı. Kral, Temmuz 1988'de Batı Şeria üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiğini açıkladı. Parlamentodaki Batı Şeria kontenjanları kaldırıldı, burada çalışan hükümet görevlilerinin maaşları kesildi.

1989 Nisanında darboğaza giren ekonomi neticesinde, IMF ile varılan antlaşmanın getirdiği kemer sıkma politikalarına karşı Güney Ürdün'de ayaklanmalar patlak verdi. Haşimi rejimi, tarihinde ilk defa yerli Ürdünlülerden gelen bir tepkiyle karşı karşıya kaldı. Ordunun ve bürokrasinin fideliğini oluşturan kesimden gelen bu meydan okuma, Kral Hüseyin'e demokratik reformlara gidilmesinin zamanının geldiği mesajını verdi. Zira kaynak yokluğunda kralın yurtsever ve koruyucu bir baba rolünü oynaması oldukça zorlaşmaktaydı. Bu da rejimin meşruiyetini tehlikeye düşürmekteydi. Her kesimden Filistinliler ise, yaşananları Ürdünlüler arasındaki bir mesele olarak görüp, seyirci kalmayı tercih etmişlerdi. Kral, olanlar karşısında çaresiz kalmıştı; 1967'den beri ilk defa seçimlere gidilmesine karar verdi. Rejim üzerindeki baskıyı hafifletmeye yönelik bu girişim, süreç içerisinde siyasal partilerin yasal hale gelmesini (1957'den beri siyasi parti kurmak yasaktı), 1967 Savaşı'ndan beri yürürlükte olan sıkıyönetimin kaldırılmasını ve yeni bir seçim yasasının onaylanmasını getirdi. Bununla beraber, Filistinliler sorunu, daha demokratik bir siyasal sistemin önünde engel teşkil etmeye devam etti.

1.5 1989 Seçimleri

Nisan 1989'daki ayaklanmalardan sonra Kral Hüseyin ve çevresindeki bir grup ılımlı danışmanı tarafından alınan seçimlere gidilmesi kararı, Ürdün'de demokratikleşme açısından bir dönüm noktası oldu. Bu karar, rejimin hayatta kalma stratejisinin ne olduğunu ifade ediyordu.

Ekonomik kriz karşısında istikrarı koruma ve toplumsal kontrolü elden bırakmamak için krizin mağdurları tatmin edilmeliydi. Bu “*savunmacı demokratikleşme*”, rejimin kontrolünün, istikrarsızlığı önleyici reformlar yoluyla yeniden sağlanması hamlesiydi. Bu hamle yapılırken belirlenen resmi siyasal alan dışında siyasal hareketlilik sınırlandırılıyordu.

Katılımın % 54 gibi düşük bir oranda olduğu son otuz yılın bu ilk seçimlerinde İslamcılar seksen sandalyenin 34’ünü kazandılar. Seçimler Batı Şeria’yı dışlayan ilk seçim olsa da, Filistinlilerin iç politikada etkinliklerini arttırması bekleniyordu; oysa beklentilerin tersine, meclise az sayıda Filistin kökenli girebildi. Filistinlilerin seçime fazla ilgi göstermemelerine sebep olarak ileri sürülen savlardan bazılarına göre, eğer Filistinliler yoğun bir şekilde mecliste temsil edilirse İsrail, Ürdün’ün Filistin olduğu iddiasına dayanak bulabilir, muhatap olarak Ürdün’deki siyasetçileri gösterebilir, FKÖ’nün Filistinlilerin yegâne temsilcisi olduğu yönündeki savını çürütebilirdi.

1.6 Ürdün Müslüman Kardeşler Örgütü (İhvan El -Müslimin)

İhvan, Ürdün’de hâlihazırdaki siyasal sistemi alaşağı etme amacı gütmeksizin 1945 yılında kurulmuştur. Reformist olarak tanımlanabilecek örgütün stratejisi öncelikle bireylerin hayatının İslami bir dönüşüme tabi tutulmasını, bu doğrultuda eğitim ve hayır işleri faaliyetine önem verilmesini, bunun ertesinde ailenin, en sonunda da toplumun bütün kesimlerinin İslamlaştırılarak, İslami şeriatın devlet işlerine hâkim kılınmasını öngörmektedir.

Tarihsel olarak Ürdün’deki İhvan, Nasır, Sedat ve Mübarek’le şiddetli çatışmalara giren Mısır’dakilerin aksine rejimin iktidarı ve meşruiyetine karşı bir harekete hiç girişmemiş, Haşimi iktidarı ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve işbirliği içinde davranmıştır. Hareketin kuruluşuna izin veren I. Abdullah, İhvan’ı dindar muhafazakâr duruşuyla solcu ve komünist güçlere karşı stratejik bir müttefik olarak değerlendirmekteydi. Buna karşılık İhvan da, Haşimilerin dinsel iddialarını ve Batı Şeria’nın ilhakını desteklemişti. İki tarafın ilişkileri zaman zaman gerilse de İhvan, kriz dönemlerinde Haşimi rejimini daima desteklemişti.

1957-58'de darbe girişimiyle patlayan krizde İhvan, Kral Hüseyin'e sadakatini ilan etmiş ve "istikrarı bozucu" hareketler olarak Nasırcılar, Başçılar, solcu ve komünistlere karşı sıkıyönetimi savunmuştu.

İhvan'a göre bu hareketlerin laik özlerine karşı durulmalıydı. İhvan'ın Kral'a desteği 1970-71 yılında da tekrarlandı ve hareket çatışmanın dışında kalarak istikrarın devamından yana tavrını bir kez daha ortaya koydu. Daha yakınlarda 1989 ve 1966 yılında yaşanan ve temel tüketim maddelerine devlet sübvansiyonlarının azaltılmasına karşı çıkan ayaklanmalarda da İhvan, Kral Hüseyin'i eleştirmekten kaçınırken eleştiri oklarını hükümete yöneltti. İhvan bu olaylar sırasında tansiyonu düşürmeye çalışırken, kamuoyuna Kral'ın bilge kişiliğine atıf yapan açıklamalarda bulundu. Buna karşılık 1996 yılında halka açık bir konuşmasında Kral Hüseyin, olaylar sırasında İhvan'ın ayaklanmaları sınırladığını kabul etti.

1990 yılında yaşanan başka bir olayda rejim, İsrail'in Tel Aviv'de 12 Filistinliyi öldürmesi üzerine Filistin kamplarında ortaya çıkan şiddetli gösterileri bastırabilmek için İhvan'dan doğrudan yardım istemişti. İhvan'ın mülteci kamplarındaki etkisi bilinmekteydi; gelen bu talep doğrultusunda harekete geçen İhvan gösterileri yatıştırmayı başardı.

İhvan, ılımlı tavrıyla rejimin radikal İslami gruplara karşı mücadelesinde de işine yaramaktaydı; bu anlamda sistemde devrimci dönüşümler talep eden radikal grupları marjinalize edici bir işlev üstleniyordu. İhvan ve rejim ilişkisinde zaman zaman gerginlikler ve karşı çıkışlar da olmamış değildi. İhvan, 1956 yılında Ürdün'de İngiliz askeri varlığına izin veren politikalara karşı gösteriler düzenlenmişti. 1979 İran İslam Devrimi'nin hemen öncesinde Kral Hüseyin'in Şah yanlısı tutumu da İhvan tarafından eleştirilmişti. Benzer şekilde Mısır'ın İsrail'le *Camp David Antlaşması*'nı (1979) imzalamasından sonra Kral Hüseyin'in Arap devletlerinin çoğunun aksine Mısır'la ilişkiyi kesmeyi reddetmesi, İhvan'ın kralın tutumunu tenkit etmesine yol açmıştı. Bugün de barış süreci, demokratikleşme ve Batı ile ilişkilere ilişkin politikalar konusunda

rejimle çatışan politikalar savunulsa da, rejimin kendisine ve iktidarın meşruiyetine ilişkin bir tutum söz konusu değildir.²⁸

1.7 1989 Seçimlerinden Günümüze Siyaset

1989 Seçimlerinden sonra başbakan koltuğuna İhvan'la iyi ilişkileriyle tanınan Mudar Bedran oturdu. Demokratikleşmeye ilişkin açılımlar yapılmaya başlandı. Siyasal nedenlerle kamudaki görevlerinden alınanların görevlerine dönmelerine müsaade edildi. 1991'de anayasaya ek olarak Ulusal Şart adında bir belge kabul edildi. Bu belge ile Haşimi monarşinin kabulü önkoşuluyla çoğulcu demokratik sistem kabul edilmekteydi. Böylece sistem içinde kalmak isteyen solun ve Arap milliyetçilerinin ellili yıllardan beri monarşiyi hedef alan programları değişmek zorunda kaldı. Ağustos 1990'da Körfez Krizi'nin patlak vermesiyle birlikte ülkenin her yerinde yürüyüşler, gösteriler düzenlenmeye başladı. Ürdün kamuoyu Saddam Hüseyin'i desteklemekteydi. Kral, ya demokratik açılımı sona erdirecek ya da Irak'ın yanında yer alacaktı. Kral Hüseyin ikinci seçeneği tercih etti. Tercih etmesi de bir anı anda kaçınılmazdı. Hem Filistinliler hem de Transüdünlüler Saddam'a büyük bir sempati besliyorlardı.

1991'in Ocak ayında yani savaşın hemen öncesinde Bedran hükümetinde bir değişiklik yapılarak hükümetteki beş bağımsız İslamcının yerine İhvan üyeleri getirildi. Ancak Haziran ayına gelindiğinde Irak'ın yenilgisiyle demoralize olmuş ve ağır ekonomik bunalımın altında ezilmiş hükümet görevden alındı. 1991 yazında Nablus doğumlu bir Filistinli olan *Tahir El-Masri* başbakan olarak atandı. Bu kararın arkasında iç politikanın yanı sıra dış politikadaki önemli gelişmeler de yatıyordu. Madrid Barış Konferansı'nın toplanacağı az çok belli olmuştu. Böyle bir dönemde yerli Ürdünlüler kolaylıkla barış görüşmelerine katılan hainler olarak damgalanabilecekken, başbakanın Filistin kökenli olması tepkileri azaltabilirdi. Masri görevde kaldığı dönemde sıkıyönetimle gelen yasaların birçoğunu kaldırdı. Kamusal özgürlüklere getirilen

²⁸ Çakar, Nezihi, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye (Konferans Metni), 8 MART 2000

sınırlamaları daralttı. Ancak demokratikleşme hamlesi kısa sürdü. Madrid Barış Konferansı'ndan sonra demokratik haklar yeniden kısıtlandı.

Barış görüşmelerine karşı çıkan solcu ve İslamcı milletvekillerinin ve Filistinli kimliğine sahip Masri'den hiç hoşlanmayan statüko yanlısı yerli Ürdünlü milletvekillerinin oylarıyla hükümet düşürüldü. Yeni hükümetle barış görüşmeleri sonrasında gelen kısıtlamalar yerini yeni açılımlara bıraktı. 1992'de Siyasal Partiler Yasası, 1993'te de Basın-Yayın Yasası kabul edildi. Böylece 1957'den beri yasak olan partilere resmi izinle kurulma imkânı veriliyor, basın daha özgür bir çalışma ortamına kavuşuyordu.²⁹

1993 Eylülünde *Oslo Barış Antlaşması*'nın imzalanmasından sonra Ürdün-İsrail barışının geleceği aşikârdı. Ekim 1994'te İsrail-Ürdün Barış Antlaşması imzalandı ve hemen sonrasında mecliste onandı. “*Savunmacı demokratikleşme*” İsrail ile olan barış sürecine göre bir seyir izliyordu. Hükümet, İsrail'le ilişkileri güçlendirip batı kökenli dış yardım ve yatırımları hedeflerken, aynı zamanda turizm gelirlerinin de Ürdün'ün İsrail'e gelen turlara ortak edilmesiyle arttırmayı hedeflemekteydi. Ancak bu tür politikaların 1989 meclisi gibi bir meclisle sürmesinin ve barışa karşı tepkilerin özgürlükçü bir basın ortamında dile getirilmesinin de mümkün olmadığı açıktı. “Savunmacı demokratikleşmenin sınırlarına varılmıştı.

1996 Ocak ayında eski bir bakan olan *Abdülkerim Kabariti* başbakanlığa getirildi. Demokratikleşmeye yönelik reformlara devam edileceği vaadinde bulunduysa da, arkası gelmedi. “Barış”la birlikte gelmesi beklenen ekonomik düzelme bir türlü gerçekleşmeyince, artan huzursuzluk 1996 Ağustosunda ekmek fiyatlarında % 100'e varan artışla doruğa çıktı ve 1989 benzeri ayaklanmalar yaşandı.

Bu dönemde İsrail cephesinde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. 1996 Eylülünde İsrail'in Mescid-i Aksa altında tünel açma çalışması Filistin'de yoğun çatışmalara yol açmış, Ürdün'de büyük kızgınlık yaratmıştı. İsrail'le ilişkilerin düzelmesine yönelik muhalefet gittikçe sesini yükseltmekteydi. Ürdün, vaat

²⁹ Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yayın, İstanbul, 2004, S, 699

edildiği üzere barışın ekonomik nimetlerinden yararlanamamıştı. İsrail'in işgal altındaki topraklarda yeni yerleşimler inşa etmesi İsrail'e yönelik şüphelerin artmasına yol açmıştı. Mart 1997'de sınırdaki Ürdünlü bir askerin Ürdün Vadisi'nde piknik yapmakta olan İsrailli öğrencilere ateş açması sonucu ölenlerin ailelerine Kral Hüseyin'in bizz at taziye ziyaretinde bulunması, Ürdün'de şok yarattı. İsrail'le ilişkilerin düzelmesine karşı olanların başlattığı kampanya ile yedi öğrenciyi öldüren asker neredeyse kahraman ilan edildi.

Görüldüğü gibi Kral Hüseyin uzun yıllar süren iktidarı sırasında, Ortadoğu'da değişen siyasi konjonktüre uygun bir denge politikası izlemeyi başaramamıştır. Zaman zaman, sertleşen ortama ve keskinleşen siyasi havaya rağmen Kral, gelişmeleri her zaman yakından takip etmiş, İsrail'le ilişkileri de, ülkesinin lehine olabilecek bir aşamaya getirmiştir. Her ne kadar Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin lehine bir tavır göstermiş olsa da, 1990'lı yılların sonuna doğru ABD ve batı dünyasıyla işbirliği içine gitmiş ve İsrail'le bir barış anlaşması imzalamıştır. Kral Hüseyin dönemi Ürdün için, büyük çalkantıların yaşandığı, hatta adeta bir hayatta kalma mücadelesinin verildiği zorlu bir süreç olmuştur. Kral'ın izlediği ılımlı denge ve barış politikası meyvelerini vermiş, Ürdün bugün eskiye oranla geleceğe çok daha güvenle bakabilen bir ülke haline gelmiştir.³⁰

1.8 II. Abdullah Dönemi

Kral Hüseyin'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Kral II. Abdullah, babasının bıraktığı yerden, politikalarını devam ettirmiştir. Yeni Kral, batıya açılımda ve ülkesini çağdaş bir görünüme kazandırma yolunda babasından daha ileriye gitme yolundadır. Kral II. Abdullah öncelikle radikal İslamcı akımlar ve terörle mücadele konusuna önem vermiş, Filistin sorunun çözümü yolunda gösterilen kararlılıktan da ödün vermemiştir.

II. Abdullah tahta geçtikten kısa bir süre sonra, 1999'da muhafazakâr bir Ürdün milliyetçisi olan Abd-ül Rauf Ravabde'yi başbakan atadı. Ancak bu

³⁰ Arı Tayyar, Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Alfa Yayın, İstanbul, 2004, S, 699

hareket, yeni kralın demokratikleşme konusunda ciddi adımlar atacağını düşünen reform yanlısı çevrelerde ciddi bir hayal kırıklığına yol açtı. Ravabde'nin en önemli icraatlarından birisi 1999 sonbaharında ülkedeki Hamas bürolarının kapatılması oldu. Amerikan yanlısı politikalara ve İsrail'le ilişkilerin normalleşmesine en ciddi muhalefeti gösteren Ürdün Müslüman Kardeşler Örgütü buna sert bir tepki vermedi. Ancak çok pasif kalındığı yolunda tabanından gelen eleştirileri hafifletmek için Şubat 2000'de meclise bir önerge getirerek şeriat hükümlerinin daha fazla alanda uygulanmasını istediler. Muhafazakâr ağırlıklı seksen sandalyeli mecliste 53 kişinin imza attığı bu önerge, kral ve hükümetin müdahalesi sonucu imzacılardan bir düzineden fazlasının imzasını geri çekmesiyle sonuçsuz bırakıldı.

Haziran 2001'de Kral yeni seçim yasasını onayladı ve bu yasayla milletvekili sayısı 80'den 110'a, seçim bölgelerinin sayısı da 23'ten 45'e yükseltildi. 2000 Eylülünün sonunda II. İntifada'nın patlak vermesiyle Ürdün rejimi ve Filistinliler arasındaki ilişkiler bir kez daha gerildi.

Kral, 2001 yılında yapılması gereken seçimleri "nazik iç ve dış siyasal durum" sebebiyle ertelediğini açıkladı. 2003 Haziranında yapılan seçimlere 1997 yılında yapılan son seçimleri boykot eden *İslami Hareket Cephesi* (İHC) de katıldı. Seçim sonuçları İHC açısından tam bir bozgundu. Oyların ancak % 10,7'sini alabilen İHC 17 milletvekilliği kazanabilmişti. Meclise İHC'ninkiler de dahil olmak üzere 25 parti adayı girebildi. Seçimin esas galibi beklendiği üzere bağımsız aşiret adayları oldu.

Günümüzde, Irak'ın ABD tarafından işgaliyle, Ortadoğu'da denklemler tamamıyla değişmiş durumdadır. Artık Soğuk Savaş dönemi politikalarını terk etmek ve yeni konjonktüre uygun açılımlar yapmak, bütün ülkeler gibi Ürdün için

de bir zorunluluk halini almıştır. Batının bu noktada Ürdün'e bakışında çok fazla bir değişiklik yok gibi gözükmemektedir. Çünkü Ürdün, daha önce de olduğu gibi, 'Teröre Karşı Savaş' kapsamında ABD politikalarını desteklemiş, Irak işgaline de herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Bu bağlamda, Ürdün'ün batıdan beklentilerinde bir artış olmadığı sürece ve Ortadoğu'daki gelişmeler konusunda Ürdün, İsrail ve ABD'ye muhalefet etmediği sürece, Krallığın devamı konusunda herhangi bir tehlike yakın gelecekte gözükmemektedir. Genç Kral Abdullah da, bu çerçevede, Ürdün'ün yarım yüzyıldan fazla bir zamandır yürüttüğü denge politikasını devam ettirmekte ve ülkesini barış içinde tutabilmek için, sert tavırlardan kaçınmaktadır.³¹

1.9 Ürdün'de İç Siyaset

Günümüzde, Ürdün iç siyasetinin ana konuları şu şekilde sıralanabilir:

- Ülkede kapsamlı ve sürekli barış ortamının sürdürülmesi ve barış anlaşmasının planlandığı şekilde sonuçlandırılması,
- Aşırı İslami hareketleri kontrol altına almak suretiyle iç güvenlik ve ülke bütünlüğünün korunması,
- Ayrılıkçı etnik fikirlerin arındırılarak, Ürdün milliyetçiliğinin yaygınlaştırılması,
- Filistin meselesi çözülünceye kadar, ülkedeki Filistinlilerin muhafaza ve kontrolü,
- Ekonomik gelişme, milli ve uluslararası altyapı yatırımlarının teşviki,
- Tedricen demokratik gelişme ve çok partili hayatın yaygınlaştırılması,
- Sosyal gelişmenin sağlanması,
- Çıkar grupları ve kabileler arası dengenin sağlanması suretiyle, Krallık ve Kraliyet ailesinin bekasının sağlanması.

³¹ NATO's Mediterranean Initiative, Policy Issues and Dilemmas , Italian Ministry of Defence, 1997, s 66–67.

1.10 Ürdün'de Dış Siyaset

Ürdün, bulunduğu stratejik konuma uygun olarak gelişen durumlara göre değişen bir dış politika uygulamaktadır. Bu bağlamda dış politika alanında, komşusu İsrail ve Arap ülkeleri ile dengeli ve temkinli davranmaya büyük özen göstermektedir. Ürdün dış politikasının temel dayanağı Filistin meselesidir. Ürdün, barındırdığı 2 milyondan fazla Filistin vatandaşı ile bunu hem İsrail ile olan ilişkisinde koz olarak kullanma ve hem de BM'den önemli miktarda tazminat beklentisi ile Filistinlilerin Ürdün'den gitmesini istememektedir.

Ancak, bunu yaparken, Arap ülkelerinin destek ve sempatilerini yitirmemeyi, öte yandan da İsrail ile 1995 yılından bu yana yürürlüğe ko yduğu barış antlaşmasını zedelememeye özenle dikkat etmektedir.

Ürdün, demografik yapı bakımından diğer Arap ülkelerinden çok farklı bir görünüm içindeyse de, Arap dünyası için oldukça özel bir yeri bulunan Haşimi Sülalesinden gelme özelliğini, Arap dünyası ile olan ilişkilerinde ön planda tutmaya da gayret göstermektedir. Bu bakımdan, Arap ülkeleri ile mevcut ilişkilerinin iyi bir düzeyde olduğu kıymetlendirilmektedir. Komşularından eskiden beri tek sorunlu olarak görülen Suriye-Ürdün ilişkilerinin de, Hafız Esad'ın ölümünden sonra, özellikle Kral Abdullah'ın aktif gayretleri ile son zamanlarda büyük gelişmeler kaydederek iyi bir seviyeye ulaştığı değerlendirilmektedir.

Ürdün dış politikasının ana başlıkları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Araplar arasındaki sorunların, Arap Birliği çerçevesinde çözülmesi, karşılıklı veya tek taraflı şiddet ve güç kullanımına izin verilmemesi,
- Bölgede kalıcı ve kapsamlı bir barışın yaygınlaştırılması için Ortadoğu Barış Sürecinin sonuçlandırılması, bu bağlamda İsrail ile başlatılan barış anlaşmasının hayat geçirilmesi,
- Kudüs şehri üzerindeki Haşimi iddia ve menfaatlerinin meşrulaştırılması,
- Körfez Savaşında bozulan Körfez ülkeleri ile ilişkilerin düzeltilmesi,

- BM Kararları çerçevesinde Filistin meselesinin çözümü, FKÖ 'nün tek muhatap olarak alınması,
- Hamas ve İslami Cihad hareketlerinin, Ürdün bağlantılı terörist faaliyetlerinin önlenmesi,
- Batı ülkeleri ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, dış borçların iptali, ertelenmesi veya yeniden ödeme planlarına dönüştürülmesi,
- Silahlı Kuvvetlerin yeni silah, teçhizat ve malzeme ile donatılması suretiyle modernize edilmesi,
- BM Askeri ve polis faaliyetlerinde yaygın görev alma arzusu,
- AB ile her konuda ilişkilerin geliştirilmesi,
- Batı ile olan ilişkilerinde, Arap Birliğinin tepkisine neden olacak girişimlerden uzak durulması,
- Çeşitli yollardan ülkeye su sağlanarak, gelecekte boyutları artacak olan susuzluk sorununun çözülmesi.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET YAPISI VE YÖNETİM BİÇİMİ

Yürürlükteki anayasaya göre, resmi ve uluslararası adı **Haşimi Ürdün Krallığı** (Hashemite Kingdom of Jordan) olan ülke, 25 Mayıs 1946 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuş ve bu tarihten beridir de meşruti (anayasal) monarşi yönetimi altında varlığını sürdürmektedir. Kelime anlamı olarak Ürdün, şiddet ve galibiyet anlamına gelmektedir. Krallık tahtı, Peygamber Hz. Muhammed'in soyundan geldiği belirtilen Haşimi ailesindedir.

2.1 Yasama ve Yürütme Organı

Ülke her ne kadar bir krallık olsa da, ayrıca yasama ve yürütme organları da mevcuttur. Yürürlükteki 1952 Anayasası'na göre, aynı zamanda *Ürdün Devlet Başkanı* konumunda olan Kral; yasama, yürütme ve yargı organları üzerinde de geniş yetkilere sahiptir. Kral'ın Başbakan'ı tayin etmek, gerektiğinde görevden almak ve istifasını kabul etmek, yasaları onaylamak gibi görevleri ve geniş yetkileri vardır. Kral, Ürdün Silahlı Kuvvetleri'nin de başkomutanı olup, savaş ve barış ilanı yine Kral'ın yetkisindedir. Kral ayrıca, anayasaya göre her türlü yükümlülük ve sorumluluktan da muaf tutulmuştur. Yani uygulanan politikaların sonuçları başarısız olursa, bunun sorumlusu Kral değil, politika uygulayıcısı olan Hükümet üyeleri ve tabi başbakan olacaktır.³²

Kral'ın ölümü, dört aydan daha kısa süre ülke dışında bulunması, 18 yaşından küçük olması ya da ileri derecede hasta olması gibi durumlarda, **Vekiller Konseyi**, yeni Kral seçilene ya da mevcut Kral gelene kadar ülke yönetimini geçici olarak devralır. Krallık, anayasaya göre, mevcut Kralın en büyük erkek evladına, eğer erkek evlat yok ise en büyük erkek yeğene geçer.³³

³² Sabutay, Tülay, Ürdün Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 1997 –5, İstanbul, 1997, s. 5.

³³ Ürdün Anayasası.

2.2 Yargı

Yargı işlevi, *Medeni, Şerri ve Özel mahkemeler* tarafından birlikte yürütülmektedir. Vatandaşların kendi aralarındaki sivil uyuşmazlıklara ilişkin davalar Medeni (sivil) mahkemelerde görülmektedir. Bunun yanında, aile ve miras hukuku, tarafların her ikisinin de Müslüman olması durumunda Şerri mahkemelerin görev alanına girmektedir. Taraflardan biri Müslüman olmasa bile, her iki tarafın da rızası var ise, dava yine Şerri mahkemelerde görülebilir. Devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri düzenleyen ve uyuşmazlıkları karara bağlayan da yine Şerri mahkemelerdir.

Şerri mahkemeler, adı üstünde İslam'ın Şerri hükümlerini yerine getirmek üzere kurulmuş ve görevlendirilmiş olan yargı kurumlarıdır. Bu konularda, davanın içeriğine göre Özel mahkemeler de devre ye girebilir. Özel mahkemeler, uzmanlık konularına göre sorumluluk sahaları belirlenmiş, ticaret hukuku, devlet vatandaş uyuşmazlıkları gibi çeşitli konularda görev yapan ihtisas mahkemeleridir.

Yürürlükteki Ürdün Anayasasına göre yargıçlar, karşı karşıya oldukları davalara ilişkin karar alırken, mevcut yasalar çerçevesinde ve Kral adına hüküm vermektedirler. Anayasa, yargıçların, hukuki karar alma süreçlerinde yeterince bağımsız davranabilmelerini garanti altına almak adına, yasanın üstünde hiçbir güce karşı sorumlu olmadıklarını belirtme gereği duymuştur. Medeni ve Şerri yargıçların atamaları ve görevden alınmaları, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde Kraliyet Kararnamesi ile olmaktadır.³⁴

Çeşitli konulara ilişkin mahkemelerin kurulması, mevcut mahkeme lerin görev sahalarına göre bölünmesi veya ihtisas konularına göre görevlendirilmeleri, özel yasalarla mümkün olmaktadır. Tüm mahkeme kararlarının, en yüksek temyiz merci olan *Adalet Yüksek Mahkemesinde* yeniden görülebilmesi anayasal bir haktır. Davaların görüşülmesi aşamasında,

³⁴ Sabutay Tülay, Ürdün Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 1997 –5, İstanbul, 1997, s. 5.

kamu yararı dikkate alınarak yargıç tarafından aksi yönde bir karar söz konusu olmadığı sürece, mahkemeler halka açık bir şekilde yürütülmektedir.

Görüldüğü gibi, her ne kadar *Meşrutiyet* ve *Şeriat* hükümleri geçerli olsa da, Ürdün kendine özgü farklı yapısı ile diğer Arap ülkelerinden çok açık farklılıklar gösteren değişik bir ülkedir. Ülke, hem feodal bir yapı arz etmekte hem de kişisel hak ve özgürlükler anayasal çerçevede güvence altına alınmaktadır. Hem çoğunluğu Müslüman bir ülkeye olduğu için Şeriat yasaları mevcuttur, hem de Hristiyan azınlık için geniş anayasal özgürlükler tanınmıştır. Bu arada Kral'ın yetkileri Meclis ve Senato ile kısıtlanmış, yasama ve yürütme yetkileri bu organlar arasında paylaştırılmış, ama buna rağmen Kral'ın bu organlar üstündeki geniş yetkisi ve nüfuzu da korunmuştur.

Ürdün, bu çelişkili yapısı içerisinde, kendi bünyesinde sağlıklı bir denge kurmayı başaramış, gelir düzeyindeki düşüklüğe ve etnik yapısındaki çeşitliliğe rağmen, nispeten sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürebilen bir ülkedir.

2.3 İdari Yapı

Ürdün idari bakımdan, *vilayet*, *kaza*, *bucak* ve *köylere* ayrılmaktadır. Her vilayetin başında İçişleri Bakanı tarafından atanan *Valiler* bulunur. Valiler, vilayetlerde en yüksek mülki amir olarak görev yaparlar. Geniş yetkilere sahip olan valiler, Kral adına her türlü kamu kurum ve kuruluşlarını denetleme, yönlendirme ve kamu çalışanlarını görevden alma ya da göreve getirme gibi yetkilere sahiptirler. Görevlerini yerine getirirken, yine İçişleri Bakanlığı bünyesindeki kadrolardan atamaları yapılmış yardımcılarını vasıtasıyla yetki ve sorumlulukları paylaştırılmıştır. Vatandaşlar, kamunun işleyişinden kaynaklanan çeşitli sorunlarına ilişkin olarak, doğrudan valiler ya da yardımcılarıyla görüşebilme ve dilekçe verme, şikâyetle bulunma gibi çeşitli demokratik haklara sahiptirler. Valiler, iç işleri bakanlığı kanalıyla dolaylı olarak Kral'a karşı sorumludurlar. Diğer tüm kamu görevlileri gibi, anayasa ve yasaların kendilerine yüklediği görev ve sorumlulukları, yine anayasa ve yasalar çerçevesinde kazandıkları hak ve yetkileri vasıtasıyla, Kral adına yerine getirirler.

Öte yandan, kent ve kasabalara ilişkin yerel işlerin yürütülmesinden, *Belediye Başkanları* ve *Bölge Meclisleri* sorumludur. Belediye Başkanlığı için, Meclis'te olduğu gibi seçimler yapılmamakta, merkezi yönetim tarafından bu kişilerin atamaları yapılmaktadır. Yerel yönetimlerdeki, bayındırlık imar ve iskân işleri Belediyeler tarafından yürütülmektedir. Her ne kadar merkezi yönetim oldukça güçlü ve geniş yetkilerle donatılmış olsa da, yerel sorunların yine yerel görevlilerce çözülmesi anlayışı benimsenmiş; vali ve belediye başkanları, sorumluluk sahalarındaki görevlerini yerine getirirken yasal çerçeve içerisinde yeterince özgür davranabilmektedirler. Bu görevliler İçişleri Bakanı'na karşı sorumludur. İç İşleri Bakanının vali ya da belediye başkanlarını görevden alma, istifalarını kabul etme ya da görev yerlerini değiştirme gibi yetkileri bulunmaktadır.

2.4 Siyasi Partiler

Ürdün'de halen faaliyet gösteren 32 adet siyasi parti bulunmaktadır. İlk bakışta parti miktarı fazla gibi görünse de, çok partili hayat henüz politik düzenlemelere tam olarak yerleşmemiştir. Ürdün'de en son Parlamento seçimleri 17 Haziran 2003 tarihinde yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre, Meclis sandalyelerinin dörtte üçü bağımsız milletvekilleri tarafından kazanılmıştır. Bağımsız adayların da büyük çoğunluğu *aşiret liderleri* veya aşiretlerin adaylarından meydana gelmektedir.³⁵

Tüm Ortadoğu ülkelerindeki ortak sorun olan ve artık kemikleşmiş bir yapı arz eden feodal aşiret yapısı, demokratik kurumların oluşmasını ve demokrasinin yerleşmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte, eğitim ve gelir seviyesinin düşüklüğü, halkın demokrasi taleplerinin oldukça sönük kalmasına neden olmakta, örgütlü yapı eksikliği demokratik açılımları engellemekte, bu da feodal yapının kırılmasını imkânsız bir hale getirmektedir.

³⁵ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Ürdün Bilgi Notu, Ankara, 2003

Kral, ülkeyi yönetirken Meclis, Senato, Bakanlar Kurulu ve yerel yönetim görevlilerinin yanı sıra, Feodal aşiret reislerinin görüşlerind en de faydalanmaktadır. Çünkü yüzyıllardır yerleşmiş bu feodal yapı ülkenin toplumsal yapısının genel karakteristiği olup, kısa vadede değiştirilmesi ya da ortadan kaldırılması mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki, Kral'ın kendisi de güçlü ve köklü feodal bir aileden gelmekte ve aşiret yapısını olağan karşılamaktadır. Ülke yönetiminin aşiret reislerinin görüş ve çıkarlarına aykırı olmaması esastır. Çünkü Kral'ın yetki ve sorumluluklarını paylaşmış olduğu kurum ve kuruluşlar, aslında aşiret yapısına göre aileler arasında bölüşülmüş bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla böyle bir yapı içerisinde, her ne kadar siyasi partiler kurulabiliyor olsa da; bu partilerin, muhalif düşünceler geliştirme ve yaygın, örgütlü bir yapı kurmalarına olanak yoktur.³⁶

Siyasi partilerin kurulmaları Bakanlar Kurulu'nun izni ve Kral'ın onayı ile mümkün olabilmektedir. Parti tüzükleri ve uygulamaları, İslam'a, Anayasaya, yürürlükteki yasalara ve Kraliyet Kararnamelerine aykırı olamazlar. Partilerin, çeşitli şehir ve kasabalarda temsilcilik açma, üye kaydetme, gösteri düzenleme ve demokratik hak taleplerinde bulunmalarının önünde ciddi yasal engeller mevcuttur. Bu bakımdan Ürdün, her ne kadar Arap ülkeleri içerisinde nispeten demokratik bir yapıya sahip olsa da, siyasi partilerin özgürce gelişmesi ve örgütlenmesine olanak olmadığı sürece Batılı anlamda bir demokratik açılım yapması söz konusu değildir.

³⁶ Fromkin, David, Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914 –1922, Çev: Mehmet HARMANCI, İstanbul, 1994, s. 439–442.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI

3.1 Nüfus

Yüzölçümü	89 206 km ²
Nüfusu	5,1 milyon (2004 nüfus sayımı sonuçlarına göre)
Başkenti	Amman
Önemli Şehirleri ve Nüfusları ('000, 2004)	Amman (1 942), Irbid (928), Zarqa (765), Balqa (346), Mafrâq (244), Kerak (204), Jerash (154), Madaba (130), Ajlun (119), Akabe (102), Maan (94), Tafiela (75).
İklimi	Yazları kuru ve sıcak, kışları ise soğuk ve yağışlıdır. En sıcak ay, sıcaklığın 14-37°C arasında seyrettiği Ağustos iken; Ocak en soğuk aydır (0-16 °C). En kurak aylar; hiç yağış görülmeyen Mayıs-Ağustos; en yağışlı ay ise ortalama 75,5 mm yağış ile Şubat ayıdır.
Dili	Arapça'dır. İngilizce de yaygın biçimde kullanılmaktadır.
Ölçü Birimi	Metrik sistem ve yerel ölçü sistemleri kullanılmaktadır.
Para Birimi	Ürdün Dinarı (ÜD)=100 kuruş=1000 fils. Ürdün Dinarı, 1 ABD \$=0,709 ÜD üzerinden Dolar'a endekslidir.
Zaman Dilimi	GMT'den 2 saat ileridedir.
Tatil Günleri	Eid al-Fitr (13-16 Ekim 2007), Eid al-Adha (1-4 Ocak ve 20-24 Aralık 2007), Noel (25 Aralık), Yılbaşı (1 Ocak 2008), Hicri Yılbaşı (10 Ocak), Hz Muhammed'in Doğumu (31 Mart), İşçi Bayramı (29 Nisan), Bağımsızlık Günü (25 Mayıs).

Tablo 1 Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

Reel GSYİH'deki Artış	6,4
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort, %)	6,2
Cari Hesap Dengesi (Milyon Dolar)	-1 907,8
Döviz Kuru (ort, ÜD:ABD \$)	0,709 ^a
Nüfus (Milyon)	5,9
Toplam Dış Borç (Milyon Dolar)	7 922,3

^a EIU tahmini

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 2 Temel ve Ekonomik Göstergeler

3.2 Siyasi ve İdari Yapı

İnsanoğlunun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Ürdün pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Ülke 1920–1946 yılları arasında İngilizler tarafından yönetilmiş; 22 Mayıs 1946 sonrasında Kral Abdullah resmi olarak Ürdün Haşemi Kralı olarak atanmıştır. Ürdün, anayasal kurallara bağlı olarak bir Krallık tarafından yönetilmektedir. Kral dış politikaya ve ülkenin stratejik vizyonuna ilişkin önemli kararları almakta ve Başbakan'ı atamak tadır. Kabine üyeleri ise, Başbakan tarafından ve Kral'ın onayı ile atanmaktadır. Ülkede çok sayıda siyasi parti bulunmakta ise de, politikacıların aşiret ve aile bağları genellikle parti programından daha ön plandadır.

3.3 Nüfus Yapısı ve İşgücü

	2001	2002	2003	2004	2005
Nüfus (milyon)	4,94	5,07	5,20	5,35	5,47
Erkek	2,54	2,61	2,68	2,76	2,82
Kadın	2,36	2,46	2,52	2,59	2,65
Nüfus Artış Hızı (%)	2,5	2,6	2,6	2,9	2,2

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 3 Nüfus Yapısı

Nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1994 yılında 4,1 milyon olan Ürdün'ün toplam nüfusu 2005 yılında 5,4 milyona ulaşmıştır. Son dört yıl içinde ise nüfusun yıllık ortalama artış hızı %2,8 olarak gerçekleşmiştir. Ürdün, dünyada nüfusu en hızlı büyüyen ülkelerden biridir ve bu da kişi başına düşen milli gelirden artış kaydedilememesinin başlıca sebebidir. Economist Intelligence Unit'in tahminlerine göre, kişi başına düşen reel gelirin yıllık ortalama artış hızı

1994-2003 yılları arasında yalnızca %0,82, 2004-2006 yılları arasında ise %4,3 olmuştur.

Nüfusun neredeyse tümü Arap olmakla beraber Çerkez, Çeçen ve Ermeni azınlıklara da rastlanmaktadır. Hristiyan nüfusun toplam nüfusa oranı ise yaklaşık %4'tür. Resmi verilere göre yabancılar, nüfusun %7'sini oluşturmaktadır ve Mısırlı, Iraklı ve Suriyeli göçmenlerin sayıları daha fazladır. Amerika'nın Irak'ı işgalinden sonra ise sayıları 750 000 ile 1 000 000 arasında değişen Iraklı ülkeye göç etmiştir. Ürdün nüfusunun yaklaşık %38'i Amman ve çevresinde yaşamakta olup toplamda %71'i de Amman, Irbid ve Zarqa şehirlerine yerleşmiş durumdadır.

	2003	2004	2005
Tarım	3,6	3,6	3,4
Madencilik ve Taşocaklığı	1,3	1,2	1,1
İmalat	12,4	12,7	11,6
Elektrik Doğalgaz ve Su	1,7	1,7	1,7
İnşaat	6,4	7,1	6,3
Ticaret	17,8	17,9	17,9
Oteller ve Restorantlar	2,5	2,2	2,4
Ulaştırma, Depolama ve Komünikasyon	10,0	9,6	9,8
Finansal Aracılık	1,8	1,6	1,7
Emlakçılık	3,5	3,8	3,6
Kamu İdaresi ve Savunma	16,6	16,6	18,1
Eğitim	11,7	11,0	11,3
Sağlık ve Sosyal İşler	4,7	5,0	4,9
Diğer toplumsal, sosyal ve bireysel işler	5,6	5,4	5,6
Yerel Örgütler	0,3	0,3	0,4

Tablo 4 İşgücünün Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı

Kaynak: Ürdün İstatistik Enstitüsü, 2005.

Ürdün İstatistik Bürosu tarafından yapılan bir işgücü anketinin sonuçlarına göre, 2004 yılında Ürdün'deki çalışan nüfusun %87'sini erkekler oluşturmaktadır ve bunların çoğu ticaret, kamu idaresi ve savunma sektörlerinde çalışmaktadır. Çalışan kadınların yarısından fazlası ise eğitim ya da sağlık sektörlerinde istihdam edilmektedir. Ayrıca IMF'nin tahminlerine göre ülkedeki işsizlik oranı 2005 yılında %14, 2006 yılında %14'ün üzerindedir.

2004 yılı Ürdün İstatistik Enstitüsü'nün Verileri Doğrultusunda Nüfusun Vilayet Bazında Yaş													
Yaş	Toplam	Amman	Balqa	Zarqa	Madaba	Irbid	Mafraq	Jarash	Ajloun	Karak	Tafiela	Ma'an	Aqaba
Toplam	5.481.563	1.999.217	314.263	903.159	145.549	1.039.165	272.448	149.628	132.363	223.422	85.013	115.973	99.801
0-4	658.755	235.908	38.026	118.314	16.301	115.347	36.508	19.152	14.825	25.247	10.457	13.801	14.870
5-9	678.355	227.911	38.654	115.604	17.466	129.896	38.143	21.846	18.531	28.598	11.477	14.960	15.269
10-14	700.940	239.906	40.540	114.701	18.194	137.170	38.688	20.649	19.060	29.492	11.902	16.468	14.172
15-19	671.214	233.908	37.083	108.379	18.630	136.131	33.511	20.649	16.678	27.704	11.392	15.772	11.377
20-24	586.692	213.916	33.312	88.510	17.175	119.504	28.335	16.160	12.972	25.470	9.436	13.221	8.683
25-29	425.087	153.940	24.512	70.446	12.081	82.094	21.796	11.072	9.663	17.427	6.291	9.278	6.487
30-34	373.670	135.947	20.741	66.834	9.606	70.663	17.982	9.726	8.736	14.076	5.016	6.958	7.385
35-39	312.765	121.952	17.599	50.577	7.423	56.115	14.712	6.733	7.809	13.182	4.676	5.799	6.188
40-44	250.334	97.962	15.085	42.448	5.967	44.684	9.536	5.536	5.427	10.277	3.315	4.407	5.689
45-49	190.303	75.970	10.999	30.707	5.385	34.292	6.811	4.638	4.103	8.043	2.380	3.479	3.493
50-54	153.959	61.976	8.171	22.579	4.366	29.097	6.811	3.741	3.309	5.809	2.210	3.595	2.295
55-59	135.280	53.979	7.857	22.579	4.221	24.940	5.449	3.142	2.780	4.692	2.125	2.319	1.198
60-64	128.081	51.980	8.171	22.579	3.784	22.862	4.632	2.244	2.515	4.468	1.445	2.203	1.198
65+	216.127	93.963	13.513	29.804	5.385	36.371	9.536	4.339	5.956	9.160	2.890	3.711	1.497

Tablo 5 Nüfusun İller Bazında Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Kaynak: Ürdün İstatistik Enstitüsü, 2004.

Bu tablo Ürdün'ün nüfus yapısına ilişkin aydınlatıcı veriler sunmaktadır. Bütün az gelişmiş Ortadoğu toplumlarında olduğu gibi, her şeyden önce genel yapı itibariyle oldukça genç bir nüfus söz konusudur. Nüfusun %25 kadarı ilköğretim çağındaki gençlerden oluşmaktadır.

Ayrıca yine toplam nüfusun %51 kadarı 20 yaş altı çocuk ve gençlerden meydana gelmektedir. Bu kadar genç bir nüfus yapısı hem avantaj hem de dezavantaj olarak yorumlanabilir. Şöyle ki, genç nüfus, beraberinde bir dinamizm getirir, ülke kalkınmasında yoğun istihdam olanakları sağlar. Ancak bununla birlikte, bu genç nüfusa paralel olarak eğitim ve iş olanakları sağlanamıyor ise, ülke çok ciddi bir potansiyel tehlike ile karşı karşıyadır.

Eğitime ve çalışma hayatına yönlendirilemeyen genç nüfus her an patlamaya hazır bir sosyal tehlike arz eder. Ürdün'de şu an için her ne kadar bu açıdan çok açık bir tehlike söz konusu değilse de, yine de nüfus artış hızına uygun olarak eğitim ve iş olanaklarının yaratılamaması, ülkenin karşı karşıya olduğu en acil sorunlardan birisidir.

Ayrıca yine yukarıdaki tablodan görüleceği üzere, Ürdün İstatistik Enstitüsü'nün 2004 yılı resmi verilerine göre, ülkenin en büyük ve kalabalık şehri olan başkent Amman'ın nüfusu 1.999.217, İrbid'in 1.039.165, Zarqa'nın 903.159, Balqa'nın 314.263 ve Mafraq'ın 272.448'dir. Görüldüğü toplam Ürdün nüfusunun beşte dördünden fazlası, 5 büyük şehirde toplanmıştır. Bu da, ciddi şehirleşme sorunları yaratmakta, büyük şehirlerdeki istihdam olanakları ve yaşam kalitesinin göreceli olarak yüksekliği, kırsal kesimdeki halkı yoğun olarak bu bölgelere çekmektedir. Amman, İrbid ve Zarqa'nın dışındaki kent ve kasabaların çoğu hala kırsal yapı özellikleri göstermektedir.

Nüfusun ülke genelindeki yoğun artışı, büyük şehirlerde, göçten dolayı daha da yükselmekte, ancak şehirleşme ve gelişme olanakları bu artışı karşılayabilecek düzeye ulaşamamaktadır. Dolayısıyla bu da, hem kırsal kesimde, hem de büyük şehirlerde gelişmişlik anlamında önemli bir eksikliği ortaya çıkarmaktadır. Artan nüfusa paralel olarak yeterince belediye ve bayındırlık olanaklarının sağlanamaması, su, elektrik, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların olması gerektiği gibi verilememesine yol açmaktadır. Bu konunun çözümü yönünde Meclis ve Bakanlar Kurulu çeşitli projeler geliştirmiş, tarımsal üretimde verimliliğin artırılması ve kırsal kesimdeki nüfusun büyük şehirlere göç etmesini engellemeye dönük olarak çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlamda

sulama kanallarının oluşturulması, enerji altyapılarının geliştirilmesi gibi konularda yoğun faaliyetler sürmektedir.

Ayrıca, Filistin-İsrail çatışması ve Filistin topraklarındaki İsrail işgalinin ve şiddetin hala devam ediyor olması, Ürdün'e yoğun bir şekilde Filistinlinin göç etmesine neden olmuştur. Ürdün yönetiminin yıllardır bu konuda ciddi bir ' taraf' olması, Filistin sorununu samimi bir şekilde yakından izlemesi ve çözüm yönündeki yoğun çabaları bir yana; Filistin topraklarıyla karşılaştırıldığında, buradaki huzur ve barış ortamı ve iş olanakları, Filistinli sığınmacıları yoğun bir şekilde Ürdün'e çekmiştir. Resmi kaynaklarca, Filistin kökenli nüfusun 2,2 milyona yakın olduğunun açıklanmasına rağmen, tarafsız gözlemciler tarafından, bu miktarın 3 milyon civarında olabileceği iddia edilmektedir.

Ayrıca, gayri resmi rakamlara göre 600,000 civarında Mısırlı Arap (çeşitli iş kollarında) ile daha ziyade ev hizmetlerinde istihdam edile n Filipinli ve Sri Lanka menşeli vatandaşlar da bulunmaktadır. Arap nüfus içinde, genel olarak kabile yapısı hâkim ise de, Arapları Müslüman ve Hristiyan Araplar ile Kuzeyli ve Güneyli bedeviler olarak ayırmak mümkündür. Güneyli bedevilerin bürokratik yapıda daha etkili olduğu söylenebilir. Eski *Kral Hüseyin*, kabileler arasındaki dengeye çok önem veren hassas bir yapı oluşturmuştur.

Ülkede ortalama insan ömrü erkeklerde 70,6, kadınlarda ise 72,4 yaştır. Bebek ölüm oranı ise 2002 yılında binde 27 iken, 2003 yılında bu oran %22'ye düşürülmüştür.³⁷

Ülkede 2003 yılında devlet tarafından sağlık alanında yapılan harcamalar 207,4 milyon dolar olup, bu konudaki toplam harcamaların %38,4'ünü meydana getirmektedir. Devletin eğitim alanında yaptığı harcamalar toplam devlet bütçesinin %5'i civarındadır.

Yoğun miktarda dış yardım alan Ürdün, söz konusu yardımları özellikle eğitim ve sağlık alanlarına yönlendirmektedir. Ortadoğu'nun bu geri kalmış ve küçük ülkesi, bir yandan kendi yağıyla kavrulmaya çalışmakta, bir yandan da gelen dış yardımları makul alanlara aktarmaya gayret göstermektedir. Ürdün'ün

³⁷ F. Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

tarih içerisinde oynayacağı rol, zamanla bu atılım ve açılımların meyvelerini vermeye başlamasıyla daha ileri noktalara gelebilecektir.

Ayrıca Filistinliler içerisinde, Müslümanlar olduğu gibi Hristiyan da bulunmaktadır. Ülkede Hristiyan Filistinliler büyük ve güçlü bir lobiye sahip olup, genelde Kral ve rejimin en büyük destekçisi durumundadır. Zengin ve nüfuz sahibi ticaret adamları, genel olarak bu gruptan çıkmakta ve Ürdün'ün batı dünyası ile irtibatını yine bu topluluk sağlamaktadır. Hatta Ürdün dış politikasında Filistin konusunun ağırlıkta olması, bahsi geçen bu gelir düzeyi yüksek Filistin kökenli Ürdünlülerin oluşturduğu lobinin etkin olmasına bağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, sayıları 200,000 civarında olduğu belirtilen ve çok düşük gelir düzeyine sahip Filistinliler ise, 19 ayrı merkezdeki sığınma kamplarında, oldukça zor koşullar altında bir yaşam sürmektedir.

3.4 Etnik Köken

Haşimi Ürdün Krallığı'nda etnik yapı; Krallığın bekası bakımından birinci derecede hassas ve önemli konuların başında gelmektedir. Bu nedenle, her vesile ile konu, kamuoyu dikkatinden kaçırılmak istenmektedir. İstikrarlı bir nüfus sayımı yapılamaması nedeniyle etnik grupların sayısal büyüklükleri, kesin rakamlar yerine tahminlere dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, ülke nüfusunun %55 kadarının Filistin kökenli olduğu ve bunun yanında, %40'a yakın bir oranda da *Transürdünlülerin* bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunun dışında kalan %5 kadar nüfus da Arap olmayan, Ermeni, Kürt, Çerkez, Çeçen gibi farklı etnik kökenlerden gelen Ürdünlülerdir. Bu konuda farklı kaynaklar, farklı rakamlar ortaya koymaktadır. Ancak belirtilen bu oranların ve rakamların, gerçeğe oldukça yakın olduğunu ve çeşitli kaynaklarca ya yımlanan veriler göz önüne alındığında yeterince güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Ülkedeki Araplar dışındaki diğer azınlıklar ve yine tahminlere dayalı olarak ortalama nüfus durumları şu şekildedir;

Çerkezler: 150,000 Civarında olup, çoğunlukla Amman ve Zarqa şehirlerinde yaşamaktadır.

Çeçenler: 60,000 Civarında olup, çoğunlukla yine Amman ve Zarqa şehirlerinde yaşamaktadır.

Türkler: Türkmenler, Karakeçililer ve çeşitli sebeplerle Türkiye'den göç etmiş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olup, sayıları 60,000 civarındadır. Çoğunlukla Amman ve İrbid şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Ermeniler: Türkiye ve Lübnan'dan göç etmişlerdir. Sayıları 15,000 civarındadır.

Kürtler: 7,000 civarında olup, çoğunlukla Amman'da yaşamaktadırlar.

Dürzîler: Suriye sınırına yakın bölgelerde, çoğunlukla Mafrak kentinde bulunmakta olup, sayıları 5,000 civarındadır.³⁸

Etnik kökendeki bu çeşitliliğe rağmen, nüfusun çok büyük kısmının Sünni Araplardan oluşması, etnik ya da dini çatışma olasılığını bir nebze olsun ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, mevcut yasalar ve anayasal çerçeve içerisinde, azınlıklara yeterince özgürlüklerin tanınmış olması da, azınlıkları, ülkeye karşı bir oluşum içerisine girmekten alıkoymaktadır. Filistin kökenli nüfusun yoğunluğu, bu kesimin ticaret ve siyaset içerisinde önemli bir ağırlığının olması ve Ürdün Hükümetinin, Filistin sorununa ilişkin ortaya koyduğu kesin tavır, Filistinlilerin de etnik yapıya dayalı bir girişim içerisinde olmasını engellemektedir. Devletin, yıllardan beri hassas dengeleri gözeterek yürüttüğü olumlu tavır ve ülkede sağlanan görece özgür ve huzurlu ortam, Ürdün'de olası bir etnik ya da dini çatışmayı başarıyla önlemiştir.

³⁸ F.Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

3.5 Dil

Ürdün nüfusunun büyük bir kısmı, ana dilleri olarak, Arapçanın diyalektlerinden birini konuşmakla birlikte, giderek artan bir şekilde modern Arapçayı konuşanların sayısı da azımsanmayacak boyutlardadır. Söz konusu diyalekt, aynı zamanda ülkenin resmi dilidir. Yürürlükteki Anayasanın ikinci maddesi, resmi dil olarak Arapçanın geçerli olduğunu belirtmektedir. Ülkede eğitim dilinin Arapça olması nedeniyle, ana dilleri Arapçadan farklı olan azınlıktaki Çerkez, Çeçen, Kürt ve Ermeni gibi Ürdünlüler de Arapça konuşabilmektedir. Bunun yanı sıra, Filistin kökenli Ürdün vatandaşlarından, Arapçanın yanı sıra İbranice bilenlere de rastlanmaktadır.

Bununla birlikte, ülkede son yıllarda özellikle İngilizce olmak üzere yabancı dil öğrenimi de oldukça yaygınlaşmıştır. Ülkenin özellikle Kral Abdullah'ın tahta çıkmasıyla hız kazanan Batıya açılma politikası çerçevesinde, lise ve üniversite eğitimi kapsamında yabancı dil öğrenimine ağırlık verilmiştir. İngiltere'nin egemenliğinde geçirdiği bir dönemin yanı sıra, son yıllarda ABD ile olan sıcak ilişkiler, yabancı dil öğreniminde İngilizceyi birinci sıraya koymuştur.

Filistin kökenli Araplar ile Transürdün kökenli Araplar, Arapça dilinin çok küçük farklarla– aynı diyalektiğini kullanıyor olmalarına rağmen; örneğin Suriye, Irak ya da Suudi Arabistan gibi ülkelere konuşulan Arapça diyalektleri yer yer önemli farklar arz etmektedir. Bu bakımdan ülkenin, bu ülkelere komşu olan sınıra yakın bölgelerine yaklaştıkça sözcükler ve anlatım biçimlerinde çeşitli farklılaşmalara rastlanmaktadır. Bununla birlikte, ülkede dilden kaynaklanan herhangi bir sıkıntı yaşanmamakta, okuryazar oranının yüksekliği sayesinde, resmi dil olarak açıklanan bölgeye has Arapça diyalekti, her vatandaş arasında konuşulmakta ve anlaşılmaktadır.

Türkçenin Ürdün lehçelerine olan etkisi ve Arap dili lehçelerine giren yabancı kelimeler üzerine yazılmış sözcükler:³⁹

³⁹ İyas, İbn, a.g.e, Mısır 1982, C.I, s.75, 303

İbn Tagri Bardi, a.g.e Mısır 1970, C.XIII ,S,8,12,13,15,42,48,68

İbn Azimi, Azimi Tarihi (Yayınlayan:Ali Sevim),Ankara 1988, S.11,18,24,31,22

Artık (Mhm)

Ürdün yöresine ait olup artık şeklinde telaffuz edilir. Olduğu halde, böylece anlamına gelmektedir.

Atabek (Tma ,Mhm)

Ürdün yöresine ait olup Atabik şeklinde telaffuz edilir. Ata ve bak kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Tarihi kaynaklarda kel ime ilk kez Selçuklu devletinde Melihşahın veziri için sonra hükümdarların çocuklarına davranış, savaş sanatları ve siyasi konularda eğiten kişi, ordu ve devletteki büyük kişiler anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁰

Türkçe sözlüğe göre atabak kimi eski Türk devletl erinde, özellikle Selçuklularda Şehzade eğitimi ya da bağımsız olarak bir eyaletin yönetimi ile görevli vezirlere verilen addır. Bu kelimenin çoğulu atabıka şeklindedir.

Nöbetçi (Ka,Tka)

Ürdün yöresine ait olup ‘ Nubatci Nabatşi olarak telaffuz edilir . Orkestra veya müzik topluluğu şefi, müzik aleti çalan veya nöbet bekleyen kişi anlamına gelmektedir. Arapça birden çok kişi arasında herhangi bir şeyi yapma sırası anlamına gelen ‘Navba kelimesi ile Türkçe meslek yapım eki ‘ci’ nin birleşmesinden oluşturulmuştur.

Havan (Maşm)

Ürdün yöresine ait olup ‘Havan Havun şeklinde telaffuz edilir. İçinde bir şey dövölüp, ufaltılmaya yarayan tahta veya madenden yapılan bir alet anlamındadır. Farsça ‘Havan şeklindedir. Aynı anlama gelmektedir.

Hasta (Kmtş,Ka,Mhm,Tma,Tka)

Ürdün yöresine ait olup ‘Hasta Hatsak şeklinde telaffuz edilir. Sağlık durumu iyi olmayan. Farsça ‘Hasta şeklinde telaffuz edilir ve aynı anlama gelmektedir.

⁴⁰ İkd al-Cuman, Al-Ayni, Fi Tarih ahl al-zaman, (yayınlayan: Muhammed Emin), Mısır, 1987, s.84

3.6 Dini Yapı

Ürdün, Anayasal olarak bir *İslam devletidir* ⁴¹. Anayasanın 2 nci maddesi devletin dinin İslam olduğunu açıkça belirtmiştir. Halkın %92 gibi önemli bir oranı Sünni Müslümanlardan meydana gelmektedir. Ayrıca %6 oranında Hristiyan nüfus mevcut olup; kalan %2 oranındaki nüfus ise Şii, Dürzî ve Bahaî Müslümanlardan oluşmaktadır.

Buna rağmen, ülkede yaşayan Hristiyan halk, iç hukuk, eğitim ve dini konularda serbestçe faaliyette bulunabilmektedir. Anayasanın 6 ncı maddesi, Ürdün vatandaşlarının yasalar karşısında eşit olduğunu güvence altına alırken, vatandaşlar arasında dil ya da din farklılığı nedeniyle bir ayrımcılık yapılamayacağını vurgulamaktadır. Bu bakımdan, Müslümanlar dışındaki dini azınlıkların ve cemaatlerin, ülke güvenliğini tehlikeye sokmadıkları sürece, din ve vicdan özgürlükleri anayasal güvence altına alınmıştır. Bu kesimlerin, ibadethane açma, kendi dinlerini öğrenme ve öğretme ve özgürce ibadet edebilme hakları bulunmaktadır.

Ülkede başlıca mevcut Hristiyan kiliseleri şunlardır;

Rum Ortodoks Kilisesi: *Merkezi* Kudüs'tedir. Kudüs Ortodoks Patriği İskenderiye'deki patrik ile eşit seviyededir. Ürdün Ortodoks kiliseleri, Kudüs'teki patrikhaneye bağlıdır.

Rum Katolik Kilisesi: *Merkezi* Kudüs'tedir. Ürdün'deki kiliseler buraya bağlı faaliyet göstermektedir.

Romen Katolik Kilisesi: *Merkezi* Kudüs'tedir. Ürdün'deki kiliseler yine buraya bağlı faaliyet göstermektedir.

Ermeni Ortodoks Kilisesi: *Ürdün'deki* Ortodoks kiliseleri İskenderiye'deki patrikhaneye bağlıdır.

Ermeni Katolik Kilisesi: *Ürdün'deki* Ermeni Katolik kiliseleri, Kudüs'teki patrikhaneye bağlı faaliyet göstermektedir.

⁴¹ Eken, P.Kur. Bnb. Şükrü, Ürdün Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2004.

Protestan Kilisesi: *Ülkede* az sayıda bulunan Protestanlar adına faaliyet göstermektedir.

Söz konusu kiliselerin dünyadaki diğer kiliseler ve diğer Hristiyan kuruluşları ile yakın bağlantıları olup, onlar tarafından desteklenmektedir. Ürdünlü Hristiyanların büyük çoğunluğu Arap kökenlidir. Ayrıca, ülkede bulunan yabancı Hristiyanlar da mevcut kiliselerden yararlanabilmektedir. Hristiyan halk, rejime ve kraliyet ailesine sıkı sıkıya bağlı ve aralarındaki dayanışma ile refah içerisinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu bu kesim dini öncelikler göz önünde bulundurularak, Türkiye ile ilişkiler yerine, Ürdün'ün Kıbrıs Rum Kesimi, Yunanistan ve Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesini desteklemektedir. Ürdün'ün sosyal yaşamının Lübnan hariç diğer Ara p ülkelerine oranla daha çağdaş bir seviyede olmasının, Hristiyan nüfusun etkili ve özgür olmasından kaynaklandığı da yapılan değerlendirmeler arasındadır.

Uygulamada din konusuyla politik ve idari alanlar başta olmak üzere hemen her yerde, karşılaşıldığı da bir gerçektir. Örneğin Anayasanın ilgili maddesinde, Krallık tahtının, Müslüman anne ve babadan olan, meşru ve yine Müslüman erkek evlada geçeceği altı çizilmiştir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, aile ve miras hukuku gibi konular Şeriat hük ümlerinin uygulandığı Şerri mahkemelerde görülmektedir. Ancak ülke her ne kadar bir İslam devleti olsa da, uygulamada İran ve Suudi Arabistan gibi şeriat ülkelerinden oldukça farklı ve modern bir yapıya sahiptir.

3.7 Eğitim

Yürürlükteki mevcut anayasaya göre, dokuz yıllık ilköğretim, Ürdün'de zorunlu olup, devlet okullarında parasız eğitim verilmektedir. Yetişkin nüfusun %68'i, 6 – 15 yaş grubundaki nüfusun ise %100'ü okuryazardır. ⁴²Eğitim-öğretim dili Arapça olup, eğitime yapılan yatırım sayesinde son yıllarda bu konuda oldukça önemli bir atılım kaydedilmiştir. Örneğin, Ortadoğu bölgesindeki birçok geri kalmış ülkede görülen kız çocuklarının okula gönderilmemesi konusu Ürdün'de

⁴² Eken, P.Kur. Bnb. Şükrü, Ürdün Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2004

neredeyse aşılmıştır. Devlet çalışma ve eğitim olanakları konusunda vatandaşlarına eşit fırsatlar sağlamak gibi bir yükümlülük üstlenmiştir.

Anayasaya göre eğitim hakkı herkese tanınmıştır ve engellenemez. Ürdün Kralı ve Hükümeti, ülkenin kalkınması ve etkinliğinin artması açısından eğitimin önemini kavramış ve bu konuya ayrı bir hassasiyet göstermiştir. Son yıllarda, ülkede açılan okul sayısında bir artış ve eğitim kalitesinde bir yükselme olduğu, uzmanlar ve gözlemciler tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca, yetkililer, özellikle genç nüfusun başta İngiltere ve ABD olmak üzere Türk iye ve diğer Avrupa ülkelerinde üniversite eğitimi görmeleri konusunda destek vermekte, bu kapsamda çok sayıda Ürdünlü genç ülke dışında eğitim almaktadır. Bu gençlerin büyük kısmı eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelere dönmekte, bulundukları yerlerde çalışmaya başlayarak, kazandıkları gelirlerinin önemli bir kısmını Ürdün'e yollamaktadır. Bu da Ürdün döviz girdilerinin kayda değer bir kısmını meydana getirmektedir.

Ülkede 2003 yılında eğitim alanında, devlet tarafından yapılan harcamalar 435,9 milyon dolar olup, bu konudaki toplam harcamaların %49,5'ini meydana getirmektedir. Devletin eğitim alanında yaptığı harcamalar toplam devlet bütçesinin %11'i civarında olup, oldukça yüksek bir orandır. Bu oran da, Ürdün'de eğitime verilen önemi açıkça gözler önüne sergilemektedir.

Öte yandan ülkedeki azınlık ve cemaatlerin, masraflarını kendi karşılamak, Hükümete karşı sorumlu olmak ve yürürlükteki mevcut yasal düzenlemeler aykırı hareket etmemek kaydıyla, kendi okullarını açma ve eğitim müfredatlarını belirleme hakları mevcuttur.

Ürdün, 1970'li yıllardan bu yana eğitime yatırım yapan bir ülkedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında hazırlanan 2006 yılı İnsani Gelişmişlik Raporu'na göre hükümet 2001 yılında bütçe gelirlerinin %20,6'sını eğitime ayırmıştır. Tunus'ta bu oran %17, Lübnan'da ve Suriye'de %11,1'dir. Bilgisayar ve İngilizce eğitimi, tüm ilköğretim okullarında verilmektedir.

2004 yılında ilköğretime kayıtlılık oranı %91, ortaöğretime kayıtlılık oranı ise %81 olarak gerçekleşmiştir. Yetişkinlerde okuryazarlık oranı ise 2004 yılında

%89,9'dur. Bu oran Lübnan'da %86,5, Tunus'ta ise %74,3'tür. Teknik okullardan mezun olan öğrencilerin yüksek öğrenime kayıt olabilmelerine imkan tanınmasıyla beraber, öğrenciler ve aileleri bu seçeneği de değerli endirmektedir.

İlköğretim ve Ortaöğretim	
Okul Sayısı	5 497
Sınıf Sayısı	57 015
Öğretmen Sayısı	83 543
Öğrenci Sayısı	1 5474 686
Üniversite Eğitimi	
Devlet Üniversitelerinin Sayısı	8
Özel Üniversitelerin Sayısı	12
Üniversitelere Kayıtlı Öğrenci Sayısı	178 619
Yüksekokullara Kayıtlı Öğrenci Sayısı	24 790

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 6 Eğitim Durumu

3.8 Sağlık

Ülkede genel olarak su kaynaklarının kıt olması ve yetersiz sağlık hizmetleri, yaygın olarak çeşitli sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Son yıllarda sağlık tesislerinin artması ve bu alanda hizmet veren doktor, hemşire, hasta bakıcı gibi personel sayısındaki artış, sağlık konusundaki sıkıntılarda düzeltme yaratmaya başlamıştır.

Diğer bölge ülkelerine kıyasla Ürdün'de gelişmiş bir sağlık sistemi mevcuttur. BM Kalkınma Programı'na göre Ürdün'ün 2003 yılında GSYİH'den sağlık sektörüne ayırdığı pay %4,3'tür. Bu oran Tunus'ta %2,9, Lübnan'da %3,5 ve Suriye'de %2,3'tür. Ülke genelinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı 1322 adet ana sağlık merkezi ve 29 adet hastane bulunmaktadır .

Bunun yanında askeri kuvvetlere bağlı 11 adet hastane, Ürdün Üniversite Hastanesi'ne bağlı 1 adet hastane ve 56 adet özel hastane de sağlık hizmeti vermektedir.

Ürdün'ün sağlık sisteminde yaşanan bir sıkıntı ise, başkent Amman dışındaki şehirlerde de aynı kalitede hizmet verilememesi nedeniyle ortaya çıkan bölgeler arası farklılıktır. Sağlık sigortası uygulamasının nüfusun tamamına yayılması, sağlık kurumlarının idaresinde etkinliğin sağlanması ve sunulan hizmetlerin kaliteli olması sayesinde diğer Arap ölkelerinden tedavi amacıyla Ürdün'e yapılan ziyaretler de artmaktadır.

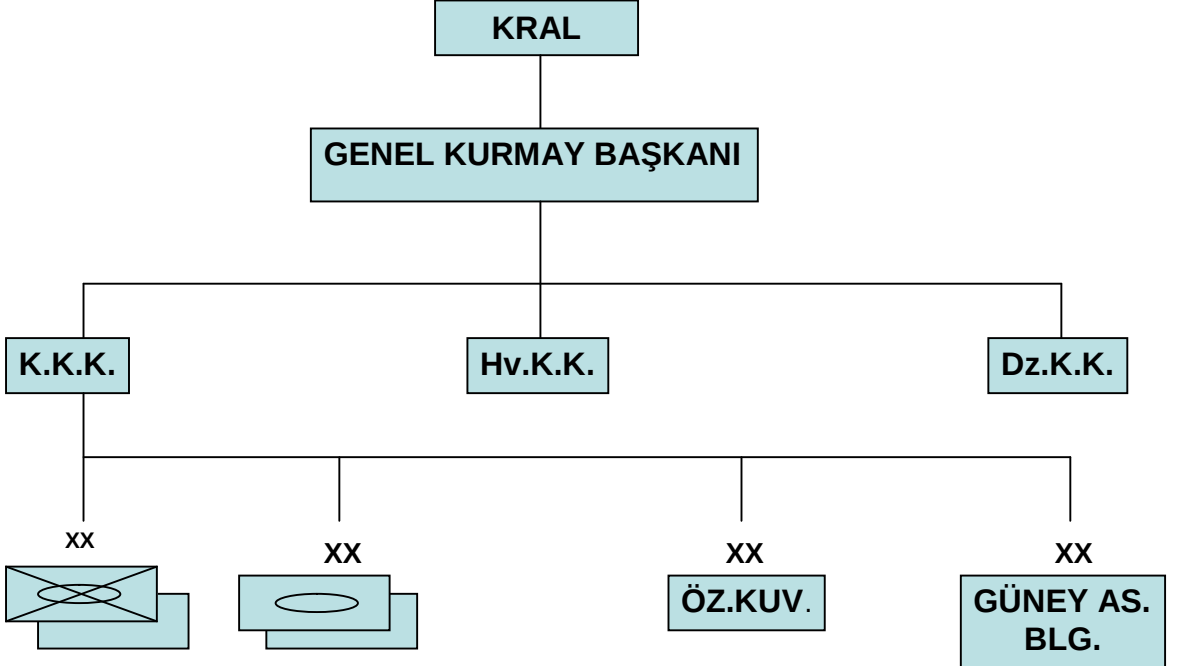
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜRDÜN SİLAHLI KUVVETLERİ

Ürdün küçük ve fakir bir ülke olmasına rağmen, bulunduğu bölge ve stratejik önemi göz nünde bulundurulduğunda, güçlü ve etkin bir ordusu olması gerektiği açıktır. Bu anlamda ülke başta ABD ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerden yoğun askeri yardımlar almaktadır.

Ürdün Kralı, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Barışta, silahlı kuvvetlerin emir komutasına kral adına Genelkurmay Başkanı yürütmektedir . Teşkilatlandırılmış bir milli savunma bakanlığı yoktur. Başbakan, aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı faaliyetlerini de yürütmektedir.

Genelkurmay Başkanlığı ile kara kuvvetleri komutanlığı karargâhları birleştirilmiştir. Genelkurmay Başkanı aynı zamanda Kara Kuvvetleri Komutanlığını ve Kara Kuvvetleri Komutanı da Genelkurmay İkinci başkanlığını yürütmektedir. ⁴³

⁴³ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Ürdün Bilgi Notu.

1992 yılında Ürdün'de mecburi askerlik kaldırılmış, profesyonel bir ordu oluşturulmuştur. Erler, askeri 15 yıllık bir sözleşme ile askere alınmakta ve bu süre içinde Astsubay ve Yedek Subay (Asteğmen) olabilmektedir. Ordunun asıl subay kaynağı Mu'ta üniversitesi olup, anılan üniversite ikiye ayrılmak suretiyle yarısı askeri, diğer yarısı da sivil eğitim yapmaktadır. Mu'ta üniversitesinden mezun olan subaylar sınıf okullarında eğitilmektedir.

Ürdün silahlı kuvvetlerinin toplam gücünün 93.000 civarında olduğu bilinmektedir. Bu mevcudun;

- 85.000'i Kara Kuvvetlerinde
- 7.500'ü Hava Kuvvetlerinde
- 500 Kadarı da Deniz Kuvvetlerindedir.

Ayrıca, seferberlik sistemi gereği, seferde kurulacak birliklerin oluşturulması ve ilk bütünleme personeli olarak 35.000 kişilik bir gücün planlanmış bulunduğu değerlendirilmektedir. Mevcut kanunlar gereği, askerlik hizmeti dışında kalan 16-65 yaş grubundaki erkekler ile 16-45 yaş grubundaki kadınlardan oluşturulan bir halk ordusu bulundurulmakta olup bunun mevcudunun da yaklaşık 25.000 civarında tutulduğu bilinmektedir. Halk ordusu personeli, belirli dönemlerde askeri birliklerde tazeleme eğitimlerine tabi tutulmaktadırlar.

Nüfusun yarıya yakınının Filistin kökenli olmasına karşın Filistin kökenlilerin Subay yapılmadığı kanısı Ürdün'de yaygındır. Filistinliler, ancak er olarak orduya katılabilmektedirler. Yüksek komuta kademesi Bedevi Araplardan oluşmakta, Çerkez ve Türk kökenliler ile Hristiyan Subayların yükselmelerine fazla imkân tanınmamaktadır. Bununla birlikte, Kürt, Ermeni kökenli subay ve generallerde bulunmaktadır.

Subayların yaşam standardı ortalamanın üzerinde olup, Binbaşı dahil üstsubaylara, görevli bulundukları süre zarfında hizmet aracı (sivil renkli ve sivil plakalı) tahsis edilmekte, uzun vadeli ve düşük faizli konut kredileri ile ev sahibi olmalarına imkan tanınmaktadır.

Subaylar yaklaşık 25-26ıncı hizmet yıllarında “Tuğgeneral” olabilmektedirler. Tuğgeneral rütbesinde bekleme süresi 2-12 yıldır. Bu süre içinde terfi veya emekli edilebilmektedirler. Ürdün ordusunda normal terfi ve emeklilik dönemleri Şubat ve Kasım aylarıdır. Ürdün’de ülkemizdeki YAŞ benzeri bir kurum olmayıp, herkes Tuğgeneral olabilmekte, ancak Tümgeneral (Paşa unvanı Tümğ. ile başlamaktadır.) olabilmek oldukça zor ve üst kademenin seçimi ile mümkün olabilmektedir.

Paşaların her rütbede ortalama bekleme süreleri 4-5 yıl olmakla beraber, takdir hakkı tamamen Kral’a aittir. Subay terfi ve tayinleri Genelkurmay, General terfi ve tayinleri ise Genelkurmay başkanının teklifi üzerine Saray tarafından yapılmaktadır. Önemli terfi ve tayinler ise bizzat Kral tarafından yapılmaktadır. Bu terfi ve tayin işlemlerinde, personelin askeri kariyerinin yanı sıra etnik kökeni ile ait olduğu kabilenin de öncelikli olarak dikkate alındığı değerlendirilmektedir.

Askeri hitaplarda, Teğmen-Üsteğmen rütbesindeki subaylar için isminin sonuna EFENDİ, Yüzbaşı-Tuğgeneral rütbesindeki personel için isminin sonuna BEY, aha yüksek rütbeli Generaller için ise isminin sonuna PAŞA eklenerek yapılmaktadır. Kraliyet ailesi askeri rütbeleri şunlardır:

- Kral Abdullah Bin El-Hüseyin, MAREŞAL (1962 doğumlu)
- Prens Faysal Bin El-Huseyin, Hv. Plt. Tümğ. (Hv. K. K., 1963 doğumlu)
- Prens Ali Bin El-Huseyin, Bnb. (1975 doğumlu)
- Prens Hamza Bin Huseyin, Veliht Prens, Yzb. (İngiltere Sandhurst As. A. k. inde öğrenim gördü, 1980 doğumlu)

Ürdün silahlı kuvvetleri personelinin mesleki yeterlilik, disiplin ve moral yönünden diğer Arap ülkelerine göre daha iyi düzeyde bulunduğu değerlendirilmektedir. Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Ürdün’den eğitim yardımı almaktadır. A. B. D., İngiltere, Fransa, Türkiye ve Pakistan ile ikili eğitim ve tatbikat programları olup müşterek tatbikatlar icra dilmektedir. Ayrıca, Mısır, Tunus, Sudan, A. B. D., İngiltere, Fransa ve Türkiye ile subay değişimi

programları mevcut olup, eğitim ve öğretim amacıyla karşılıklı subay değişimi yapılmaktadır.

4.1 Ürdün Savunma Bakanlığı

Ülkede teşkilatlandırılmış bir Milli Savunma Bakanlığı yoktur. Başbakan, aynı zamanda Milli Savunma Bakanı faaliyetlerini de aynı anda yürütmektedir. Bu anlamda Ürdün Silahlı Kuvvetleri siyasi bir güç olmanın da ötesinde Savunma Bakanı rolünü de üstlenmiş olan Başbakanın emri altında faaliyet gösteren bir devlet kurumu işlevi yürütmektedir.⁴⁴

Birçok Ortadoğu monarşilerinde zaman içerisinde yaşanan askeri darbelerin Ürdün'de meydana gelmemiş olması, ordunun samimi bir şekilde Kral'a bağlı kalmasına ve siyasi yönlendirmelerden kendini koruyabilmesine bağlanmaktadır. Ordu mensuplarının yüksek refah seviyesi ve gelir düzeyi de bu konudaki en büyük etkenlerden biridir.

4.2 Silahlı Kuvvetler Teşkilatı

Ürdün Silahlı Kuvvetleri; Genel Kurmay Başkanlığı, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden oluşmaktadır.

4.2.1 Genelkurmay Başkanlığı

4.2.2 Kara Kuvvetleri

Teşkilat

Genel Kurmay Başkanlığı ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı karargâhları birleştirilmiştir. 2000 yılında yapılan bir düzenleme ile Genel Kurmay II nci Başkanı aynı zamanda Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevini de yürütmektedir.

⁴⁴ F. Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

Konuş Kuruluş Birlikleri

Ürdün Kraliyet Kara Kuvvetleri, 2 adet mekanize piyade tümeni, 2 adet zırhlı tümen, tümen seviyesindeki özel kuvvetler komutanlığı ve Kuzey, Orta ve Güney Askeri Bölge komutanlıklarından oluşmaktadır. Birlikler, genellikle ülkenin kuzeyinde konuşlandırılmıştır. Mekanize piyade tümenleri tabur ve bölükler halinde arazide tertiplenmiş durumdadır.

Ülkenin güney kesiminin tamamen çöl ve dağlık olması ve kuzeydeki ana kuvvetlerden emir komuta itibarıyla uzak bulunması nedeniyle (yaklaşık 300 km. mesafede), güneyde bulunan birlikler Güney Askeri Bölge Komutanlığının emir komutasında toplanmıştır. Güney Askeri Bölge Komutanlığı bir adet keşif alayı, 2 adet piyade taburu ile topçu ve birliklerinden oluşmuştur. Kuzey ana birlikle ri ile güney ana birliği arasındaki boşluk, seferde kurulacak olan 6ncı Piyade Tümeni ile doldurulmaktadır.

Kraliyet Özel Kuvvetler Komutanlığı; Kral Hüseyin Ali Tugayı ismiyle (2000 yılı başında Kral Abdullah tarafından Paraşüt Tugayı'na yükseltilerek, ta'it edilmiştir), Kraliyet Tugayı, Kraliyet Özel Kuvvetler Tugayı, Kraliyet Özel Harekât Birliği ve Özel Hava Harekât Filosu'ndan oluşmaktadır. Mevcudu, 4,943 kişidir (253 subay). Kraliyet Özel Kuvvetler Tugayı, iki adet paraşüt taburu ve bir adet Özel Kuvvetler taburundan, Kraliyet Muhafız Tugayı ise üç adet piyade taburu ve bir Şeref Kıta'sından, Kraliyet Özel Harekât Birliği iki adet taburdan ve Özel Hava Harekât Filosu ise iki adet taburdan oluşmaktadır.

Silah Araç Gereçleri

Kara Kuvvetleri envanterinde bulunan ana silah cinsleri ve miktarları şunlardır:

Tanklar: Toplam 1416 adet

M-47	: 33 adet (Kadro dışı)
M-48	:234 adet (Kadro dışı)
M-60A1	:118 adet

M-60A3 :196 adet

Chieftain : 90 adet (İngiliz yapımı)(Kadro dışı)

Chieftain :274 adet (İngiliz, Geliştirilmiş Halit Modeli)

Chieftain :290 adet (Tarık)(İngiliz)(Kadro dışı)

Challenger :181 adet (Tamamı teslim alındığında 288 olacaktır)

ZPT ve Keşif Araçları: Toplam 1561 Adet.

M-113 : 1185

M-125A1 : 132

BMP : 13

BMP-2 : 36

FERRET : 130

SARACEN : 34 (Kadro Dışı)

SCORPION: 18

BTR-60 : 13

Top: Toplam 488 Adet.

M-102A1 (105 mm. Çek.) : 50

M-52A1 (105 mm. K/M) : 30

M-114 (105 mm. Çek.) : 30

M-59 (155 mm. Çek.) : 10

M-44 (155 mm. K/M) : 20

M-109A1 (155 mm K/M) : 238

M-110 (203 mm. K/M) : 110

Tanksavar Silahları: Toplam 5770 Adet.⁴⁵

Tow : 330

Dragon (M-47) : 310

106 mm GTT (M-40 A1) : 330

Law, 94 mm (İngiliz) : 2.500

Apilas, 112 mm (Fransız) : 2.300 (Roket)

Havanlar : Toplam 800 Adet.

81 mm. Havan : 450

107 mm. Havan : 50

Hava Savunma Silahları: Toplam 1263 Adet.

SA-8 (9K-33) : 50

SA-13 (9K-35 Strela-10) : 50

SA-14 (Strela-3) : 300

⁴⁵ F.Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

4.2.3 Deniz Kuvvetleri

Teşkilat

Sahil Koruma gücü şeklinde teşkilatlanmıştır.

Konuş Kuruluş Birlikleri

Karargâhı 'de bulunan Deniz Kuvvetleri Komutanlığının esas görevini, limanının emniyetini sağlamak ve Körfezi ile Ölü Deniz bölgelerinden yapılacak kaçakçılığı önlemek oluşturmaktadır. Bu görevler, karadan yapılan gözetleme ve deniz botları ile yapılan devriye hizmeti ile icra edilmektedir.

Silah Araç Gereçleri

Hawk Botu: İngiliz yapımı olan ve Bosfors olarak da isimlendirilen bu botlardan 3 adet bulunmaktadır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığının envanterine 1989 –1991 döneminde girmiştir. 30 m. uzunluğunda ve 124 ton ağırlığında olan botlara Hasan, Hüseyin ve Abdullah isimleri verilmiştir. Anılan botla rın başlıca silahlarını ön tarafta bulunan çift namlulu bir adet 30 mm.lik Oerlikon GAM -BO1 topu ve güvertede, yanlara monte edilmiş olan iki adet 12.7 mm.lik makineli tüfek oluşturmaktadır.

Bert ram Botu: *Faysal* sınıfı bot olarak ta isimlendirilen bu botlardan 4 adet vardır. Envantere 1974 yılında giren en eski botlardır. 12 M. boyunda ve 8 ton ağırlığındaki bu botlara Hasan, Hüseyin, Abdullah, Faysal isimleri verilmiştir. Başlıca silahları, önde bulunan 1 adet 12.7 mm.lik makineli tüfek ile arkadaki 1 adet 7.62 mm.lik makineli tüfektir.

ABD Menşeli Bot: Ürdün ABD'den 12 Aralık 1996 tarihinde, askeri yardım kapsamında 3 adet deniz botu almıştır. İki 20 m., biri 13 m. boyunda olan ve 'de konuşlandırılan botların tek silahını 12.7 mm.lik makineli tüfekler oluşturmaktadır.

Ölü Deniz Botu: Ölü Deniz için özel olarak yapılmış olan bu botların mevcudu 3'tür. Rotork veya Al-Haşim sınıfı olarak isimlendirilen bu botlar, 8 m boyunda ve 9 ton ağırlığındadır. Yalnızca önde 1 adet 12.7 mm.lik makineli tüfek bulunmaktadır.

4.2.4 Hava Kuvvetleri

Teşkilat

Ürdün Kraliyet Hava Kuvvetleri, 5 Hava Üssü, 13 Hava Filosu (6 Önleme, 2 Ulaştırma, 3 Helikopter), Eğitim Birlikleri (Hava Akademisi ve 2 Eğitim Uçuş Okulu) ile Hava Savunma Birlikleri şeklinde organize olmuştur.

Konuş Kuruluş Birlikleri

Hava üsleri; Amman/Marka, Mafrak, Azrak, H -5 ve Al-Jafr'dır. Marka Hava Üssü'nde, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargâhı, Kraliyet Filosu, Ulaştırma ve Helikopter Filoları, Mafrak'ta Kraliyet Hava Koleji ve Uçuş Okulu mevcuttur. Ayrıca, Al-Jafr Üssü'nde, bir uçuş okulu bulunmaktadır. Azrak'ta, 1 adet F-1 Filosu ve 1 adet F-16 Filosu bulunmaktadır. Marka'daki Helikopter Filoları Zarqa'ya taşınmıştır. "King Abdullah Secondary Base" adı verilen üste, karargâh ile 10 ve 12nci Taarruz Helikopter Filoları konuşlanmıştır.⁴⁶

Bu üslere ilaveten, Amman'da (Şehrin 30 Km. güneyinde) ve Şehri'nde olmak üzere, toplam iki adet uluslararası standartlarda havaalanı, Marka'da VIP ve askeri amaçlı kullanılan bir havaalanı ile ülkenin önemli karayolları üzerinde toplam beş adet Yol Pisti bulunmaktadır.

⁴⁶ F.Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

Silah Araç Gereçleri

Muharip Uçaklar : Toplam 119 adet

F-1 Mirage	: 31 adet (14 CJ Sav.15 EJ Taarruz, 2 B Eğitim)
F-5	: 65 adet (55 E, 10 F modeli)
F-16	: 23 adet (12 A, 4 B modeli)

Eğitim Uçakları : Toplam 31 adet

Bulldog (SA-3-125BA)	: 16 adet
CASA C-101	: 15 adet

Ulaştırma Uçakları : Toplam 12 adet

C-130	: 7 adet (2B, 5H modeli)
CASA 212A	: 3 adet
CN-235(T)-100M	: 2 adet (17.06.99'da Türkiye'den kiralandı)

Helikopterler : Toplam 93 adet

Kobra	: 24 adet (AH-1F modeli)
Süper Puma	: 12 adet (AS-332M modeli)
UH-1	: 36 adet
Black Hawk	: 3 adet (S-70A-11)
Black Hawk	: 2 adet (UH-60A)
MD-500D	: 8 adet (6 nakliye, 2 eğitim için)
BK-117	: 3 adet (VIP)
SA-76	: 5 adet

Diğer Uçaklar : Toplam 11 Adet

Tristar-500	: 1 Adet (L-1011 modeli)
Gulfstream-III	: 2 Adet (G-1159 A)
Saberliner 75A	: 2 Adet
Falcon-50	: 4 Adet (VIP, 2 jet motorlu)
Challenger (R 604)	: 2 Adet (VIP)

Hava Savunma Komutanlığına bağlı olan iki Hava Savunma Tugayında toplam 14 adet Hawk bataryası mevcuttur. Her bataryada, 4 adet lançer bulunmaktadır (Toplam 56 lançer).⁴⁷

⁴⁷ F.Abn Al, Hüseyin, Ürdün Bilgi Notu, Ürdün, 2003

BEŞİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

5.1 Ekonomik Geçmiş

Ürdün'ün para birimi Ürdün Dinarı olup, Ürdün ekonomisi daha önce de belirtildiği üzere, diğer Arap ülkeleri gibi petrole değil, tarım ve ticarete dayalıdır. Ortadoğu'da aynı coğrafyayı paylaştığı diğer ülkelerdekinden farklı olarak, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olamaması, hem ekonomik anlamda bir geri kalmışlığı getirmiş, hem de ülkeyi yoğun bir şekilde dışa bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca, bulunduğu konum gereği, istikrarsız bir Ortadoğu, Ürdün'ün kalabalık bir ordu meydana getirmesini zorunlu kılmakta ve bu da ekonomi üzerindeki askeri yükü arttırmaktadır. Savaş ortamının Ürdün'e olan maliyeti ne kadar yüksekse, Ortadoğu'da sağlanacak barış ortamının Ürdün'e kazandıracağı çok fazla şey mevcuttur.⁴⁸

Dünya Bankası tarafından "ortanın altı gelir düzeyinde ülke" olarak tanımlanan Ürdün yaklaşık 5.4 milyon nüfusa sahiptir. 2005 yılı sonu itibarıyla, GSMH'sı 12 milyar ABD Doları civarında olan Ürdün'de kişi başına düşen milli gelir ise 2.163 ABD Dolardır.

Ürdün ekonomisindeki büyüme oranı 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla % 7.7 ve % 7.2 olmuştur. 2006'daki büyüme oranının ise gerileyerek % 5.5 civarında gerçekleşmiştir.

Sanayi ürünleri imalatında çeşitlilik ve verimliliğin sağlanamaması yıllardır Ürdün ekonomisinin temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Temel gıda ve temizlik mamulleri dahi ithal edilmektedir.

Nüfus artış oranının % 2.5 gibi yüksek oranda seyrettiği bu ülkede, istatistiklere göre son yıllarda ekonomide büyüme gerçekleşmiş olsa dahi, halkın refah seviyesinde iyileşme meydana gelmemiş ve resmi rakamlara göre

⁴⁸ Abu-Jabarah, Hani, *The Economics of Peace, The Economics of Middle East Peace*, The MIT Press, 1993, Londra, s 183–191.

işsizlik % 15 civarında (gayriresmi rakamlara göre yüzde 30) seyretmeye devam etmiştir.

Ürdün'ün ekonomik geçmişi, siyasi geçmişi ile önemli bir paralellik göstermektedir. Bu anlamda Ürdün'ün ekonomik geçmişini i ncelerken, siyasi geçmişini incelerken izlediğimiz yolu takip etmekte fayda vardır.

5.2 Ekonomik Yapı

IMF'den ve Dünya Bankası'ndan gelen baskılar nedeniyle, Ürdün'de devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması ve kamu sektörü özel sektör işbirliğinin kuvvetlendirilmesi amacı ile yoğun bir çaba sarf edilmektedir. 1980'li yılların sonlarında Kral Hüseyin döneminde başlayan bu çalışmalar, daha sonra aynı verimlilikle sürdürülememiştir. Her ne kadar Kral II. Abdullah ekonominin yeniden düzenlenmesi ve özel sektörün ağırlığının artırılması için yoğun çaba sarf etmiş olsa da, GSYİH'ye en fazla katkı sağlayan sektörler içinde kamu sektörü hala ilk sırada yer almaktadır. Nitekim kamu sektörünün 2006 yılında GSYİH içindeki payı %15,4 civarındadır. Finans sektörü ve em lak sektörünün payları %17, imalat sektörünün payı ise %17,6'dır. Ürdün'de yıllardır düşük gelirli iç piyasaya üretim yapan ve güvenilir ihraç pazarları bulmakta zorluk çeken imalatçılar, nitelikli sanayi bölgelerinin oluşturulması ile (ABD'ye 2005 yılından bu yana gümrüksüz ihracat yapma imkânı sayesinde) ürünlerini de geliştirme imkânına kavuşmuştur.

İnşaat sektöründe 1992-1993 yılları arasında büyüme yaşanmış, ancak 1993 yılında GSYİH'ye katkısı %8,9 olan sektörün payı 2002 yılı itibarıyla %3,4'e gerilemiş, 2006 yılında ise %4'e yükselmiştir.⁴⁹

⁴⁹ İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

	Ürdün ^a	Suriye ^b	Lübnan ^b	Mısır ^a	Suudi Arabistan ^b
GSYİH (Milyar Dolar)	14,3	28,4	20,1	107,9	347,4 ^a
Kişi Başı GSYİH (Dolar)	2 424 ^b	1 455	5 542	1 430 ^b	13 752 ^a
Kişi Başı GSYİH (Satın Alma Gücü Paritesi ile, Dolar)	5 423 ^b	4 010	8 481	4 800 ^b	13 486 ^a
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort; %)	6,2	8,4	4,0	7,7	2,3
Cari Hesap Dengesi (Milyar Dolar)	-1,9 ^b	0,3	-2,0	2,7	103,3
Cari Hesap Dengesi (GSYİH'nin %'si)	-13,4 ^b	1,1	-9,7	2,3	29,7
Mal İhracatı, fob (Milyar Dolar)	5,2	8,2	2,8	20,5	207,8
Mal İthalatı, fob (Milyar Dolar)	-10,2	-8,9	-8,4	-33,1	-64,2
Dış Borç (Milyar Dolar)	7,9 ^b	6,6	29,2	31,3 ^b	46,6

^a Gerçekleşen. ^b EIU tahmini.

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007. ¹

Tablo 7 Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler

Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 1994 yılında %8,5 iken, 2006 yılında %2,2'ye kadar gerilemiştir. Ancak tarımsal üretimin yüksek olması nedeniyle, söz konusu oranın diğer sektörlerin paylarının artması dolayısıyla düşük çıktığı tahmin edilmektedir. Sermaye yatırımı gerektiren meyve ve sebze üretimi ise Körfez ve Batı Avrupa ülkelerinden gelen talepler doğrultusunda toparlanmış, ancak yağış gerektiren ve yüksek yerlerde tarımı yapılabilen tahıl üretiminde dalgalanmalar yaşanmıştır.

5.3 Ekonomi Politikası

1988-1989 yıllarında yaşanan borç krizlerinin ardından mali ve parasal dengenin yeniden kurulması amacıyla IMF ile detaylı bir borç planı oluşturulmuştur. SAP I ve SAP II programları çerçevesinde kamu çalışanlarının ücretlerinin dondurulması, yeni işe alımların ertelenmesi, ithalattan alınan vergilerin indirilmesi ve belirli ürün grupları için verilen teşviklerin kesilmesi gibi uygulamalar getirilmiştir. 1994 yılında yürürlüğe giren Genel Satış Vergisi (GST) ile temel vergi oranı 2004 yılı itibarıyla %16'ya yükselmiştir. Yeniden yapılanma süresince Ürdün, diğer bölge ülkelerine nispeten istikrarlı yapısı ve Orta Doğu'daki barış sürecine katkıları nı ön plana çıkararak Batılı ülkelere maddi yardımlar almayı başarmıştır. Böylece Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Planı

aracılığıyla gelir düzeyi düşük olan gruplara yardım yapılabilmiş, bütçeden sağlık ve eğitim harcamaların ayrılan pay korunabilmiştir. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde ise ihracat gelirleri azalmaya başlamış ve bütçe açığı (dış yardımlar hariç) GSYİH'nin %10'una ulaşmıştır. 2001 yılı itibarıyla söz konusu açık GSYİH'nin %6,9'una düşürülmüş, ancak 2002 yılında yeniden artmıştır. Resmi verilere göre 2004 yılında açık 1,5 Milyar Dolar'a, 2005 yılında 1,4 Milyar Dolar'a, 2006 yılında ise 1 Milyar Dolar düzeyine inmiştir.⁵⁰

Dış yardımlar dahil edildiğinde 2006 yılında verilen açığın yaklaşık 635 Milyon Dolar (GSYİH'nin %4,4'ü) olduğu görülmektedir. Ancak bu oran yine de hedeflenen düzeyin (%3) altındadır. 2006 yılında sağlanan iyileşme, harcamalardaki azalma (ki %11 oranında artış yaşanmıştır) yerine, artan vergi gelirleri ile (şirket karlarındaki ve tüketimdeki artışa bağlı olarak) sağlanmıştır. 2006 yılında sermaye harcamalarında %25 oranında, genel harcamaların yaklaşık %80'ini oluşturan cari harcamalarda ise %7,4 oranında bir artış yaşanmıştır.

5.4 1945–1967 Yılları Arası Ekonomi

Ürdün doğal kaynaklardan yoksun, ulusal bütçesinin büyük bir kısmını askeri harcamalara ayırmak zorunda kalan ancak Arap-İsrail anlaşmazlığında oynadığı rol ve barındırdığı büyük bir Filistin nüfusu sayesinde büyük de dış yardım sağlayabilen ilginç bir ülkedir. 1953 yılında kişi başına düşen gelir düzeyi 100 dolar civarında olan Ürdün, 1960'ların ortasında kişi başına aldığı 36.50 ABD dolarlık dış yardım ile dünyanın kişi başına en fazla yardım alan ülkesi konumundaydı. Bu yardımlar sayesinde Ürdün çok yüksek bir ithalat fazlasını karşılayabiliyor ve başka yolla ulaşamayacağı bir hızla kalkınıyordu.⁵¹

1948 Savaşında topraklarına katılan birçok Filistinli, ekonomiye önemli değişiklikler getirdi. Ücretler düştü, bunun yanında işsizlik önemli ölçüde arttı. 1954 yılına gelindiğinde sığınmacı nüfusun yarısından fazlası hala işsizdi ve

⁵⁰ Şahin, Arif, Lübnan, İsrail, Ürdün, İTO, 1995, İstanbul

⁵¹ DTM/Ortadoğu Ürdün a.g.m., s.8.

Çalışanların büyük bölümü de ancak mevsimlik işler bulabiliyordu. Ancak zaman içinde bu durumun bazı avantajları da olduğu ortaya ıktı. Görece olarak varlıklı olan mülteciler, beraberlerinde getirdikleri paralarla başkent Amman ve çevresinde yeni işler kurdular ve yeni konut inşaatında büyük bir patlamaya neden oldular.⁵²

Ekonomi büyük ölçüde dış yardımlarla ayakta duruyordu. 1954 –1961 arasında Ürdün’n harcamalarının % 58,6’sını 1962 –1966 arasında ise % 48,3’n İngiliz ve Amerikan dış yardımları sağlıyordu. Bu kaynak hükümetin hem altyapı çalışmaları konusunda hem de petrol rafinerisi inşaatı ile fosfat üretiminin arttırılması için sermaye sağlanması hususunda büyük yardımcısı oldu. Yine bu yardımlarla çok düşük bir üretim kapasitesine sahip olan Ürdün’ n muazzam ithalat fazlasını karşılamasını sağladı. Nitekim 1950 –1966 arasında neredeyse tamamı potastan ibaret olan Ürdün ihracatı, ithal edilen mal ve hizmetlerin değerinin sadece % 11 ila 15’ini karşılayabilecek düzeydeydi ve 1959–1966 arasındaki ithalat GSMH’nın % 28,3’ne eşitti.

lke ekonomisi bu ölçüde dışa bağımlı olduğu için hükümet kendi kendine yeterliliğin sağlanması üzerinde ısrarla durmuştur. Ancak bu konudaki sorunlar da kolay aşılabilecek gibi değildir. Ülkenin toplam işgücünün üçte birini istihdam eden tarım sektörü, yağış miktarındaki dalgalanmalara bağımlı olmayı sürdürüyordu. Bir türlü glenemeyen imalat sektörü, enerji maliyetlerinin yüksekliği, hammaddelerin çoğunun ithal edilmesi zorunluluğu ve iç pazarın küçük oluşu nedeniyle sıkıntı içerisindeydi. Dahası, gerek devlet kurma gerekse İsrail’le çatışma, yönetim ve savunma alanlarına daha fazla harcama yapılmasını gerektiriyordu. Nitekim bu harcamalar 1954’te bütçenin % 15’ini, 1964’te ise % 22,5’ini oluşturuyordu.

Bu zor koşullar altında, üç temel öncelik belirlenmişti. İlki Doğu Gor sulama kanalıyla Ürdün Vadisi’ndeki sulu tarım alanlarının genişletilmesi idi. Bu kanalın tamamlanması, sebze tarımı ve zeytinciliğin önemli ölçüde artmasına olanak verdi. İkinisi, zellikle Batı şeria’da Be ytlehem ve Kudüs çevresinde turizmin geliştirilmesi idi. Üçüncüsü ise, okul inşa programının üzerine ulusal bir

⁵² Subatay, T. Ve Dinler, A., a.g.e,s.10

eğitim sisteminin kurulmasıydı. Bu üç alanda ulaşılan başarılar, ilk beş yıllık kalkınma planının (1963–1967; sonradan yedi yıla uzatılarak 1967–1970) yürürlüğe konduğu yıllarda, dış yardımın rolünün oldukça azaltılabileceği yönünde yaygın bir iyimserliğin egemen olmasına yol açacak kadar büyüktü. Ne var ki, Haziran 1967 savaşının etkileri, ülkenin benimsediği iktisadi yönü temelden değiştirmiştir.

5.5 1967–1982 Yılları Arası

Haziran savaşının Ürdün üzerindeki ilk etkisi tam bir felaketti. Her şeyden önce, ülkenin GSYH'sinin % 30'unun yanı sıra, turizmden önemli miktarda döviz sağlayan Batı Şeria üzerindeki iktisadi denetimini yitirdi. Savaş sonrasında hem İsrail hem de Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) artan gücü sonucunda yaşanan ve Ürdün ordusu ile Filistinli gerillalar arasında kuzeyde ve Amman'da 1970 - 71'de en yüksek noktasına ulaşan çatışmaların sürmesi nedeniyle, dört yıl boyunca askeri seferberlik, çatışma ve yıkımın egemen olduğu bir dönem yaşandı.

Daha da kötüsü, 1967 Savaşı nedeniyle Doğu Şeria'ya gelen sığınmacıların sayısı 300,000'i buluyordu. Sığınmacıların gelişi ile milli hâsıla 1967–72 arasında çok düşük bir artış gösterirken, kişi başına gelirde de azalma görüldü. Durumun daha da büyük bir felakete dönüşmesine, Arap yardımındaki artış sayesinde, 1959–66 arasında yıllık ortalama 25 milyon Ürdün dinarı (75 milyon ABD Doları) olan dış yardımın, 1967'de 50 milyon Ürdün dinarına (150 milyon ABD doları) yükselmesi engel oldu. Bu yardımlar 1970'li yıllarda sürdü. ABD ve petrol zengini Arap ülkeleri Ürdün'e 1974–1978 yılları arasında yılda ortalama 123 milyon Ürdün dinarı (369 milyon ABD doları); Bağdat Arap Zirvesi'nden sonra da 1979–1982 yılları arasında yılda ortalama 372 milyon Ürdün dinarı (1.12 milyar ABD doları) yardımda bulundular. Büyük bölümü bağış şeklinde olan bu yardımlar, yine bütçeyi desteklemek için yapılmaktaydı.

Söz konusu yardımlar Ürdün'ün uluslararası kredi notunu o kadar yükseltti ki, sağlanan dış kredilerle 1973'te 68 milyon Ürdün dinarı (204 milyon ABD doları), yani GSMH'nin %41'ine çıktı. Bunlara üç önemli döviz kaynağını daha eklemek gerekir. Bunlar, artan turizm gelirleri ile 1973 –76 arasında fiyatı dört kattan fazla artan fosfatın ihracatından elde edilen gelirdi. Ancak üçüncü ve en önemli döviz kaynağını, 1970'li yıllardan başlayarak çoğunluğunu Körfez bölgesindeki petrol zengini ülkelerde olmak üzere, yurtdışında çalışan Ürdünlülerin ülkeye gönderdiği işçi dövizleri oluşturuyordu. İşçi dövizlerinden resmi bankacılık sistemi kanalıyla ülkeye giren miktar 1976'da 454,7 milyon ABD dolarıyken, 1982'de 1,083 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Ürdün'de çalışan Batılıların ülkeye getirdikleri döviz de ithalatın finansmanında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

1970'lerde dünyada yaşanan enflasyon ve buna bağlı olarak Ürdün'ün ithal ettiği petrole daha fazla fon ayırması, bu gelirlerin büyük bir bölümünün kaybolmasına yol açtı. 1969–79 arasında ihracatın değeri ithalatın sadece % 20'si dolayındaydı ve bütçe harcamalarını yerli kaynaklarla karşılama oranı 1967–72 arasında % 46,4; 1976–78 arasında % 57,1; 1979'da ise % 38,3'tü. Yani hükümet bu denli yüksek bir dış yardım düzeyine karşın giderek büyüyen bütçe açığını önlemekte yetersiz kalmaktaydı. Söz konusu açık 1980'de ülkenin GSYİH'sinin % 8,2'sine ulaşmıştı.

Hükümet en büyük zorlukla tarım ve sanayide ilerlemeyi teşvik çabalarında karşılaşmıştır. 1970'lerde üst üste yaşanan kuraklık dönemleri nedeniyle tarım ürünleri büyük zarar gördü. Bu durum da azımsanamayacak sayıda bir nüfusun toprağı terk ederek ya kentlere ya da yurtdışına göç etmesine neden oldu ve 1970'de toplam çalışan nüfusun üçte birini istihdam eden tarım sektöründe çalışanların oranı 1980'de % 15'e geriledi. Bu durum Ürdün'ü tarım sektöründe işçi ithal eden bir konuma soktu. 1981 yılında bu ithal işçilerin sayısı 100,000 dolayına çıkmıştı.

İmalat sanayisinde de ciddi bir düzelme yaşanmadı. Sektörün tamamı 1978 yılı itibarıyla GSMH'in % 15,5'ini sağlıyor ve toplam işgücünün yalnızca % 6,3'ünü istihdam ediyordu. Kimyasal madde, madencilik ve metalürji, imalat

sektörü içinde temel üretim etkinliğinin görüldüğü alanlar olmayı sürdürerek 1977 yılı itibarıyla toplam katma değere % 50 oranında katkıda bulundu. Gıda, meşrubat ve tütün mamullerinin katkı oranı % 26,6; ayakkabı, giyim ve tekstil ürünlerinin ise % 12,9'du.

5.6 1983–1990 Yılları Arası

Ürdün ekonomisinin 1982'den sonra yaşadıkları, ülkenin bölge ekonomisinin sağlıklı işlemesine ne kadar bağımlı olduğunun göstermekte dir. Petrol fiyatları düşmeye başlayınca, Arap yardımında, ihracatta ve işçi dövizlerinde bunun zincirleme etkileri görünmeye başladı. Bu gelişmeler, kamu ve özel sermaye yatırımlarının azalmasına, iç piyasada işsizliğin artmasına, 1985–89 arasında GSYİH'de eksi büyümeye ve hepsinden kötüsü, ödemeler dengesi açığında büyük bir artışa neden oldu. Bunun hissedilen ilk sonucu, 1988'de 8 milyar ABD dolarına ulaşan dış borç faizinin zamanında ödenmesinde karşılaşılan sorunlardı. Ödemelerde bir dizi gecikme, bir bankacılık krizine, Ürdün dinarının değerinin düşmesine ve nihayet, borçlandığı en önemli iki Batılı kaynak olan IMF ve Club Paris ile yürütülen bir dizi pazarlık görüşmesine neden oldu.

Ülkenin şiddetle gereksinim duyduğu dış borç ertelemesi ancak hükümetin sıkı bir iktisadi önlemler programını yürürlüğe koyacağını taahhüt etmesinden sonra mümkün oldu. Bu programa göre, kamu harcamalarında büyük kısıntıya gidiliyordu. Bu çerçevede gaz yağına ve temel gıda maddelerine hükümetçe uygulanan sübvansiyonlar, 1989 ilkbaharında şiddetli bir halk ayaklanmasına, zorunlu bir hükümet değişikliğine ve Kral Hüseyin'in 22 yılda ilk kez genel seçime gitme kararı almasına yol açacak kadar azaldı.

Yine de bütün bu siyasi zorluklara karşı yeni kurulan hükümet, üzerinde anlaşmaya varılan iktisadi programa sıkı sıkıya bağlı kaldığı için, 1989'da GSYİH'de yaşanan düşüş, 1990'da yerini yeniden bir büyüme sürecine bıraktı. Ancak bu kez de, en önemli ticari ortağı Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini izleyen uluslararası bir boykota uğraması ve Körfez ülkelerinde çalışan 340,000

Ürdünlüden 300,000'inin zorunlu olarak ülkeye geri dönmesi, yeni bir bunalımın pençesine düşmesine neden oldu. Ancak bu durum beklenildiği kadar kötü sonuçlar doğurmadı ve ülke ekonomisindeki iyileşme 1990'lı yılların başına dek devam etti.⁵³

1990'lara gelindiğinde Ürdün'de enflasyon % 8'e düşürülmüş, bütçe açığı azaltılmıştı. Ülkede geleceğe ilişkin olumlu beklentiler hüküm sürüyordu. Ancak bu beklentiler 1990 Eylülündeki Körfez Krizi ile bir kırılmaya uğradı. Eylül 1990'da Irak Kuveyt'e girdiğinde Irak, Ürdün için önemli bir ticaret ortağı durumundaydı. Ürdün, ticaretinin %23'ünü Irak'a yapmakta ve petrolünün % 80'ini Irak'tan almaktaydı. Bu nedenle Birleşmiş Milletlerin (BM) Irak'a uyguladığı yaptırımlar, zorda olan Ürdün ekonomisini oldukça etkiledi. Eylül 1990'da Ürün Ulaştırma Bakanı'nın bir sirkülerle Ürdün'ün BM kararlarına bağlı olduğunu açıklamasına karşın, Ürdün Irak'tan kara tankerleri ile petrol alımına devam etmiştir.

Özellikle Suudi Arabistan'ın Eylül ayında petrol dağıtımını durdurması sonucu Irak'tan yapılan ithalat daha da artış gösterdi. Bu ithalat, Ocak 1991'de Körfez Savaşı'nın başlamasına dek sürdü ancak savaş Ürdün'ü bu durumdan alıkoydu. Körfez Krizi sonrasında Ürdün ekonomisinin karşılaştığı tek sorun Irak'la ticaretin kaybı değildir. Körfez ülkelerinde çalışan Ürdünlülerin gönderdikleri işçi dövizleri de azalmıştır. Yurt dışındaki işlerini kaybeden Ürdünlülerin büyük bir bölümü ülkelerine geri dönünce yurt içindeki işsizlik oranı % 30'lara çıkmış, % 10 artan nüfus sağlık ve eğitim bütçelerine de ek maliyetler getirmiştir. Ayrıca Irak Savaşı nedeniyle Ürdün'e gelen turist sayısında ani bir azalma gerçekleşmiştir.

Ürdün resmi istatistiklerine göre enflasyonun 1996'da % 16'ya ulaşması, GSMH'nın % 1,1 oranında büyümesi krizin diğer sonuçlarıdır. Mart 1991'de yayınlanan UNICEF araştırmasına göre Ürdün nüfusunun kriz öncesinde % 20

⁵³ DTM, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun>

olan en düşük gelirli nüfus grubunun toplam nüfusa oranı krizin etkisiyle % 33'e yükselmiştir. Kriz nedeniyle Ürdün'e verilecek olan 150 milyon ABD doları tutarındaki Dünya Bankası kredisi Eylül 1990'da durdurulmuştur. Ürdün'ün 1992–1998 yılları arasında uygulayacağı ekonomik reform programı için IMF'le 1991 Ekim ayında stand-by anlaşmaları yapılmıştır.

Ürdün'ün büyük dış yardım sağladığı petrol zengini Körfez Ülkeleri 1992 yılı itibarıyla Ürdün'e yaptıkları yardımlarını yaklaşık %64 oranında azaltmışlar ve 1991'de 225,2 milyon Ürdün Dinarı olan yardım miktarını 1992'de 137,4 milyon Ürdün Dinarı'na indirmişlerdir. 1990'da 258,9 milyon Ürdün Dinarı olan Ürdün ihracat rakamı, 1991'de 172,3 milyon Ürdün Dinarı'na düşmüştür. Ancak Körfez Krizi Savaşla sonuçlansa da, Ürdün ekonomisi 1991'de % 2.6lık bir büyüme gerçekleştirmiştir. Savaşın ertesinde ülkelere dönen Ürdünlüleri n 719 milyon ABD Doları civarındaki tasarrufları da yanlarında getirmeleri yine ülke ekonomisi için olumlu bir gelişme oldu.

Ülkeye yurtdışından geri dönen vatandaşların girişimleri ve ülkeye getirdikleri para sonucu 1992'de reel ekonomik büyüme 11.1 lik bir patlama yaptı. 1992 ve 1995 arasındaki tüketim ve yatırım patlamasından sonra 1996 – 99 arasında reel GSYİH büyümesi yavaşlayarak yıllık ortalama % 2.9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde nüfus % 3'ten biraz daha fazla arttığı için kişi başına düşen milli gelirden artış olmamıştır. Bunun bir sonucu olarak işsizlik oranı da 1990'lı yılların ikinci yarısında sürekli % 15 civarında kalmıştır.

5.7 1999'dan Günümüze Temel Ekonomik Göstergeler

Orta Doğu Bölgesi'ndeki siyasi istikrarsızlığın olumsuz etkilerine rağmen, bölgede siyasi ve ekonomik önemi ve ağırlığı günden güne artan Ürdün, ülke ekonomisinin dış dünyayla bütünleşmesi yönünde ekonomik reformlarını sürdürmüş ve yabancı yatırımcıların ilgi göstermeye başladığı bir ülke konumuna gelmiştir. Bölgede Irak'tan kaynaklanan gerginliğe rağmen Ürdün Merkez Bankası verilerine göre ülke, 2002 yılında %4.8 reel büyüme göstermiştir. 2003 yılında da yine Irak Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen

ekonomi reel olarak %5.4 büyümüştür. 2003 yılı ilk çeyreğinde ülkenin en önemli ticari ortaklarından biri olan Irak'a yapılmakta olan ihracat önemli ölçüde durmuş; ancak sıcak savaşın sona ermesiyle birlikte yeniden artışa geçmiştir. Özel sektör güveninin yeniden temini ve önümüzdeki dönemde Irak'a ihracatın artmasıyla reel büyümenin yıllık %4–5 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Sektörel bazda incelendiğinde ise 2003 yılında ulaştırma ve haberleşme sektöründe %7.1, ticaret ve hizmetler sektöründe %4.5, imalat sektöründe %4 ve bankacılık ve finans sektöründe ise %2.6 oranında büyüme kaydedilmiştir.

Bölgedeki tüm negatif gelişmelere rağmen, Ürdün ekonomisinin genel esnekliği ve liberal yapısı, genel ekonomik yapının, olumsuzluklardan çok da etkilenmediği görülmektedir. Irak Savaşı'na bağlı olumsuz ekonomik gelişmeler Ürdün'e artan işsizlik ve iç talep daralması olarak yansımıştır. İşsizlik oranı 2002 yılına göre %0.2 oranında artarak 2003 yılı sonu itibarıyla %14.5 seviyesine yükselmiştir. Kadınlar arasında işsizlik oranı ise %20.8'dir. Ülkede son verilere göre 1 milyona yakın kişi açlık sınırının altında yaşamak zorundadır.⁵⁴

⁵⁴ DTM, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun>

Aşağıdaki tablo, 1999–2003 döneminde Ürdün'deki temel ekonomik göstergeleri vermektedir:

	1999	2000	2001	2002	2003
GSYH (milyon \$)	8.1	8.5	9.0	9.5	10.1
Reel büyüme hızı (%)	3.1	3.9	4.1	4.8	3.3
Ortalama enflasyon oranı (%)	0.6	0.7	1.8	1.8	2.3
Nüfus (milyon)	4.9	5.0	5.2	5.3	5.5
FOB ihracat (milyon \$)	1.832	1.899	2.294	2.730	2.908
FOB ithalat (milyon \$)	3.292	4.074	4.301	4.430	4.946
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	405	59	-3.7	251	726
Döviz rezervleri (milyon \$)	2.629	3.331	3.061	3.975	5.366
Toplam dış borçlar (milyon \$)	8.9	8.2	8.1	8.5	8.4

Tablo 8 1999-2003 Ürdün'deki Temel Ekonomik Göstergeler

Kaynak. Economic Intelligence Unit.

Tablodan da görüleceği üzere, Ürdün temel ekonomik göstergeler açısından belirli bir istikrarı tutturmuş gözükmemektedir. Makul düzeyde korunan enflasyon oranı ve dengeli büyüme hızı, ekonomik açıdan ülkenin doğru bir yolda olduğunun göstergeleridir. Bununla birlikte petrol fiyatlarında 2003 yılından itibaren görülen artışlar 2003 yılı bütçesinde artan petrol fiyatlarına bağlı olarak ithalat tutarı 2003 yılı içerisinde %10 civarında artmıştır. Bu durum da, ülkenin dış ticaret açığını yükseltmiş, GSMH'nın %3,9'unu bulan bütçe açığı dış yardımlar da hesaba katıldığında 293 milyon Ürdün Dinarı olarak gerçekleşmiştir. Gelecek yıllarda ise harcamaların kısılarak mali disiplin sağlanması hedeflenmektedir.⁵⁵

⁵⁵ DTM, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun>

Aşağıdaki tablo, Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü verileri esas alınarak, yıllar itibariyle Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) bileşenlerini göstermektedir:

1999–2003 Yılları Arası GSMH Kalemleri					
	MİLYON ÜRDÜN DİNARI				
	1999	2000	2001	2002	2003
Tarım, hayvancılık, avcılık	115.9	120.9	124.3	134.6	145.6
Madencilik	163.8	171.5	176.4	188.7	188.1
İmalat sanayi	750.3	797.9	836.9	922.3	990.2
Elektrik ve su	129.3	134.4	140.6	156.6	163.4
İnşaat	207.1	203.3	231.0	251.7	279.3
Ticaret ve hizmetler	543.2	588.9	618.6	635.0	680.9
Ulaşım ve haberleşme	762.2	819.7	907.2	934.9	1,025.7
Finans, sigorta ve gayrimenkul	990.5	1,071.9	1,135.6	1,235.7	1,297.8
Sosyal ve kişisel hizmetler	224.3	235.3 1	250.8	283.5	308.
Kamu hizmetleri	995.7	1,042.2	1,077.1	1,135.5	1,178.6
Kar amacı gütmeyen ev içi hizmetler	57.4	59.9	58.2	63.0	67.6
Ev içi hizmetler	7.9	9.7	11.5	12.5	12.9
Eksi, banka hizmet giderleri	-93.5	-111.4	-123.0	-199.8	-225.8
Baz fiyatlarla GSYİH	4,854.1	5,144.2	5,445.2	5,754.2	6,112.4
Net vergiler	913.2	844.9	893.8	944.6	943.8
Cari fiyatlarla GSYİH	5,767.3	5,989.1	6,339.0	6,698.8	7,056.2
Yurt dışından net faktör girdisi	-8.7	95.5	132.7	79.0	87
Cari fiyatlarla GSMH	5,758.6	6,084.6	6,471.7	6,777.8	7,143.3

Tablo 9 1999-2003 Ürdün GSMH Kalemleri

Kaynak: Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü.

Tablodan da görüldüğü üzere ekonomi 2000 yılında %5.7, 2001 yılında %6.4, 2002 yılında %4.8 ve 2003 yılında da %5.4 oranında reel büyüme kaydetmiştir. Ortadoğu bölgesindeki genel istikrarsız ortam, devam eden İsrail - Filistin çatışması ve her şeyin de ötesinde Irak'taki belirsiz durum, Ürdün

ekonomisinin kararlı ve düzenli büyümesinin önünde engel oluşturmamıştır. 1991 yılından beri Irak'a, BM kararları çerçevesinde uygulanan ambargonun, batılı şirketlerce Ürdün üzerinden delinmiş olması, bunda önemli bir etki yapmıştır. Birçok ABD ve Avrupa kökenli şirket, Ürdün'de şube, temsilcilik vs. açarak Irak'a petrol karşılığı gıda, ilaç gibi temel ihtiyaç malzemeleri satmış, bu da Ürdün ekonomisine olumlu bir girdi sağlamıştır.⁵⁶

Yine Irak Savaşı'nın da etkisiyle, 2003 yılında savunma ve güvenlik harcamalarında bir önceki yıla göre %15.2 gibi dikkat çekici bir artış gerçekleşmiştir. Toplam kamu gelirleri, dış yardımlar dahil 2002 yılında 2.27 milyar dolardan 2003 yılında 2.29 milyar dolara çıkmıştır. Gelirlerde önemli bir artış yaşanmamasının en önemli nedeni sağlıklı bir vergi tahsilât mekanizmasının eksikliğidir. 2003 yılında %2.4 olarak gerçekleşen enflasyon oranının, önümüzdeki yıllarda daha da düşeceği resmi ağızlardan açıklanmaktadır

Ürdün her ne kadar serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanmış olduğu bir ekonomik görünüm sergiliyor olsa da, kamunun genel ekonomi içerisindeki ağırlığı tablodan da görülmektedir. Ortalama %15 civarında seyreden kamu hizmetleri oranı yıllar itibariyle bir değişkenlik göstermemiştir. Ekonominin diğer önemli iş kolları ise finans, ulaşım ve haberleşme ve imalat sanayi olmuştur.

Uluslar arası Para Fonu (IMF), iktisadi düzenlemelerin ve yapısal reformların desteklenmesi amacıyla 3 yıllık bir program çerçevesinde 1999 yılının Temmuz ayında ülkeye 161.98 milyon Ürdün Dinarı yardımda bulunmuştur. 2002 yılı Temmuz ayında ise IMF Ürdün'ün 3 yıllık programa uyum sağlamak konusunda gözle görülür bir başarı gösterdiğini ve bu çerçevede 2 yıllık yeni bir stand-by programının uygulanmaya başlanacağını açıklamıştır. Söz konusu programda öncelikli amaç, Ürdün ekonomisinin geliştirilmesi ve özellikle oldukça yüksek olan işsizlik oranının düşürülmesi için istihdam olanaklarının yaratılması olarak belirlenmiştir.

⁵⁶ DTM, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun>

Aşağıdaki tablo yine Ürdün Merkez Bankası verileri esas alınarak, 1999 – 2004 tarihleri arasındaki dönemde, Ürdün Dinarı'nın diğer para birimleri karşısındaki değerini yansıtmaktadır.

1999–2004 Yılları Arasında Ürdün Dinarı'nın Diğer Döviz Kurları Cinsinden						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Euro	1.324	1,606	1.576	1.497	1.250	1,086
ABD Doları	1.410	1.410	1.410	1.410	1.410	1.410
Sterlin	0.872	0.970	0.980	0.941	0.864	0.831
Alman Markı	2.589	3.141	3.082	-	-	-
Fransız Frankı	8.683	10.534	10.336	-	-	-
Japon Yeni	160.5	153.3	171.5	176.6	163.5	160.2

Tablo 10 1999-2004 Ürdün Dinarı'nın Diğer Para Birimleri Karşısındaki Değeri

Kaynak: Ürdün Merkez Bankası.

Tablodan da görüleceği üzere, Ürdün Dinarı ABD Dolarına sabitlenmiş durumdadır. Dolayısıyla Dolar/Euro dalgalanmaları sırasında Dolar lehine bir değişim göstermektedir. Sözü geçen beş yıllık dönem içerisinde Euro'da yaşanan değer artışı, Ürdün Dinarı'na dolaylı olarak değer kaybı biçiminde yansımıştır.

Öte yandan, Ürdün'ün 2000 yılı Ocak ayında Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne kabulü, hükümet çevrelerinde Ürdün'ün liberalleşen ekonomisi ve dünya ekonomisiyle başarılı bir şekilde bütünleşmesi olarak kabul edilmiş, ancak özel sektör temsilcileri gümrük oranları ve korumaların zaman içerisinde düşürülmesiyle, ucuz yabancı ürünlerin piyasaya girerek Ürdünlü üreticinin rekabet gücünü azaltacağını düşünmektedir. Ancak, Ürdün'ün Dünya Ticaret Örgütü'ne kabulünün başta bilişim teknolojisi alanında olmak üzere yabancı yatırımın ülkeye gelmesini kolaylaştıracakları öngörülmektedir.

Ülkede son dönemde yapılan atılım hamleleri sayesinde işsizlik oranı 2003'teki %14.5'lik orandan 2004 yılında %12.5'e düşürülmüştür. Toplam işgücünün %11.2'sini kadın çalışanlar oluşturmaktadır.

5.8 Piyasa Hakkında Genel Bilgiler

Ürdün, Ortadoğu pazarına açılan bir kapı konumunda olmasının yanı sıra, ekonomik ve siyasi istikrarı, kalifiye elemanları ve düşük işgücü maliyeti ile yatırımlar için uygun bir ülkedir. Ürdün coğrafya, nüfus ve ekonomi açısından fazla büyük bir ülke olmamasına rağmen, özellikle son yıllarda ekonomik ve siyasal alanlarda yapısal ve kanunu reformlarla gösterdiği hızlı gelişmeler, yatırımlara verdiği destek ve buna ilişkin olarak Amerika'nın yanı sıra Avrupa'nın önde gelen ülkeleri ve komşusu Arap ülkeleri ile yaptığı anlaşmalar ve bunu müteakip bu pazarlarda elde ettiği başarılar ve kurduğu bağlantılar, kota ve gümrük vergisinden muaf ihracat avantajları, serbest bölgeler ve Sanayi bölgeleri gibi çeşitli yatırım fırsatları açısından cazip bir ülkedir.

Kısıtlı iç kaynakların yanı sıra Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Arap Fonu, İslam Kalkınma Bankası, Avrupa Ekonomik Konseyi, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada, Hollanda ve İspanya gibi uluslar arası kuruluşlar ve devletler Ürdün'ü teknik ve ekonomik olarak desteklemektedirler.

Hizmet sektörünün ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapıya sahip olan ve son yıllarda iletişim, mali hizmetler, ticaret, ulaşım, inşaat ve turizm sektörlerinin gelişmelerle ekonominin en canlı alanlarını oluşturduğu Ürdün, Türkiye için önemli bir ihracat pazarı olma potansiyeline sahiptir. Ortadoğu'daki mevcut ilişkileri, işbirliği açısından Ürdün'ü çok önemli bir konuma getirmekte ve Ortadoğu'daki mevcut potansiyel göz önüne alındığında, Ürdün iş adamlarımız açısından üzerinde önemle durulması gereken ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik yapıda özel sektörün ağırlıkta olduğu, devlet mülkiyetinin sadece ekonominin temelini oluşturan fosfat ve potas madenleriyle, su, elektrik, iletişim, ulaşım gibi altyapı konuları üzerinde yoğunlaştığı Ürdün'de hükümet

özel sektöre ithaline izin verdiği stratejik ürün olarak kabul edilen 9 temel maddenin (pirinç, buğday, şeker, un, süttozu, sigara, dondurulmuş tavuk, mercimek ve zeytinyağı) fiyatını kontrol edebilmek amacıyla zaman zaman ithalatını ve dağıtımını kendi kurumları aracılığıyla yapmaktadır.

Aşağıdaki tablo 1999–2003 yılları arasındaki dönemde, ülkede yeni kurulan şirket adedini ve kuruluş sermayesini göstermektedir.

1999–2003 Yılları Arasında Yeni Kurulan Şirket Adedi ve Sermayesi (Milyon ÜD)										
	1999		2000		2001		2002		2003	
	Adet	Sermaye	Adet	Sermaye	Adet	Sermaye	Adet	Sermaye	Adet	Sermaye
Tarım	2	0.11	2	0.02	3	0.07	15	0.43	10	0.10
Sanayi	131	16.30	315	8.5	384	7.60	358	6.70	426	12.5
İnşaat	75	3.80	74	4.90	67	3.50	43	4.30	59	2.90
Ticaret	2,360	42.90	2,504	46.30	2,616	42.20	1,545	17.90	1,655	3.60
Diğer	1,024	80.90	1,494	86.0	1,910	145.60	2,384	142.60	2,932	73.20
Toplam	3,774	144	4,389	146.40	4,980	199.00	4,795	171.90	5,082	119.30

Tablo 11 1999-2003 Ürdün Yeni Kurulan Şirket Adedi ve Kuruluş Sermayeleri

Kaynak: Ürdün Sanayi ve Ticaret Bakanlığı..

Tablodan da görüldüğü gibi, 1999–2003 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem içerisinde yeni kurulan şirketler, daha çok ticaret sektörünü tercih etmekte ve sermayenin büyük kısmı da ticaret ve diğer sektörleri tercih etmektedir. Diğer başlığı altında verilen iş kolları ağırlıklı olarak bankacılık, finans ve hizmetler sektörünü kapsamaktadır.

Ürdün; diğer dünya devletleriyle olan ilişkileri ne paralel olarak meydana gelen ve yıldıan yıla geliştirdiği modern ve sosyal toplum yapısı, eğitim sistemi, yüksek okuryazar oranı, tüketici tercihleri ve yaşam biçimi ile diğer komşu Arap ülkelerine göre oldukça farklı ve çağdaş yapıya sahip bir ülkedir. Ülkenin

başkenti Amman, özellikle son yıllarda ticaret alanında sahip olduğu başarılarını kültür ve eğitim alanlarında da göstermektedir.

Ülkede en yüksek gelir düzeyi ve yaşam standartlarına sahip kişiler Batı Amman bölgesinde yaşamaktadır. Başkentte son yıllarda sayıları artan büyük süper marketlerin yanı sıra, geleneksel niteliklerini koruyan ve sayıları elliye aşan mahalli pazarlar ve küçük mağazaların bulunduğu Down -Town alışveriş için tercih edilen yerler arasında sayılabilir. Bunlara; geçtiğimiz yıl larda açılan içinde mağazaların yanında restoran, kafe vb. yerlerinde olduğu büyük Amman ve Abdun Alışveriş Merkezleri katılmıştır. Bu mağazalarda ödeme şekli peşin ya da kredi kartı ile yapılabilir.

İthalat-ihracat işlemlerinde en çok tercih edilen ödeme biçimi akreditiftir. Mallarda özellikle kalite ve fiyatın yanı sıra ambalaj ve zamanında teslimat Ürdünlü tüccarların kararlarını etkileyen başlıca faktörlerdir.

5.9 Tüketicinin Yapısı ve Davranışları

Kişi başı milli gelirin 1,500 ABD doları dolayında olduğu Ürdün'de gelir dağılımındaki eşitsizlik farklı alım gücüne sahip nüfus kesimlerinin oluşmasına neden olmuştur. Çifte vatandaşlık sayesinde ülke dışına çıkarılmış bir sermayeden söz etmek de mümkündür. Genellikle ülkede yaşayan yabancıların ve üst gelir grubunun yerleşik olduğu Batı Amman bölgesinde tüketim eğilimi yüksektir. Ürdün pazarına yönelirken farklı alım gücü ve tercihlere sahip grupların bulunduğu dikkate alınmalıdır. Ürdün'ün dünya pazarların girmesi ve bu ülke insanlarıyla olan ilişkilerin sonucunda sosyal yapısında meydana gelen değişiklikler, yurtdışında eğitim alan ve daha sonra ülkelerine dönen Ürdünlüler ile ülkede yaşayan diğer ülke vatandaşlarının oluşturduğu farklı yaşam stilleri tüketici eğilimini önemli ölçüde etkilemektedir.

Tüketici tercihlerini belirleyen temel faktörler fiyat ve kalitedir. Bu iki faktör arasındaki sıralama tüketicinin alım gücüne göre değişiklik göstermektedir. Yine malların tazeliği, ambalaj şekilleri de önem arz etmektedir. Buna malın sahip

olduğu imaj da dâhildir . Marka olarak bilinen ve tanınan ithal ürünlere olan talep oldukça yoğundur. Gelir düzeyi düştükçe tüketicinin tercihleri sadece uygun fiyata sahip olma konusu üzerine yoğunlaşmaktadır.

Tüketici tercihlerini en çok etkileyen tanıtım biçiminin televizyon reklâmları olduğu ülkede, mal ve hizmet tanıtımında gazete reklâmlarının yanı sıra reklâm panoları da etkili yöntemlerdir. Ürdün'de tüketicinin korunmasına yönelik henüz yasalaşmış bir mevzuat bulunmamasına karşılık, halk bu konuda bilinçlenmeye başlamıştır. Ürünlerin paketlenmesi ve etiketlenmesi konularına önem verilmeye başlanmıştır. Kullanılan ambalaj malzemelerine ve ürünlerin saklama biçimlerine dikkat edildiği gibi son kullanma tarihlerinin aşılması konusuna da özen gösterilmektedir.

5.10 Ürdün – AB Serbest Ticaret Anlaşması

1998'de de Arap Serbest Ticaret Piyasa Anlaşması'na imza atan Ürdün, 1997'de AB ile bir Ekonomik Ortaklık Anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Ürdün'ün Avrupa'ya ihracatı, gümrük vergisinden muaf tutulmuştur, Avrupa mallarına ise tarife uygulanmaya devam edilecektir.

5.11 Ürdün – ABD Serbest Ticaret Anlaşması

Ürdün ABD Serbest Ticaret Anlaşması (STA), 24 Ekim 2000 tarihinde imzalanmış, ABD Kongresi ve Ürdün Meclisi'nde onaylanarak 2001 yılı Aralık ayında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşma ile Ürdün ; Kanada, Meksika ve İsrail'den sonra ABD ile STA yapan 4.ülke olmuştur. Anlaşma uyarınca, 10 yıl içerisinde başta tekstil ve gıda maddeleri olmak üzere bir çok ürünün gümrük vergilerinin kademeli olarak sıfırlanması ve/veya düşürülmesi öngörülmektedir. Ürdün'den ABD'ye ihraç edilen ürünlerin %96'sı ABD'ye gümrüksüz girmektedir. Ürdün'ün Amerika'nın dışında AB ile bir Ortaklık Anlaşması ve Singapur ile

Serbest Ticaret Anlaşması mevcuttur. Ürdün, ayrıca 1 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe giren Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi'nin (GAFTA) üyesidir.⁵⁷

5.12 Özelleştirme

Ürdün Hükümeti'nin devletin ekonomideki payını azaltmak ve özel sektörü canlandırmak adına 80'li yıllarda uygulamaya başladığı özelleştirme programı son dönemde hız kazanmıştır. 2003 yılında özelleştirme alanında en önemli gelişme devletin Arab Potas Şirketi (APC)'deki %52'lik hissesini Kanadalı Potash Corporation of Saskatchewan (PCS)'a 172 milyon dolara satışı olmuştur.

2002 yılı Temmuz ayında Fransız Ondeo firması Khibret Al Sa mra atık su arıtma tesisinin yapılandırılması ve 22 yıl süreyle işletilmesi hakkını kazanmıştır. Söz konusu proje Ürdün'ün bu sektörde ilk devlet -özel sektör projesi olacaktır. 1998 yılında %33'ü Fransız Lafarge firmasına satılan Ürdün Çimento Fabrikası'nın kalan hisseleri 2002 yılında Filistin İdaresine satılmıştır.

Ürdün Telekomünikasyon Şirketi'nin %15 hissesi geçtiğimiz yıl Ekim ayında Ürdün Menkul Kıymetler Borsası'nda satışa çıkarılmış ve büyük kısmı satılmıştır. Ürdün Hava Yolları Şirketi'nin %49'u satışa çıkarılmış ancak henüz bir alıcı bulunamamıştır. Buna ilaveten havaalanı Duty Free mağazaları ve Ürdün Havayollarına hizmet veren catering şirketi özelleştirilmiştir. Ayrıca Main Spa Kuruluşu, Amman Su Şebekesi ve Kamu Taşımacılık Şirketi özelleştirilen diğer kuruluşlar arasındadır.

1985 yılından bu yana üzerinde durulan bir konu olan özelleştirme, ancak 1990'ların sonunda hayata geçirilebilmiştir. Bazı çimento ve telekom şirketlerinin özelleştirilmesinin ardından bu çalışmaların hızı yavaşlamıştır. Ekim 2002'de Ürdün Telekomünikasyon Şirketi'nin (JTC) hisseleri Amman Borsası'nda satışa çıkarılmıştır. 2003 yılı ortalarında Arap Potas Şirketi'nin %52 hissesi Kanadalı

⁵⁷ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

bir şirkete, geri kalan hisseleri de Ekim 2003'te borsada satılmıştır. 2004 –2005 yılları arasında bu alandaki ilerlemeler kısıtlı ise de, Mart 2006 itibarıyla Ürdün Fosfat Madenleri Şirketi'nin %37 hissesinin Brunei Yatırım Ajansı'na satılması, JTC'deki geri kalan devlet hisselerinin Temmuz 2006'da satışı ve Merkezi Elektrik Şirketi'nin (Cegco) %51 hissesinin Mayıs 2007'de satılması son yıllarda özelleştirmenin hız kazandığını göstermektedir.

Gümrükler, vergilendirme, şirketler kanunu ve finansal piyasalar gibi alanlarda özel sektörün lehine yapılan değişiklikler ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin yasaların çıkarılması, bilgi teknolojileri ve eczacılık sektörlerine yabancı yatırımların ilgisini ve güvenini artırmıştır.

Son 6 yılda, hisseleri Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda satışa sunulan 49 kamu kurum ve kuruluşu da dahil olmak üzere toplam 58 kamu şirketinin özelleştirme işlemi tamamlanmıştır. Bu bağlamda elde edilen toplam özelleştirme geliri ise 703.5 milyon Ürdün Dinarına ulaşmış, 2003 yılı sonu itibarıyla bu tutarın 471.6 Ürdün Dinarı tutarındaki kısmının tahsilâtı tamamlanmıştır.⁵⁸

5.13 Sektörel Durum

Ürdün ekonomisinde öne çıkan yeni sektörler bilişim teknolojisi, medya ve başta su arıtma olmak üzere altyapı, inşaat ve turizmdir.

5.14 Tarım ve Hayvancılık

1998–2001 yılları arasında meydana gelen kuraklık, Ürdün'ün tarım sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. Daha sonraki yıllarda ise kış aylarında daha fazla yağmur yağması ve kuruyan akiferlerin tekrar dolması sayesinde kuraklık tehlikesi atlatılmıştır. Tarım sektörü esasen iki bölgeye ayrılmaktadır:

⁵⁸ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

yağmurla beslenen yüksek alanlar (genel likle hububat üretilmektedir) ile Ürdün Vadisi'ndeki sermaye yoğun ve verimli çiftlikler (meyve ve sebze üretilmektedir). Yüksek kesimlerdeki yaylalardaki üretim mevsimsel yağışlara bağlı olup, kuraklık yaşanan dönemlerde hasat önemli ölçüde düşmekte ve küçük üreticiler gıda yardımına muhtaç kalmaktadır.

Ülkede üretilen başlıca tahıl ürünü buğday olup ; arpa, mercimek ve nohut diğer önemli tahıl ürünleridir. Üretim genellikle iç piyasada tüketilmekte, ancak hiçbir zaman artan talebi karşılayabilecek seviye ye ulaşamamaktadır. Yıllık buğday talebi 650 000 tona ulaşmış olmasına rağmen, yıllık üretim 30 000 –70 000 ton arasında değişmektedir. Kuraklığın yaşandığı yıllarda (1999/2000 gibi) ise üretim 9 000 tona kadar düşmektedir.

Üretim açısından Ürdün Vadisi daha farklı bir tablo sergilemektedir. Bu bölgede toprağın işlenmesine ancak 1960'lı yıllarda başlanmıştır. Başlangıçta devlet orta büyüklükte aile çiftliklerine arazileri bizzat dağıtmış, daha sonra ise etkili aileler daha büyük arazilere sahip olmak amacı yla sistemi kendi istedikleri doğrultuda kullanmışlardır. Bu amaçla devletin sunduğu sulama imkânıyla ticari boyutta çiftçilik yapmaya başlamışlar, düşük ücretli işçileri (özellikle Mısır'dan gelen göçmenleri) istihdam etmişlerdir. Ürdün Vadisi'nde en çok üretilen ürünler arasında domates, salatalık, narenciye ve muz yer almaktadır. Kavun, patlıcan, karnabahar, lahana ve üzüm ise diğer başlıca ürünlerdir.

Domates	599
Salatalık	166
Narenciye	136
Zeytin	113
Üzüm	35
Buğday	34
Muz	32
Arpa	32

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 12 Başlıca Tarım Ürünlerinin Üretim Düzeyi 2005

Kışlık üretim Körfez ülkelerine yapılan ihracata kaydırılmış olup ; bazı üreticiler AB pazarına açılmış, ancak paketlemedeki ve kalite kontrolündeki yetersizlikler, yüksek taşıma maliyetleri ve pazarlama alanındaki tecrübesizlik gibi nedenlerle rekabetin yoğun olduğu pazarlarda başarı gösterememişlerdir. Tarım Kredi Kooperatifi gibi özel enstitüler ise, Ürdün Vadisi'ndeki ve yüksek kesimlerdeki küçük çiftçilere kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Kırsal alanlarının fazla olmaması, ithal yemlerin yüksek maliyetli olması ve Suudi Arabistan'a yüksek fiyatlarla et ihracatı yapılmasının daha cazip gelmesi gibi faktörler nedeniyle Ürdün, iç piyasadaki kırmızı et talebinin ancak %30'a yakın bir kısmını yerel üretimden karşılayabilmektedir. Koyun ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yaygınlaşması amacıyla girişilen çabalar da pek başarılı sonuç vermemiş ve yerel üretimin yüksek maliyetli olması, Ürdünlüler 'in yerel üretimi tercih etmelerine rağmen taze ve dondurulmuş et ithalatına yönelmesine yol açmıştır. Devletin yapısal uyum programı çerçevesinde su ve yem teşviklerini kesmesi, besicilerin yaklaşık %30'unun ve özellikle 50 koyundan daha az sürüye sahip çiftçilerin, hayvan yetiştiriciliğinden vazgeçmelerine neden olmuştur. Bu arada mandıracılık sektörü, süt tozu hariç diğer ürünlere yönelik yerel talebi karşılayacak ölçüde büyümüştür. Kümes hayvancılığı ve yumurta üretimi ise Mart 2006'da ortaya çıkan kuş gribi vakaları öncesinde kendi kendine yetmekte iken, bu tarih sonrasında sektörde daralma yaşanmıştır.

Kuraklığın ve bazen de aşırı yağışın etkisiyle Ürdün'ün tarımsal üretimi çoğu zaman olumsuz koşullarla baş etmeye çalışmıştır. Devlet olumsuz hava koşullarından etkilenen çiftçilerin zararlarını karşılamış, Aralık 2004'te Ürdün Vadisi'nde üretim yapan ve hasatlarının %30'undan çoğu zarar görmüş olan çiftçilere 2,1 Milyon Dolar yardımda bulunmuştur. Sonrasında devletin bir daha piyasaya müdahale etmeyeceği açıklanmış, Mart 2005'te ise olumsuz hava koşulları ve doğal felaketler nedeniyle dolayı zarara uğrayan çiftçilere yardım amaçlı bir fon oluşturulması kararlaştırılmıştır. 2007 yılının başında yaşanan don nedeniyle mahsüllerin neredeyse tamamının zarar görmesi ve sebze fiyatlarının aşırı biçimde artması sonucunda çiftçilerin zararı karşılanmış ve yeni bir fonun oluşturulması ihtiyacı doğmuştur.⁵⁹

5.15 Ulaştırma, Haberleşme, ve İnternet

1948 yılına kadar Ürdün, Haifa Limanına bağımlı olmuş, ancak Haifa Limanı'nın İsrail'e geçmesiyle Limanı gelişmiş ve özellikle 1980'li yıllarda İran – Irak savaşı döneminde Irak'a gönderilen malların giriş noktası olarak rol almıştır. Irak savaşının sona ermesiyle Limanı'na ulaşan konteynır sayısında önemli bir artış yaşanmış, Eylül 2003'te limana bir ayda giriş yapan konteynır sayısı 30,000 olmuştur. Bu rakam bir önceki yılın aynı döneminde 23,000 olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma sektöründe 2002 yılında %0.8 2003 yılında ise %7.2 oranında büyüme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, ulaştırma sektörünün toplam GSMH içerisindeki payı da 2002 yılındaki %17.2'den 2003 yılında %18.1'e yükselmiştir.

Ürdün'ün İsrail ile barış anlaşması imzalamasıyla Ürdün, Akdeniz ve Arap kıtası arasında bir bağlantı noktası görevini üstlenmeyi istemektedir. Ürdün 6,200 km.lik karayoluna sahip olmakla beraber, Limanı'na fosfat taşımalarını sağlayan yalnızca 620 km.lik bir demiryolu bulunmaktadır. 2003

⁵⁹ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

yılının ilk aylarında Hükümet Ürdün Fosfat Madenleri Şirketi'ne ait olan Shidey Madenleri'ni'ye bağlayacak bir demiryolu hattı inşaatına başlayacağını açıklamıştır.

Ürdün'ün ulaşım ağında geçtiğimiz 50 yıl boyunca kaydedilen gelişim, Orta Doğu'nun jeopolitik yapısı ile paralellik göstermiştir. 1948 yılına kadar Hayfa Limanı'na önem veren Ürdün, Liman İsrail'e geçtiğinde Akabe'de yeniden bir tesis inşa etmek zorunda kalmıştır. 1980'li yıllarda oldukça önemli bir gelişim gösteren Akabe, İran Irak savaşı sırasında da önemini korumuştur. Ürdün'ün 1994 yılında İsrail ile imzaladığı Barış Anlaşması, ülkenin Akdeniz ve Arap hinterlandı arasında bir bağlantı noktası olacağı yönündeki umutları artırmış, ancak İsrail Filistin barış sürecinin başarısız olması nedeniyle umutlar sönmüştür.

Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgali Ürdün'ün ulaştırma sektörüne de etki etmiş, Irak sınırı ve Bağdat arasındaki otoyolda gerçekleşen hırsızlık ve kaçırma olayları nedeniyle Ürdünlü kamyon sürücülerinin çoğu Irak'a taşımacılık yapmaktan kaçınır hale gelmiştir. Halihazırda iki ülke arasındaki taşımacılık, Iraklı sürücüler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu zorluklara rağmen iki ülke arasındaki ulaşım hatlarının iyileştirilmesi, Ürdün Irak sınırında bir serbest bölgenin kurulması ve Akabe Limanı'nın geliştirilmesi gibi projeler dile getirilmektedir.

5.16 Deniz yolu ve Limanlar

Irak'ın işgalinin ardından kapasite sorunlarının ortaya çıktığı Akabe Limanı'nda "trafik sıkışıklığı" yaşanmış, uluslararası taşımacılık şirketleri Akabe Limanı'na gönderilen navlunlar için fazla fiyat talep etmeye başlamıştır. 2004 yılı sonunda Liman'ın yönetimi Danimarkalı bir firmaya devredilmiş ; 2005 yılının başından itibaren Liman'daki bekleme süresi azalmış, uluslararası taşımacılık şirketlerinden fiyatlarını normal düzeye indirmeleri istenmiştir. Turizm taşımacılığına yer açılması ve Liman'ın genişletilmesi amacıyla Akabe Limanı'nın, Suudi Arabistan sınırına yakın bir bölgeye kaydırılması gündemdedir.

5.17 Havayolu

Irak'a havayolu ulaşımında en önemli durak olan Ürdün'ün en büyük havayolu şirketi RoyalJordanian'ın (RJ) yanı sıra; Haziran 2005'te piyasaya giren Rayajet, işadamları için ülke içinde ve Irak'a charter seferleri düzenlemektedir. Charter seferlerde uzmanlaşmış olan Jordan Aviation ise Dubai'ye ve Mısır'a tarifeli seferler düzenlemektedir .

5.18 Demir yolu

Ürdün Ulaştırma Bakanlığı, ülke geneline yayılmış bir demir yolu ağının kurulması için çalışmalar yürütmektedir. Kasım 2004'te Ürdün'de demir yolunun gelişimi için bir strateji dokümanı hazırlanmış, kuzey güney ve doğu batı hattında demir yolu altyapısının oluşturulması telaffuz edilmiştir. 2007 yılının başında nüfusun yarısının yaşadığı Amman Zarqa arasındaki bölgede inşası planlanan hafif raylı sistem projesi için 17 uluslar arası firma ya ön onay verilmiştir. Sistemin daha sonra kuzeyde Suriye sınırına ve güneyde Queen Alia Uluslararası Havaalanı'na kadar genişletilmesi düşünülmektedir.⁶⁰

5.19 Haberleşme

Ekonomik büyüme açısından potansiyel olarak görülen ve altyapının önemli bir parçası olan haberleşme ve bilgi teknolojileri (IT) alanında kalifiye ve İngilizce konuşabilen Ürdünlü işgücü, ülkenin bir bilgi teknolojileri merkezi olma hedefine yadsınamayacak ölçüde hizmet etmektedir. Ürdün Bilgi Teknolojileri Kurumu'nun tahminlerine göre IT sektörünün (telekomünikasyon hizmetleri hariç) 2006 yılında yarattığı gelir 1,13 Milyar Dolar'dır. Özelleştirme programlarından ilk etkilenen sektör, haberleşme sektörü olmuştur. 1995 yılında yürürlüğe giren telekom yasası ile birlikte, sabit olmayan hatlarda özel şirketlerin hizmet vermesine izin verilmiş, Mart 2002'de Haberleşme ve Bilgi Teknolojileri

⁶⁰ İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

Bakanlığı'na sektörün gelişimi için gerekli düzenlemeleri yapma yetkisi verilmiştir. Haziran 2005'te Ürdün Telekomünikasyon Şirketi'nin (JTC) sabit hatlar ve uluslararası hizmetler üzerindeki tekeli kırılarak, sektörün tümü özel şirketlere açılmıştır. Fastlink (Ürdün'ün ilk mobil telefon operatörü), La Silkee ve Batelco Jordan bu düzenleme ile birlikte faaliyet izni alan ilk özel şirketlerdir. Ülkedeki mobil telefon abonelerinin sayısı 2005 yılı sonu itibarıyla 2 milyona ulaşmış, pazarın %41'ine nüfuz edilmiştir. 2008 yılında abone sayısının 4,5 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir. İnternet kullanıcılarının toplam nüfusa oranının ise 2005 yılında %11,2 olduğu belirtilmektedir. Maliyetlerin yüksekliğine rağmen internet kafeler ve devlet tarafından ücretsiz internet erişimi sağlanan merkezler aracılığıyla internet kullanıcılarının sayısının artırılması hedeflenmektedir.

5.20 Medya

Ürdün'de 6 adet günlük ve 14 adet haftalık gazete yayımlanmaktadır. Al Dostour (Arapça), Al Ra'i (Arapça) ve The Jordan Times (İngilizce) en büyük gazetelerdir. Haftalık gazetelerden başlıcaları ; Assabeel (Arapça), Al Hadath (Arapça), Shiha (Arapça) ve The Star (İngilizce) olmakla beraber ; haftalık gazetelerin günlük çıkarılanlara kıyasla daha muhalif olmaları dikkat çekicidir. Son yıllarda Arapça ve İngilizce dillerinde çıkarılan yerel magazinlere de (Layalina gibi) talep artmıştır.

5.21 Enerji

Enerji üretiminde geleneksel olarak ithal petrolü kullanan Ürdün; doğal gaz, şist, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve biyoyakıt gibi alternatif kaynakları değerlendirmeye başlamıştır. Devlete ait olan Ulusal Elektrik Enerjisi Şirketi'ne (Nepco) göre, 2005 yılında elektrikenerjisi üretimi 9,7 gwh olarak gerçekleşmiş, bunun %94'ü Nepco tarafından, geri kalanı ise özel şirketler tarafından üretilmiştir. Ürdün'ün en büyük iki elektrik santrali ; Zarqa'daki Kral Hüseyin Termik Santrali ve Akabe Termik Santrali'dir. Ürdün nüfusunun %99'u elektrik

enerjisine ulaşabilmektedir. Ülkenin elektrik ihtiyacı yıllık %10 oranında artmakta olduğundan devlet, özel sektör yatırımlarının önünü açmak ve özelleştirmelere hız kazandırmak için yoğun faaliyetlerde bulunmaktadır. Merkezi Elektrik Üretim Şirketi'nin (Cegco) hisselerinin %5 1'i özelleştirilmiş olup; devlete ait olan Elektrik Dağıtım Şirketi'nin tamamının ve Irbid Bölgesi Elektrik Şirketi'nin hisselerinin %55,4'ünün satılması gündemdedir. Temmuz 2003'te Ürdün ve Mısır arasındaki doğal gaz boru hattının inşaatına başlanmıştır. 270 km uzunluğundaki doğal gaz projesine Türkiye de taraftır. Söz konusu proje ile Ürdün'ün Mısır'dan yılda yaklaşık 1 milyar m³ doğal gaz alması ve yılda 50 Milyon Dolar tasarruf etmesi mümkün hale gelecektir. Ocak 2004'te ise Al Fajr adındaki bir Ürdün firmasına, Akabe'den Ürdün'ün kuzeyine doğal gaz taşınması için 393 km uzunluğundaki bir boru hattının inşası için lisans verilmiştir.

Ürdün'ün doğal gaz ithal etmeye başlaması, ülkenin enerji tüketiminde önemli bir değişikliğin sinyalini vermektedir. Ülkenin enerji ihtiyacının %75'ini sağlayan üç büyük terminalin (Akabe, Rihab ve Khirbet alSamra) doğal gaz ile çalışması, bu projeler sayesinde mümkün hale gelecektir. Büyük sanayi şirketlerinin doğal gaz ile üretim yapması, Amman ve Zarqa'daki konutlarda doğal gaz kullanılması ve hatta otomobil motorlarının doğal gaz ile çalışır hale getirilmesini öngören bir pilot proje üzerindeki çalışmalar, devletin doğal gaz kullanımını yaygınlaştırma konusundaki kararlılığının göstergesidir.⁶¹

5.22 Elektrik

Ülkenin hemen hemen tüm elektrik ihtiyacı kamuya ait Devlet Elektrik Enerjisi Şirketi (NEPC) ve kuruluşları tarafından sağlanmaktadır. 400 MW

⁶¹ İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,2008

Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile,2007

Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü.

kapasitesi ile Zarqa Elektrik Santrali ve 650 MW kapasitesi ile Akaba Elektrik Santrali ülkenin iki önemli elektrik enerjisi kaynağıdır. Elektrik ihtiyacı ülkede giderek artmaktadır. Bu bağlamda 2000 yılında elektrik ihtiyacı %4.5, 2001 yılında ise %2.2 büyümeye göstermiştir. Ürdün Hükümeti elektrik sektörüne yabancı yatırımı çekmek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında değerlendirildiğinde ülkedeki elektrik üretiminin 2002 yılında % 6.8, 2003 yılında ise %2.6 dolayında büyümeye gerçekleştirmiştir.

Bunun yanı sıra, Ürdün bağımsız bir elektrik üretim biriminin kurulması için ilk iznini 2000 yılı Mayıs ayında Belçikalı Tractabel firmasına vermiştir. Tesisin 450MW elektrik üretim kapasitesine sahip olması ve Umman yakınlarında kurulması öngörülmektedir. 2004 yılında bitmesi planlanan tesisin ihtiyacı olan doğalgaz Mısır'dan sağlanacaktır.

Aşağıdaki tablo 1999–2003 yılları arasındaki toplam elektrik üretimini göstermektedir.

Yıllar İtibariyle Elektrik Üretimi					
	Milyon KWS				
	1999	2000	2001	2002	2003
Elektrik üretimi	6,900.2	7,208.2	7,365.7	7,864.9	8,068.5

Tablo 13 1999-2003 Döneminde Ürdün'de Elektrik Üretimi

Kaynak: Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü.

Tablodan da görüleceği üzere, diğer ekonomik göstergelerle birlikte, elektrik üretimi de sanayideki gelişime paralel olarak artmaktadır.

5.23 Madencilik

Ürdün'ün en büyük sanayisi, potas ve potasyum madenlerinin üretimi ve işlenmesidir. 2005 yılında 6,4 milyon ton olan toplam üretim, 2006 yılında 5,9 milyon tona gerilemiş olsa da, Ürdün hala dünyanın üçüncü büyük ham fosfat tedarikçisidir. Fosfat madenleri, Ürdün Fosfat Madenleri Şirketi (JPMC) tarafından işletilmektedir. JPMC son yıllarda faaliyetlerini Suudi Arabistan sınırına yakın olan, güneydoğudaki Shidiyeh bölgesinde yoğunlaştırmıştır. Buradaki fosfat rezervinin 700 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. JPMC aynı zamanda fosfattan elde edilen ürünlerin üretiminde de başarı kaydetmiş, Japon ve Hintli şirketlerle ortaklık kurarak iki gübre üretim tesisine yatırım yapmıştır. JPMC şirketi halihazırda fosfatın ihracat ve kullanım amaçlı olarak Akabe'ye nakliyesinde güçlüklerle karşılaşmaktadır. JPMC, Shidiyeh madenine ve Akabe'ye kadar uzanan 22,5 km uzunluğunda yeni bir demir yolunun inşasında Akabe Demiryolları Şirketi (ARC) ile ortaklaşa çalışmaktadır. Projenin fizibilite çalışmaları, mühendislik tasarımları ve ihale dokümanları hazırlanmıştır (Mart 2006'da özelleştirme çalışmaları kapsamında JPMC şirketinin hisselerinin %37'si Brunei Yatırım Ajansı'na satılmıştır).

Aşağıdaki tablo 2002–2006 yılları arasında bin ton cinsinden fosfat ve potas üretimini göstermektedir. ⁶²

Yıllar İtibariyle Maden Üretimi					
	Bin ton				
Madencilik:	2002	2003	2004	2005	2006
Fosfat	7 107	6 762	6 223	6 375	5 871
Potas	1 956	1 961	1 929	1 829	1 699

Tablo 14 2002-2006 Döneminde Ürdün'de Maden Üretimi

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Country Profile,2007

Devlete ait olan Arap Potas Şirketi (APC) ise 1980'li yıllarda yaşanan bocalamanın ardından yavaş yavaş büyümekte ve potas üretimini artırmaktadır. Yakın zamanda gübre ve kimyasallar ile ilgili birçok proje geliştiren APC'nin toplam üretimi, 2004 yılında 1,93 milyon ton iken 2005 ve 2006 yıllarında sırayla 1,83 milyon ton ve 1,7 milyon tona gerilemiştir. Ancak potas fiyatlarının küresel piyasalarda yüksek seyretmesi nedeniyle 2007 yılında şirketin finansal göstergelerinin olumlu çıkması tahmin edilmektedir. 2003 yılında "Potash Corporation of Saskatchewan of Canada" şirketi tarafından %26 hissesi satın alınan APC, 2008 yılı sonunda üretimini 2,4 milyon tona artırmayı hedeflemektedir.

⁶² İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,2008

Aralık 2005'te Ulusal Sanayi Teşvik Komitesi Ortaklığı, şistten petrol üretmek için bir şirket kurulacağını ve günlük 100 000 varil petrol üretiminin planlandığını bildirmiş, ancak üretime ne zaman başlanacağı açıklanmamıştır. Üç ayrı fizibilite çalışması devam etmekte ve 2008 yılı ortasına kadar bu çalışmaların tamamlanması beklenmemektedir. Ürdün'ün kesin şist rezervinin 40 milyar ton düzeyinde olduğu ve bu rezervlerden 4 milyar ton ham petrol üretilbileceği düşünülmektedir.⁶³

5.24 Sanayi

Ürdün'de sanayi sektörü henüz gelişme aşamasındadır. Sana yinin GSMH içindeki payında son altı yılda fazla bir artış olmamış ve 2001 yılında % 13.1 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu sektörün istenilen hızda gelişmemesinde, iç pazarın darlığı ve üretilen ürünlerin uluslararası rekabet gücünün zayıf olması rol oynamaktadır.

Ürdün ekonomisinde önemli yer tutan sanayi ürünleri arasında, hazır giyim, gübre, kâğıt, deri, asit, klinker, çimento, ilaç ve petrol ürünleri yer almaktadır. Ürdün petrol ürünleri konusundaki ihtiyacının ancak %40'ını kendi üretimiyle karşılayabilmekte, kalan açığı kapatabilmek için de, yılda 5 milyon ton civarında ham petrol ithal edilmektedir. Ürdün'ün sanayi sektörü; madencilik, taşocakçılığı ve imalat sanayinden oluşmaktadır. İmalat sanayi genel olarak küçük ölçekli şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Hükümet tarafından kurulan başlıca sanayi dalları; çimento üretimi, organik olmayan gübre ve işlenmiş petrol sanayidir. Çimento, petrol ürünleri ve gübre gibi ağır sanayiler devlet şirketleri tarafından yürütülmektedirler. Tekstil, hazır giyim, ilaç üretimi ve bilişim sektörü ülkenin büyüyen sektörleridir.⁶⁴

⁶³ Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007

Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü.

⁶⁴ Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile,2007

5.25 İmalat Sanayi

Birçok sebepten dolayı Ürdün'de kuvvetli bir sanayi oluşturulamamıştır. Düşük satın alım gücü yüzünden iç pazardaki tüketim ve yatırım olanakları çok kısıtlı ve siyasi durum yüzünden de oldukça risklidir. Özel yatırımcılar gıda işleme, tekstil, tüketim malları ve inşaat malzemeleri gibi hafif sanayi üretimine ve iç piyasaya ve Irak piyasasına odaklanmıştır. Yerel sanayi aynı zamanda, uygulanan gümrük vergisi indirimleri nedeniyle ucuz hale gelen ithal mallarla rekabet etmeye çalışmaktadır. Fosfat ve çimento gibi ağır sanayi dalları ise imalatın temelini oluşturmaktadır.⁶⁵

Çimento, petrol rafineri ve gübre sanayi, temelde devletin girişimleriyle kurulmuş olan ve özel sektör katılımının desteklendiği sektörlerdir. Ülkede sanayi bölgelerinin yanı sıra serbest ticaret bölgeleri kurulmakta ve endüstriyel faaliyetlerin yoğunlaştığı AmmanZarqa koridorunun dışındaki bölgelerde kurulan sanayi işletmelerine vergi indirimleri sağlanmaktadır. Amman'ın dışındaki Sahab'ta bulunan sanayi bölgesinin başarısının ardından Irbid, Kerak, Maan ve Akabe'de sanayi bölgeleri oluşturulmuştur.

Eczacılık sektörü, Ürdün sanayisinin bir diğer başarılı sektörüdür. Bu sektörden 2005 yılında 281 Milyon Dolar, 2006 yılında ise 298 Milyon Dolar ihracat geliri elde edilmiştir.

Sektördeki en başarılı şirketlerden biri olan Hikma Eczacılık Şirketi 2007 yılında kurulmuş olmasına rağmen ABD ve Portekiz'de üretim tesislerine, ve Suudi Arabistan ve Tunus'ta ortaklıklara sahiptir.

İmalat Sanayi Üretimi, 2006 (Aksi belirtilmediği sürece 1000 ton olarak)

⁶⁵ İGEME-ihracatı Geliştirme Etüd Merkezi,2008

Petrol Ürünleri	4 017
Çimento	3 967
Klinker	3 419
Gübre	862
Potaş	1 699
Fosfat	5 871
Kimyasal Asitler	1 669
Elektrik (milyon kwh)	9 227

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

**Tablo 15 2006 Ürdün'de İmalat Sanayi Üretimi 2006 döneminde
Ürdün'de imalat sanayi üretimi.**

Ürdün sanayi, İsrail ile 1994 yılında imz alan barış anlaşmasından sonra hızlı bir gelişim sergilemiş, ancak yerel iş çevrelerinin İsrail ile iş yapma konusunda gösterdikleri isteksizlik nedeniyle beklenen ölçüde bir gelişim gerçekleşmemiştir. ABD'nin desteğiyle faaliyete geçen nitelikli sanayi bölgeleri sayesinde ise Ürdün'ün hafif sanayi üretiminde ve ihracatında önemli bir artış yaşanmıştır. Nitelikli sanayi bölgelerinde faaliyet göstermeye uygun firmaların bölge içinde en az %35 oranında katma değer yaratmaları ve bunun %8'inin İsrail girdisi ile sağlanması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu niteliklere sahip olan firmalar, ürünlerini ABD'ye vergisiz ve kotasız olarak ihraç edebilmektedir. Ürdün'ün kuzeyindeki Irbid'de bulunan Hassan Sanayi Bölgesi, ülkedeki ilk nitelikli sanayi bölgesi olup; aynı zamanda stratejik açıdan İsrail sınırına ve Haifa Limanı'na yakındır. Amman'daki Tajamouat sanayi bölgesi, Zarqa'daki Ad Dulayl sanayi parkı ve Kerak sanayi bölgesi ise ülkedeki diğer sanayi bölgeleridir. ABD'ye ihracatta kota kısıtlamalarına tabi olan Doğu Asya'daki imalatçılar bu sanayi bölgelerine yoğun ilgi göstermektedir.

ABD ve Avrupa'ya gerçekleştirilen tekstil ihracatında küresel kotaların kaldırılmasını öngören MultiFiber Düzenlemesi, 2005 yılının başında sona ermiştir. Ancak Ürdün, ABD pazarına gümrüksüz mal gönderebilme avantajından hala faydalanmakta ve fiyatlarda %15–37 arasında bir avantaj sağlamaktadır. Nitekim 2005 yılında 1,12 Milyar Dolar olarak gerçekleşen ABD'ye toplam ihracat, 2006 yılında 1,29 Milyar Dolar'a yükselmiştir.

5.26 Su, Altyapı ve İnşaat

Uzun vadede Ürdün'ün su sorununun sürmesi beklenmektedir. Türk ve Ürdünlü yetkililer arasında Manavgat Suyu'nun tankerlerle İsrail'in Akdeniz limanlarına ve oradan kamyonlarla Ürdün'e naklini öngören bir proje görüşülmüş, ancak suyun üçüncü bir ülkeden geçmesinin maliyetinin yüksek olması ve politik risk taşıması projeye bir takım çekinceler getirmiştir. Böyle bir projenin gelecekte hayata geçirilebileceği düşünülmekle birlikte, Ürdün hâlihazırda su israfını önlemeye ve yeni kaynak yaratmaya yönelmiştir. İlk etapta Amman Su Dağıtım Şebekesinin iyileştirilmesi öngörülmektedir. Eskiyen borular ve bağlantılar nedeniyle şebekeye pompalanan suyun % 50'si kayba uğramaktadır.

Ürdün'ün su ihtiyacı konusunda önemli bir proje olan Al Mujib Barajı inşaatının tamamlanmasıyla Ürdün'ün su depolama kapasitesi 221 milyon m³'e ulaşmıştır. İnşaatı Özaltın firması tarafından yürütülen Wihdeh Barajı'nın tamamlanmasıyla Ürdün'ün su depolama kapasitesinin 340 milyon m³'e çıkması beklenmektedir.

Altyapının yenilenmesi çerçevesinde, Ürdün Telekomünikasyon Şirketi (JTC) ile Bermuda kayıtlı Flag Telecom arasında yapılan anlaşma sonucu, Ürdün'deki telefon ve internet kapasitesinde sekiz kata varan bir artış olması beklenmektedir. Ürdün Telekom Şirketi, Fransız Alcatel ve Amerikan Cisco Systems firmaları ile internet erişim ağı ve yeni bir ulusal veri iletişim ağı için donanım alımı yapmak üzere bir anlaşma imzalamıştır. İnternete büyük ilgi olmasına rağmen kullanıcı sayısı henüz düşük düzeyde bulunmaktadır.⁶⁶

⁶⁶ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

Hızlı nüfus artışı ve 1970'li yıllarda petrol fiyatlarında yaşanan ani yükseliş, son 25 yıl boyunca inşaat sektörünü karlı bir sektör haline getirmiştir. Bu süre zarfında Ürdün'ün büyük şehirleri hızla gelişmiş, özellikle Amman'ın banliyölerinde yapılan inşaatlar dikkat çekmiştir. Projelerin büyüklüğü ve finansmanın dış kaynaklardan sağlanması nedeniyle, yabancı şirketler sektördeki önemli projelerde aslan payına sahiptir. Yerel şirketler ise konut, okul, su ve küçük yol inşaatlarında söz sahibi olabilmekte ya da büyük projelerde taşeron olarak iş alabilmektedir. Ürdün'de yaklaşık 1000 adet müteahhitlik şirketi bulunmaktadır, ancak bu şirketlerin büyük kısmı küçük aile şirketleridir. İnşaat şirketlerinde çalışan mimar ve mühendislerin tümü Ürdünlü, inşaat işçilerinin ise çoğu Mısırlı ve Suriyeli'dir.

2003 yılının ortalarından bu yana petrol fiyatlarındaki artışın da etkisiyle inşaat sektöründe büyük bir hareketlilik yaşanmış, bu canlılık da Körfezli yatırımcıların ve Irak ile iş yapan çevrelerin büyümesine neden olmuştur. Irak pazarı için önemli bir hizmet merkezi haline gelen Ürdün, Irak ile çalışan kamu ve özel sektör şirketlerine konut ve ofis imkânları da sunmuştur. Çok sayıda Irak vatandaşının Ürdün'e yerleşmesi, emlak talebini artırmıştır. 2005 yılında izin verilen inşaatların sayısı 25 683 iken, bu rakam 2006 yılında 23 691'e gerilemiştir.

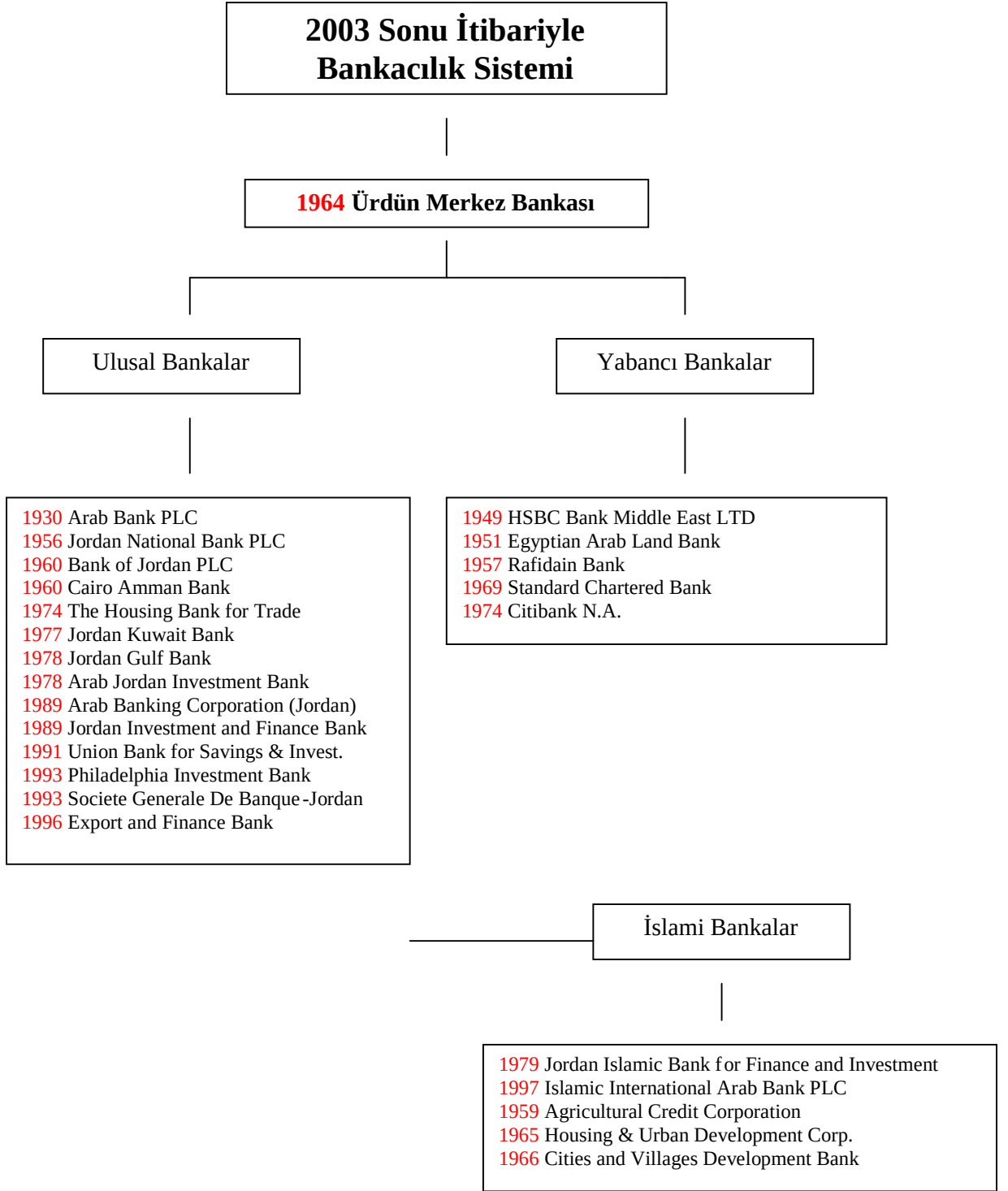
5.27 Finansal Hizmetler ve Bankacılık

Ürdün'deki finansal hizmetler, diğer Orta Doğu ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça gelişmiştir. Ülkede şu an 9 adet yerel ticari banka, 2 adet İslami banka, 5 adet yatırım bankası ve sekiz adet yabancı banka hizmet vermektedir. İki Lübnan bankası (Banque Audi ve Banque du Liban et d'Outre Mer) ve bir Kuveyt bankası (National Bank of Kuwait) 2004 yılında hizmet vermeye başlayan yabancı bankalar arasında yer almaktadır. Sektöre yeni hizmetler de getiren bu bankalardan özellikle Banque Audi, Ürdün'de bankacılık ve sigorta hizmetlerinin her ikisi için de lisans alan ilk banka olmuştur.⁶⁷

⁶⁷ IĞEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

Yabancı bankaların giderek artan önemine rağmen, aktiflerin %60'ına sahip olan Arab Bank sektörün lideridir. Büyüklük açısından ikinci sırada gelen Housing Bank for Trade and Finance (HBTF), Arab Bank'ın en güçlü rakibidir. Ürdün Merkez Bankası (CBJ), küçük bankaların birleşmelerini teşvik etmiş ise de, Ürdünlü bankaların çoğu kontrolü büyük bankalara devretmekten kaçınmış ve kısa vadeli risklere razı olmuştur. CBJ'nin faiz artırımlarına rağmen, sektördeki rekabet kredi faizlerinin düşmesine yol açmıştır. Nitekim aylık kredi faiz oranları 2004 yılı başında %9,3 iken, yılın sonunda %8,3'e düşmüştür⁶⁸. Bankaların yanı sıra sektörde faaliyet gösteren beş adet uzmanlaşmış kredi kuruluşu da tarım, konut, kırsal ve kentsel gelişim, ve sanayi kredileri vermektedir. Ülke genelinde 76 adet döviz bürosu bulunmakta olup ; Mart 2006'da kurulan The National Microfinance Bank ve dört adet mikrofinans kuruluşu sektördeki uzmanlaşmayı yansıtmaktadır. CBJ tarafından düzenlenen bankacılık sistemine ilişkin 2000 yılında yürürlüğe giren yeni bankacılık kanunu, yeni bankalara lisans verilmesi işlemlerini açığa kavuşturmuştur. Haziran 2002'de ortaya çıkan bir bankacılık skandalı sonrasında CBJ 2004 yılında bankacılık denetimini güçlendirmeyi öngören yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuştur. Amman Borsası'nda 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile başla yan ve 2005 yılında da devam eden bir artış trendi yaşanmış, ticaret hacmi %345 oranında artmıştır. 2005 yılı sonu itibarıyla yabancı yatırımlar toplam yatırımların %45'ini oluşturmuştur. 2006 yılında ise azalan likidite ve artan faiz oranlarının etkisiyle borsada %32,6 değer kaybı yaşanmıştır. 2006 yılında yabancı yatırımlarda da azalma görülmüştür.

⁶⁸ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

Tablo 16 Ürdün'deki Bankacılık Sistemi

Kaynak: Ürdün Merkez Bankası .

1999 yılından beri, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile birlikte yürüttükleri Finans Sektörü Değerlendirme Programı (Financial Sector Assessment Program – FSAP) kapsamında, bankacılık sektörünün sorunları incelenmekte yasal ve yapısal düzenlemeler vasıtasıyla eksiklik ler giderilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda bankacılık sistemi üzerindeki kontrol ve denetleme mekanizmasının, önümüzdeki birkaç yıllık dönem içerisinde daha sıkı bir hal alması beklenmektedir.

5.28 Menkul Kıymetler Borsası

Amman Menkul Kıymetler Borsası (Amman Stock Exchange –ASE), 1978 yılındaki kuruluşundan bu yana, 2003'te ciddi bir artışla verimli bir yıl geçirmiştir. ASE'nin son dönemde gerçekleştirdiği bu sıçraman, Ürdün ekonomisinin son yıllarda sergilediği olumlu gidişe bağlanmaktadır. ASE'deki toplam ticaret hacmi 2003 yılı içerisinde %94,7 oranında artış göstererek 1,843 milyon Ürdün Dinarı seviyesine yükselmiştir. Bununla birlikte yine 2003 yılı içerisinde işlem gören hisse adedinde %119, ASE endeksinde de 91,5 puan artış meydana gelmiştir. Bu artışla 2003 yılını ASE endeksi 261,5 puana yükselmiş ve yılın en çok kazandıran ülke borsaları sıralamasında en üstlerde yer almıştır.⁶⁹

5.29 Turizm

Ürdün'ün turizm potansiyeli hala tam olarak keşfedilememiştir. Taş Devri, Helenistik Dönem, Nabataea ve Roma Devri'nden, İslami fetih ve Haçlı seferleri dönemine kadar çok sayıda medeniyete tanıklık etmiş olan Ürdün'ün büyüleyici arazi yapısı, çölleri ve Ürdün Vadisi görülmeye değerdir. Ancak sektörün bölünmüş yapısı, sınırlı bakış açısı ve bölgedeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle turizmde istenen düzeyde bir gelişim sağlanamamıştır. İsrail ile 1994 yılında imzalanan barış anlaşmasının olumlu etkileri başlarda hissedilmiş ve çok sayıda İsrail vatandaşı ülkeyi (özellikle Petra'yı) ziyaret etmiş olsa da, İsrail ile

⁶⁹ İGEME İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008

yürütülmesi planlanan ortak gelişim projeleri barış sürecinde ortaya çıkan aksaklıklar nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

1991 Körfez Savaşı sonrasında Suudi Arabistan'dan ve Körfez'deki Arap ülkelerinden gelen turist sayısı azalmış, ancak sonraki yıllarda Ürdü'nün komşularıyla ilişkileri yeniden gelişmiştir. Avrupa'dan ve ABD'den gelen ziyaretçilerin sayısı da yıllar itibarıyla artış göstermiş, 2000 ve 2001 yılında ortaya çıkan siyasi ortam neticesinde ise tekrar azalmıştır.⁷⁰

Aşağıdaki tablo, 2004–2006 dönemine ilişkin turizm sektörüne ait bazı istatistikleri göstermektedir.

	Toplam Turist Sayısı(Milyon)	Gelir (Milyar \$)	% GSYİH
2004	4,7	1,33	9,54
2005	5,8	1,44	11,93
2006	6,6	1,64	13,46

Tablo 17 2004-2006 Döneminde Ürdün'de Turizm ile ilgili İstatistikler

Kaynak: Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü.

2002 yılında yeniden canlanan sektörden elde edilen gelir 785 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, 2003 yılında Irak'ın işgaline rağmen turizm gelirleri 814 Milyon Dolar'a yükselmiştir. 2004 yılında 1,33 Milyar Dolar, 2005 yılında 1,44 Milyar Dolar, 2006 yılında ise 1,64 Milyar Dolar olarak kaydedilen turizm gelirlerinde 2002 yılından bu yana düzenli bir artış görülmektedir. Ülkeyi 2003

⁷⁰ Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü
Ürdün Merkez Bankası

yılında 4,6 milyon, 2005 yılında 5,8 milyon, 2006 yılında 6,6 milyon kişi ziyaret etmiş; Körfezli turistlerin payı 2005 yılına kıyasla %8,4 artışla yaklaşık %30 olarak gerçekleşmiştir. ABD'li turistlerin sayısında ise %46,4 oranında bir artış yaşanmıştır. Ürdün, son yıllarda sağlık turizmi alanında da gelişme kaydetmiştir. Tedavi amacıyla ülkeye yılda ortalama 100 000 turist gelmektedir .

5.30 Ürdün'ün Öncelikli Yatırım Projeleri

5.31 Enerji Projeleri

Ülkenin artan enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla enerji üretiminin artırılmasına yönelik çalışmaların bir bölümü olarak Samara Bağımsız enerji Üretim Projesi çerçevesinde 270 milyon dolar değerinde 450 MW kapasiteli Samara Enerji Üretim Santrali'nin inşası planlanmaktadır. Buna ilaveten Ürdün'ün ikinci Bağımsız Enerji Üretim projesi de yapılandırılmakta ve 300 MW kapasiteli projenin 2008 yılında tamamlanması öngörülmektedir. İki projenin de yap işlet devret modeliyle gerçekleşmesi planlanmaktadır.

Amman'ın su ihtiyacının karşılanması amacıyla 800 milyon dolar değerinde Disi Su Projesi planlanmaktadır. Söz konusu proje kapsamında Disi Mudawwara ile Amman arasında 325 km. bir boru ile kuyu, kuyu kolektörleri, rezervuarlar ve pompalama istasyonları inşa edilecektir. Proje çerçevesinde 100 milyon m³ su üretilmesi ve bu suyun Disi Mudawwara'dan Amman'a transferi öngörülmektedir.

5.32 Sanayi Bölgesi

Akaba Sanayi Bölgesi yabancı ve yerel yatırımın çekilmesi, Ürdün'ün sanayi yapılanmasında özel sektör katkısının artırılması amacıyla 2001 yılı Şubat ayında kurulmuştur. Bölgede çeşitli yatırım imkânları mevcuttur. Bunlar;

- Sanayi Parkları
- Lojistik Merkezleri
- Depo ve Sergi Merkezleri
- Tuzlu sudan içme suyu elde edilmesi
- Liman Hizmetleri
- Havalimanı Hizmetleri ve Altyapısı
- Telekomünikasyon
- Yönetim Hizmetleri
- Bazı Liman Terminallerinin Yeniden Yapılandırılması
- Akabe Civarında Bulunan Arazilerin ıslahının Güneyinde Çok işlevli Bir Liman İnşası
- Ana Liman'da bir Cruise terminali inşası
- Konteynır Terminali Özelleştirmesi

5.33 Ürdün'deki Yatırım Ortamı

Ürdün'ün Irak'a coğrafi yakınlığı ve Filistin'deki direniş nedeniyle yabancı yatırımcılar uzun yıllar boyunca Ürdün'e ilgi göstermemiştir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, Irak'ta yaşanan olaylar sonrasında Ürdün nispeten daha güvenli bir yatırım ortamı sunarak Irak ile yapılan ticarete geçiş kapısı olmuştur. Başkent Amman'a yerleşen Iraklı iş adamlarının bağlantıları sayesinde ve Akabe Limanı aracılığıyla Avrupa'dan ve ABD'den gönderilen mallar Irak'a ulaştırılmıştır. 2003 yılının ilk çeyreğinde Irak'a ihracat artmış, Irak'tan yapılan ithalat ise iki ülke arasında imzalanan petrol anlaşmasının sona ermesiyle bir

miktar azalmıştır. İsrail ile Filistin arasında sağlanacak uzun vadeli bir barış ortamının ise ilerleyen yıllarda ülkedeki yatırımları artırması beklenmektedir.⁷¹

Zengin Körfezli yatırımcıların daha çok emlak (Amman, Ölü Deniz ve Akabe çevresinde) ve sanayi sektörlerine ilgi duyduğu ve bölgedeki gerilim ortamına daha soğukkanlı yaklaştığı görülmektedir. Ne var ki, yabancı yatırımcıların ülkedeki yatırım ortamı ile ilgili eleştirdikleri bir husus ; bürokrasinin işlerini yavaşlatması, şirket kurma maliyetlerinin yüksekliği ve istihdam ile ilgili hususların esnek olmamasıdır. Körfezli yatırımcılar ise siyasi diyalog aracılığıyla bu bürokratik sorunların üstesinden gelebilmektedir .

5.34 Ekonomik Performans

Doğal kaynakların yetersizliğinden yakınan ve petrol ithal eden Ürdün'ün mali ve dış hesapları, petrol piyasasında yaşanan dalgalanmalara göre değişiklik göstermektedir.

Kamu gelirlerinin kısıtlı olması dolayısıyla dış kaynaklara bağımlılık sürmekte ve dış ticaret açığı yabancı işçilerin dövizleri ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak Ürdün ekonomisi yıllardır mali açık vermekte, cari hesapta ise ancak petrol fiyatlarının düşük olduğu yıllarda fazla verilmektedir. İç talepteki artış ise ekonomik büyümenin sürdürülmesinde başlıca etkindir.

⁷¹ Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü
Ürdün Merkez Bankası

	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam (Milyon Dolar)					
Cari fiyatlarla	8 977	9 562	10 162	11 400	12 711
Toplam (Milyon ÜD)					
Cari fiyatlarla	6 364	6 779	7 204	8 081	9 012
1994 yılı fiyatları ile	5 704	6 030	6 275	6 759	7 281
% değişim, yıllık	5,3	5,7	4,1	7,7	7,7
Kişi Başına Düşen GSYİH (ÜD)					
Cari fiyatlarla	1 245	1 289	1 332	1 453	1 581
1994 yılı fiyatları ile	1 116	1 146	1 160	1 216	1 277
% değişim, yıllık	2,4	2,7	1,2	4,8	5,1

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 18 GSYİH(Cari Fiyatlarla)⁷²

5.35 Enflasyon

Bölgedeki yatırımcılar açısından Irak'a geçiş kapısı olarak görülen ve bu sayede yatırımları artan Ürdün, uyguladığı sıkı para politikası sayesinde de enflasyonu istenen sınırlar dahilinde tutabilmiştir. Ancak 2004 yılından bu yana tüketici fiyatlarında artışın sinyalleri hissedilmeye başlanmış, Nisan 2006'da perakende petrol fiyatlarındaki artışın ve gıda fiyatlarındaki artışın etkisiyle 2006 yılı enflasyonu %6,2 olarak gerçekleşmiştir .

Enflasyon (Ortalama % Değişim)

	2002	2003	2004	2005	2006	Yıllık Ortalama 2002-2005
Tüketici Fiyatları	1,8	1,6	3,4	3,5	6,2	3,3

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 19 Enflasyon Oranları

⁷² Marmara İş Hayatı Dernekleri Federasyonu Ürdün Ülke Raporu s.5

5.36 Ekonomik Büyüme

1990'lı yılların ikinci yarısında yavaşlayan, 2000'li yıllarda ise toparlanma sürecine giren Ürdün ekonomisinde, özellikle bilgi teknolojileri gibi di namik sektörlerde büyüme daha fazla hissedilmiştir. Bunun yanı sıra, geleneksel ihraç pazarları olan Irak'a ve Körfez ülkelerine yapılan ihracatta da ivme kaydedilmiştir. 2000 yılında ekonomik büyüme %4 olarak gerçekleşirken, küresel ekonomideki durgunluk ve 11 Eylül 2001 sonrası Körfez ülkelerine karşı oluşan olumsuz bakış açısı, turizm gelirlerini ve yabancı yatırımları da olumsuz etkilemiştir. Ne var ki, ihracattaki artışın etkisiyle söz konusu olumsuzluklar büyüme oranına yansımamış, ekonomide 2001 yılı nda %5,3, 2002 yılında ise %5,7 reel büyüme kaydedilmiştir. 2003 yılının başında Irak'ın işgali ile bir kez daha darbe alan Ürdün ekonomisi; ABD'nin Ürdün'den tekstil ithalat ını artırması ve Irak bağlantılı ticaret yollarının yıl ortasında yeniden açılması sayesinde %4,1'lik bir reel büyüme göstermiştir. Bu tarihten sonra ise Ürdün Irak'a komşu olma durumunu avantaja dönüştürebilmiş; ülkede güvenlik kaygısının yaşanmaması ve yabancılar için Irak'a geçiş kapısı olması sayesinde birçok sektörde(otelcilik, emlak, ulaşım vb) büyüme kaydedilmiştir. Körfez ülkelerinde yaşayan Ürdünlülerin kazandıkları dövizleri ülkelerinde yatırıma dönüştürmeleri sayesinde ise, Maliye Bakanlığı verilerine göre 2004 ve 2005 yıllarında %7,7, 2006 yılında da %6,4 büyüme yaşanmıştır.⁷³

5.37 Bölgesel Trendler

Ürdün'deki ekonomik faaliyetler coğrafi açıdan geçmişten günümüze Amman ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Kamu sektörü, ticaret, hizmetler ve imalat sektörlerinin büyük kısmı başkentte ve Zarqa'da konumlanmıştır. Söz konusu faaliyetlerin büyük kısmının merkezde toplanmasının önüne geçilebilmesi amacıyla yatırımcılar ve işadamları Amman'ın dışındaki bölgelerde iş yapmaya teşvik edilmektedir. Bunu yanı sıra, Amman'ın 140 km güneyindeki Maan kenti ülkenin ulaşım merkezidir. Kuzeydoğudaki Mafraq kenti ise imalat ve tarım merkezi olma yönünde gelişimini sürdürmektedir.

⁷³ *Ürdün Devlet İstatistik Enstitüsü*
Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile,2007
İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,2008

5.38 Dış Ticaret

Kısıtlı sanayi altyapısı ve hammadde kıtlığı nedeniyle Ürdün, dış ticaretinde geçmişten bugüne kronik açıklar vermiş bir ülkedir. Nüfusun artmasının yanı sıra, gıda maddelerinin ve petrolün ithal edilmesi, durumu daha da kötüleştirmiştir. 1980 yılından itibaren ithalatın ihracatla dengelenmesine çalışılmış; özellikle eczacılık, deterjan ve tekstil gibi sektörlerde bölge ülkelerinden de yüksek talep oluşmuştur. 2001 yılına kadar ihracat gelirlerinde artış yaşanmış; 2000 yılında 1,9 Milyar Dolar olan ihracat, %21 artışla bir yıl içinde 2,3 Milyar Dolar'a yükselmiştir. Bu dönemde ABD, Hindistan, Suudi Arabistan ve Irak'a ihracat yapılmış; ihracattaki artış 2002 (%21) ve 2003 (%11) yıllarında da devam etmiştir. Ürdün Merkez Bankası (CBJ) verilerine göre 2004 yılında ABD'ye ihraç edilen tekstil ürünlerinin ve Irak pazarında yaşanan canlanmanın etkisiyle ihracat gelirleri %26 oranında artmış; medikal ve eczacılık ürünleri ihracatında da büyüme yaşanmıştır. 2005 yılında ihracattaki büyüme %11'de kalmış; ABD, Irak ve Hindistan pazarları yine ön planda yer almış, Hindistan en önemli fosfat ve gübre pazarı olma özelliğini korumuştur. 2006 yılında da ihracattaki büyüme %20 civarında gerçekleşmiş, nitelikli sanayi bölgelerinden ABD'ye gümrüksüz olarak yapılan tekstil ihracatı toplam ihracat içindeki önemini korumuş ve Akabe Limanı'ndan yapılan reeksportlarda da artış görülmüştür.

Ticari mal ihracatı (fob)	5 167
Yerli ürünler (fob)	4 094
-Giyim	1 240
-Potas	226
-Eczacılık ürünleri	298
-Sebze	229
-Gübre	214
-Fosfat	159
-Sebze yağları	87
Reeksport	1 072
Ticari mal ithalatı (cif)	11 447
Ham petrol	2 023
Nakliyat ekipmanları	1 120
Tekstil ipliği	725
Telekomünikasyon teçhizatı	557
Dış Ticaret Dengesi	-6 280

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 20 Ürdün'ün Dış Ticareti, 2006 (Milyon Dolar)

İthalat, ihracat ile orantısız bir şekilde yüksek seyretmekte olup, hükümetin hedeflediğinin ötesinde artmaya devam etmektedir. Irak ile yapılan petrol anlaşmasından faydalanılamamasından ve küresel fiyatların yüksekliğinden dolayı petrol ithalatı 2003 yılında %18 artmış, tekstil ipliği gibi işlenmiş ürünlerin ithalatında yaşanan hızlı artışın da etkisiyle ithalat 5,1 Milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2004 yılında bu artış daha da hızlanarak ithalatı 7,3 Milyar Dolar seviyesine çekmiştir. 2005 yılına gelindiğinde ham petrol ve petrol ürünleri ithalatındaki %67 gibi yüksek artışın etkisiyle toplam ithalat %28,3 artmıştır. Irak'tan ucuz petrol ithalatının yapılamaması, uluslararası fiyatların artması, ve inşaat girdileri ve ulaştırma ekipmanları ithalatının artması bunda etkili olmuştur. Yüksek petrol fiyatları nedeniyle ham petrol ithalatı 2006 yılında yine yüksek seyretmiş, ithalattaki artış oranı %9 olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma, telekomünikasyon ve tekstil hammaddeleri ithalatının bu artışa neden olduğu düşünülmektedir.

İthalat, ihracat ile orantısız bir şekilde yüksek seyretmekte olup, hükümetin hedeflediğinin ötesinde artmaya devam etmektedir. Irak ile yapılan petrol anlaşmasından faydalanılamamasından ve küresel fiyatların yüksekliğinden dolayı petrol ithalatı 2003 yılında %18 artmış, tekstil ipliği gibi işlenmiş ürünlerin ithalatında yaşanan hızlı artışın da etkisiyle ithalat 5,1 Milyar Dolar'a ulaşmıştır. 2004 yılında bu artış daha da hızlanarak ithalatı 7,3 Milyar Dolar seviyesine çekmiştir. 2005 yılına gelindiğinde ham petrol ve petrol ürünleri ithalatındaki %67 gibi yüksek artışın etkisiyle toplam ithalat %28,3 artmıştır. Irak'tan ucuz petrol ithalatının yapılamaması, uluslararası fiyatların artması, ve inşaat girdileri ve ulaştırma ekipmanları ithalatının artması bunda etkili olmuştur. Yüksek petrol fiyatları nedeniyle ham petrol ithalatı 2006 yılında yine yüksek seyretmiş, ithalattaki artış oranı %9 olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma, telekomünikasyon ve tekstil hammaddeleri ithalatının bu artışa neden olduğu düşünülmektedir.⁷⁴

	2002	2003	2004	2005	2006
İHRACAT (fob)					
Nihai Mallar	806	987	1 411	1 575	1 839
Kimyasallar	553	550	708	812	934
Gıda ve Canlı Hayvanlar	199	221	284	388	465
Hammaddeler	356	363	437	494	498
Diğerleri ile Birlikte Toplam ihracat	2 770	3 082	3 883	4 301	5 167
İTHALAT (cif)					
Makine ve Ulaştırma Ekipmanları	1 256	1 298	1 841	2 636	2 814
Nihai Mallar	1 322	1 481	2 158	1 920	2 147
Ham Petrol ve Petrol Ürünleri	715	873	1 372	2 159	2 392
Gıda ve Canlı Hayvanlar	748	889	1 061	1 144	1 247
Diğerleri ile Birlikte Toplam ithalat	4 501	5 079	7 262	9 317	10 170

Kaynak: Economist Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007.

Tablo 21 Ürdün'ün Başlıca İhraç Ürünleri

⁷⁴ ECONOMIST Intelligence Unit Jordan Country Profile, 2007

HS No	Ürün	2006 Değeri (1000 \$)	Yıllık Büyüme 2002-2006, %	Yıllık Büyüme 2005-2006, %	Dünya İthalatı daki Sıralam ası
Toplam	Tüm Ürünler	11 446 910	25	9	73
2709	Petrol Yağları ve Bitümenli Minerallerden Üretilen	2 022 765	42	18	41
8703	Binek Otomobilleri, Steysin Vagonlar, Yarış Arabaları	538 740	30	31	66
8525	Radyo-Telefon, Radyo, Televizyon Vericileri, Televizyon Kamerası	398 474	75	28	53
2710	Petrol ve Bitümenli Minerallerden Üretilen-Ham Hariç-Yağlar	369 500	30	-18	100
6002	Diğer Örme Mensucat	324 662	51	16	12
2711	Petrol Gazı ve Diğer Gazlı Hidrokarbonlar	282 663	62	51	44
3004	Tedavi-Koruma İlaçları-Doze Edilmiş, Perakende Satılabilir	230 670	16	14	65
9999	Başka Yerde Tanımlanmayan Ürünler	207 051	23	6	62
8704	Eşya Taşımaya Mahsus Motorlu Taşıtlar	191 733	25	0	66
7206	İlk Şekillerde, Külçe Halinde Demir, Alaşımsız Çelik	175 756	37	19	1
6001	Örme Tüylü Mensucat	137 259	6	3	4
1701	Şeker (Kamış, Pancar Şekeri) Kimyaca Saf Sakkaroz	116 792	25	51	39
1003	Arpa	114 376	38	14	8
7113	Kıymetli Metaller Ve Kaplamalarından Mücevherci Eşyası	110 303	146	-30	32
8471	Otomatik Bilgi İşlem Makinaları, Üniteleri	103 301	32	0	74
8803	88.01-88.02 Pozisyonlarındaki Araçların Aksam ve Parçaları	100 453	-3	-19	38
8708	87.01-87.05 Pozisyonlardaki Taşıtların Aksam ve Parçaları	85 195	10	3	73
3901	Etilen Polimerleri (İlk Şekillerde)	81 070	30	-1	61
7408	Bakır Teller	76 493	74	67	43
5407	Sentetik İplik, Monofil, Şeritlerle Dokumalar	76 190	0	0	42
8517	Telli Telefon-Telgraf için Elektrikli Cihazlar	75 106	32	-31	74
1005	Mısır	73 107	4	10	35
1511	Palm Yağı ve Fraksiyonları	71 044	10	-21	33
1006	Pirinç	67 239	13	14	36

Kaynak: ITC calculations based on COMTRADE statistics

Tablo 22 Ürdün'ün Başlıca İthal Ürünleri

ABD'nin Ürdün için başlıca ihraç pazarı olmasının yanı sıra Irak da, Ürdünlü şirketler açısından önemini sürdürmektedir. 2003 yılının ilk yarısında ABD'nin Irak'ı işgali neticesinde iki ülke arasındaki ticaret olumsuz etkilenmiş, ancak kısa sürede toparlanarak aynı yıl içinde 325 Milyon Dolar'a ulaşmıştır. 2004 yılında 510 Milyon Dolar ve 2005 yılında 534 Milyon Dolar olan ticaret, 2006 yılında ise 461 Milyon Dolar'a gerilemiştir. Irak ile Ürdün arasında çok çeşitli ürün grubunun ticareti yapıldığından, bu negatif etki birçok sektörde hissedilmiştir. Hindistan, Çin ve Endonezya da Ürdün'de üretilen madenler açısından başlıca pazarlardır. Hindistan'a yapılan ihracat 2004 yılında 253 Milyon Dolar'a, 2005 yılında 345 Milyon Dolar'a ve nihayet 2006 yılında %14 artışla 395 Milyon Dolar'a yükselmiştir. Suudi Arabistan'ın eczacılık ürünleri için önemli bir pazar olduğu ve 2006 yılında bu ülkeye 354 Milyon Dolar değerinde ihracat yapıldığı görülmektedir. Suudi Arabistan, ayrıca Ürdün'ün başlıca tedarikçisi konumundadır. Suudi Arabistan'dan yapılan ithalatın daha çok petrol ürünlerinden oluştuğu ve 2006 yılında bir önceki yıla kıyasla bu ülkeden yapılan ithalatın arttığı (2,48 Milyar Dolar'dan 2,93 Milyar Dolar'a) gözlenmektedir.

Irak'tan yapılan ithalat ise 2002 yılında 751 Milyon Dolar iken, 2006 yılında 7,3 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında 334 Milyon Dolar değerinde ithalat yapılan Çin'den yapılan ithalatın değeri 2006 yılında 1,2 Milyar Dolar'a ulaşmıştır. Avrupa Birliği'nin ise Ürdün için önemli bir tedarikçi ancak zayıf bir ihraç pazarı olduğu görülmektedir.

5.39 Uluslararası Yardım ve Krediler

- ABD Hükümeti, savaşın etkilerinden fazla olumsuz yönde etkilenmemesi için Ürdün'e 2003 yılında 1 milyar dolarlık yardım yapmıştır. 2004 yılında ise ABD'nin Ürdün'e 250 milyon dolarlık ilave yardım gerçekleştirmiştir.
- Dünya Bankası Ürdün'e, eğitim reformu ve kamu sektörü reform programlarında kullanılmak üzere 120'şer milyon dolar, yerel yönetim reform programında kullanılmak üzere 25 milyon dolar ve turizmin desteklenmesi için 40 milyon dolar kredi tahsis etmiştir.

- 2003 yılı Mart ayında İngiltere Ürdün'ün kendisine olan toplam borcunun üçte birine denk gelen 313 milyon dolarlık bölümünün ödemesini yeniden programlamış, ertelenen bölümün 30 taksitle ödeneceğini ve geri ödemelerin 2007 yılının ilk yarısında başlayacağını açıklamıştır.
- 2003 yılı Mayıs ayında ABD Ürdün'ün kendisine olan 448 milyon dolar borcunun 178 milyon dolarlık kısmının geri ödemesini ertelediğini açıklamıştır.
- 2003 Yılı Nisan ayında İtalya, 2000 yılında Ürdün ve İtalya arasında imzalanan anlaşmaya istinaden Ürdün'ün kendisine olan borcunun 40,5 milyon dolarlık bölümünün geri ödemesini iptal ettiğini açıklamıştır.
- Japonya Ürdün'ün Irak savaşı sebebi ile karşı karşıya kaldığı maddi kayıpların karşılanması için 100 milyon dolar bağış yapacağını açıklamış, bu miktarın 50 milyon dolarlık bölümünü 2003 yılı Nisan ayı başında Ürdün'e vermiştir. Bağış, buğday ve benzeri temel ihtiyaçların ithalatı için kullanılacaktır. Bağışın diğer 50 milyon dolarlık bölümünün tahsis tarihi henüz belirlenmemiştir.

5.40 Ürdün'de Yatırım

Ürdün Yatırımları Teşvik Kanunu, sanayi, tarım, otelcilik, hastane, deniz ve demiryolu taşımacılığı alanlarında vergi muafiyeti ve kolaylıklar sağlamaktadır. Teşvikler ve vergi muafiyetlerinin dağılımı açısından ülke A, B, C olmak üzere üç bölgeye ayrılmakta ve en yüksek teşviki ve vergi muafiyetini en az kalkınmış olan C Bölgesi almaktadır. Yatırım alanları ve sektörlerine ilişkin düzenleme çerçevesinde Ürdün'deki yatırım bölgeleri sektörler itibarıyla aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

- Tarım, deniz ve demiryolu taşımacılığına ilişkin projeler için tüm Ürdün Krallığı C Bölgesidir.
- Otelcilik ve diğer turizme ilişkin projeler için Ölü Deniz Sahil Bölgesi (Sahile 5 kilometre mesafeye kadar) A Bölgesidir (A Bölgesindeki otel yatırımlarının

teşviklerden yararlanabilmesi için en az 3 yıldızlı ya da daha yüksek olması gerekmektedir)

- Doğa ve çevrenin korunduğu alanlar hiçbir yatırım bölgesine dâhil edilmemiştir.

16 Numaralı Yatırımları Teşvik Kanununa göre yabancı yatırımcılardan istenen asgari sermaye miktarı 70.000 dolardır. Yatırım Kanununa göre yerel ve yabancı yatırımcılar eşit haklara sahip olmakta ve ana sermaye, kar, yatırımın satışından elde edilecek gelirin yurtdışına transferi konularında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Firmalarda çalışan yabancı personel ve teknik elemanlar da yurtdışına para transferi yapabilmektedirler.

Yabancı yatırımcının bilişim ve medya sektörlerinde projenin %25'inden fazlasına, havacılık ve kara taşımacılığı, inşaat/ taahhüt, toptan ve perakendecilik, bankacılık ve sigorta, telekomünikasyon, madencilik ve tahıl sektörlerinde %50'sinden fazlasına sahip olma hakkı bulunmamaktadır.

Gelir vergisi %15–35 arasındadır. Vergilendirilebilir gelirlere uygulanmakta ve sektörler arasında oranı değişmektedir. Bankalar ve mali kurumlardan sermaye geliri vergisi alınmamaktadır. Ürdünlü ve yabancı ücretliler için vergilendirilebilir gelirin ilk 2.820 doları üzerinden %5'den başlayan şahsi gelir vergisi uygulaması, 19.740 doları aşan gelirlerde %25 oranına kadar yükselmektedir.

Aşağıdaki tabloda, 1999–2003 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem içerisinde verilen teşvikler gösterilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi verilen teşvikler sanayi alanında yoğunlaşmaktadır.

1999–2003 Yılları Arasında Verilen Teşvikler (Milyon ÜD)										
	1999		2000		2001		2002		2003	
	Proje Adedi	Teşvik Tutarı	Proje Adedi	Teşvik Tutarı	Proje Adedi	Teşvik Tutarı	Proje Adedi	Teşvik Tutarı	Proje Adedi	Teşvik Tutarı
Sanayi	254	369.4	227	195.6	296	765.9	289	277.5	261	239.5
Tarım	19	27.9	8	2.2	24	22.7	13	5.1	16	5.9
Oteller	32	99.1	22	562.2	10	60.5	4	3.0	6	12.3
Hastaneler	3	31.6	3	32.2	7	29.2	2	6.1	4	3.9
Ulaşım	1	0.1	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Diğer	4	20.8	1	1.7	2	3.1	2	9.3	1	0.1
Toplam	313	548.9	261	793.9	339	881.4	310	301.0	288	261.7

Tablo 23 1999-2003 Döneminde Ürdün'de Verilen Teşvikler .

Kaynak: Ürdün Yatırım Kurulu.

ALTINCI BÖLÜM

ORTADOĞU SİYASETİNDE ÜRDÜN'ÜN YERİ

6.1 Ortadoğu'nun Tanımı ve Sınırları

Coğrafi keşifler ve ardından gelen Sanayi devriminden sonra, hızla yayılmacı serbest piyasa düzenine geçen başta İngiltere ve Fransa olmak üzere batı Avrupalı devletler, hem ucuz hammadde kaynağı bulmak hem de ürettikleri malları kolayca satabilecekleri yeni pazarlar yaratmak gayesiyle sömürgecilığe yönelmişlerdi.

20 inci yüzyılın ortalarından beri yeni sömürgeler elde etmek ve deniz aşırı yayılmak üzerine politikalar izleyen söz konusu devletler, Avrupa'yı merkez kabul ederek buranın doğusunda kalan dünyayı üçe ayırmışlardır. I. Dünya Savaşına kadar içlerinde Yunanistan, Bulgaristan, Doğu Akdeniz Ülkeleri (Lübnan, Suriye) ve Mısır'ın da bulunduğu coğrafya, *Yakındoğu* kavramı ile ifade edilirken, savaş sonrası Mezopotamya, Arap Yarımadası, İran bazen de Afganistan'ı kapsayacak şekilde kullanılan Ortadoğu kavramı, Yakındoğu kavramının yerini almıştır. Böylece Yunanistan ve Bulgaristan bu kavramın içinden çıkarılmış oluyordu. Siyasi tarih literatüründe, "Ortadoğu" kavramı, ilk defa 1902 yılında, Amerikalı deniz tarihçisi A.T. Mahan tarafından ortaya atılmıştır.⁷⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramının kullanımı giderek artmış olmakla beraber, henüz bu kavramın çerçevesi kesin şekilde çizilmiş değildi. Ortadoğu, kültürel kaygılarla, Fas'dan Endonezya'ya kadar uzanan İslam kültürünün hâkim olduğu kavrama da karşılık gelmektedir. Anglo -Sakson dünyasında bu anlamda kullanımı rağbet görmekle birlikte, genellikle Ortadoğu kavramı içersinde Libya'nın doğusundan Pakistan'a kadar uzanan Afganistan,

⁷⁵ Erendil, E. Tümç. Muzaffer, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1992, s 61

İran ve Türkiye'yi de kapsayan bir kavram olarak ta kullanılmaktadır. Buna göre Ortadoğu; Mısır, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin, Türkiye ve İran'ı kapsamakta olup, toplam 8.012.779 kilometrelik bir alanı belirtmektedir. 2003 yılı verilerine göre, söz konusu coğrafyadaki toplam nüfus 312 milyon kişiden oluşmakta olup, bölgede genel olarak nüfus yoğunluğu düşüktür.

Ortadoğu, Dünya coğrafyası üzerindeki konumuyla kıtaları birbirine birleştirmekte; batı-doğu ve kuzey-güney yönündeki ticari ve askeri faaliyetler eskiden beri bu topraklardan yürütülmektedir. Bu durum şüphesiz ki, bölge devletlerinin stratejik önemini etkilemekte ve bölgeye yönelik politikaların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının orta noktası Ortadoğu'dur. Bu nedenle ticaret, kültür ve ulaştırma bakımından Ortadoğu'nun aktarıcı ve birleştirici bir rolü bulunmaktadır.⁷⁶

Genellikle çöllük ve kurak bir alandan oluşan Ortadoğu bölgesi, 20. yüzyıl boyunca başta ABD ve İngiltere olmak üzere bütün batılı devletlerin ilgisini çeken bir coğrafya olmuştur. Şüphesiz bu ilginin en temel nedenin altında, dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmının Ortadoğu'da olması gerçeği yatmaktadır. 21. yüzyıl boyunca da petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların önemi azalmamış, aksine artmıştır. Dolayısıyla burası, sadece önceleri batılı devletlerin, şimdi ise aynı zamanda Rusya ve Çin gibi doğulu devletlerin de odaklandığı bir yer halini almıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da yer alması ve Ortadoğu'daki kriz bölgelerine komşu olması, bölgenin Türkiye için önemini daha da artırmaktadır. Çalışmamızın kapsamı Ürdün temelinde, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları olduğuna göre genel olarak Ortadoğu politikalarını belirleyen etmenler ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki yerini inceledikten sonra, bu bağlamda Türkiye-Ürdün siyasi ilişkilerini incelemekte fayda bulunmaktadır.

⁷⁶ Erendil, E. Tümç. Muzaffer, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1992, s 61

6.2 Ortadoğu'da Politik İstikrarsızlık

Ortadoğu, tarihsel süreç içinde yaşanan gelişmeler ve bütün bu gelişmelerden dolayı dünyanın sayılı istikrarsız bölgelerinden biri haline gelmiştir. Bu istikrarsızlık Orta Doğu'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra başlamıştır. O zamandan bu yana başta Büyük Britanya İmparatorluğu olmak üzere birçok güç, Orta Doğu'da istikrarı yeniden sağlamayı denemiş, fakat başarısız olmuşlardır. Bölge stratejik konumu, sahip olduğu kaynaklar ve sosyal, kültürel, beşeri yapısı gibi sebeplerden dolayı, iç ve dış dinamiklerden kaynaklanan birçok mücadeleye ve güç oyununa sahne olmuş ve halen de olmaktadır.

Ortadoğu coğrafyasının 1920'lerden günümüze devam eden birçok sorunun temelinde Arap-ulus devletlerinin sınırlarının bu dönemde coğrafi, ekonomik, dil, din ve etnik bağlar gibi unsurlar esas alınarak değil, bölgenin Avrupa çıkarları göz önünde bulundurularak siyasi bakış açısı ile şekillendirilmiş olması yatmaktadır. Zaman içerisinde kristalleşen Arap kimliği bir çeşit Pan - Arap düşüncesinin doğmasına yol açmış ve 1952 yılında Mısır'da monarşiyi devirerek yönetimi ele geçiren Nasır'ın kimliğinde kişiselleşmiştir.

Bir yandan Arap milliyetçiliği, diğer yandan Avrupa'nın 'Yahudi Sorunu'nu Ortadoğu coğrafyasına ihraç etmesiyle başlayan Arap-İsrail çatışması ve 'Filistin Sorunu' hepsinden önemlisi ise Soğuk Savaş parametreleri ile batı yanlısı ılımlı Araplar ve Sovyet yanlısı radikaller tarzında bölünen Arap uluslararası ilişkileri milliyetçi dönemin önemli köşe taşları olmuştur.

İran İslam Devrimi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran -Irak savaşının sona ermesi ve Irak Savaşları yeni bir dönemi işaret eden önemli gelişmeler olmuştur. Milliyetçilik sonrası denebilecek dönemde Arap ülkelerinin uluslararası sistemle ilişkileri, çatışma ve işbirliği profilleri iki referans noktası çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan belirgin olanı ABD ile ilişkileri, ikincil öneme sahip olanı ise bölgedeki İslam kaynaklı yeni yerel hareketleri ve Arap yönetici kademesinin bunlarla ilişkileridir.

İlk çerçevede Arap ülkeleri ABD ile gönüllü işbirliği yapanlar (Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri), ekonomik sorunlardan dolayı iyi ilişkileri devam ettirmek isteyenler (Ürdün, Mısır, Yemen) ve düşmanca ilişkiler içerisinde bulunanlar (İran, Irak, Libya) tarzında sınıflandırılmaktadır. İçinde bulunduğumuz bu dönem belki de tek taraflı ABD etkisinin en yoğun gözlemlendiği tarih dilimi olmuştur.⁷⁷

Arap yönetimlerinin devamlılığı ve hatta siyasi istikrarı sağlama başarılarında, '**bölgesel devletin**' köklere yönelik ani atağının ve kendisini Arap kamusal bilincine bağlama başarısının payı da küçümsenmemelidir. Gerçekte çeşitli Arap ülkelerinde, Ürdün, Suriye ya da Irak'ta toplum, bölgesel devletin varlığı fikrine alıştı ve her halükarda, pratik ve uygulanabilir bir fikir olarak Arap birliğine olan güvenini kaybetti. Bunlara ek olarak Arap yönetimleri kuvvet ve baskılarını arttırdılar ve kendileri için, kitlelere isteklerini dayatacak ve her türlü muhalefeti bastıracak güçlü ordular ve benzeri emniyet aygıtları oluşturdular.⁷⁸

Bölgede istikrarsızlığı hazırlayan birçok neden vardır. İlk grup nedenler bölgenin ekonomik, kültürel, sosyal ve etnik yapısıyla ilgilidir. Suni haritalar ve uluslar, dinler ve mezhepler açısından bölgenin çok çeşitli olması, bölgedeki uluslaşma sürecinin tamamlanamaması, kabileciliğin halen ön planda olması, zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olması, su kıtlığı ve bölgedeki ırmakların suyunun bölüşümü ile ilgili ortaya çıkan sorunlar, bölgede demokratik rejimlerin olmayışı bölgede istikrarsızlığı hazırlayan önemli faktörlerdir.

Öte yandan bu bölge aynı zamanda İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik için son derece önem arz eden bir coğrafyadır. Semavi dinlerin kutsal saydığı yerler hep burada bulunmaktadır. Bölgede dini yapının, farklı mezhepler nedeniyle çok parçalı bir yapıya bürünmüş olması da bölge insanlarını ayrı ve bazen de birbirine karşıt gruplar oluşturmaya itmektedir. Bölgedeki rejimler demokrasinin olmamasından dolayı muhalefeti barışçı bir şekilde sisteme entegre edememekte ve baskılar nedeniyle muhalefet, özellikle İslami muhalefet

⁷⁷ Özdağ, Doç.Dr. Ümit, *Basra Körfezi Güvenliği ve Hazar Zenginlikleri*, Avrasya Dosyası, 2000.

⁷⁸ Zisser, Eyal, *Ortadoğu – Geçiş ve Halefiyet – Süreklilik ve Değişim*, Avrasya Dosyası, ilkbahar 2000.

yeraltına inmeye ve daha da radikalleşmeye zorlanmaktadırlar. Muhalefetin sisteme entegre edilememesi günümüzde istikrarsızlık kaynağı olmanın ötesinde, gelecekte daha büyük sorunlar oluşturma potansiyeline sahiptir.

Bölgede istikrarsızlığı hazırlayan ikinci grup nedenler Arap-İsrail çatışması ile ilgilidir. Orta Doğu'da bu durum merkezi problemi oluşturmaktadır. Bu probleminden dolayı bölgede birçok sıcak savaş yaşanmış, terörist ve gerilla grupları oluşmuş ve bu durum bölgeyi daha da istikrarsız hale getirmiştir. Şüphesiz ki terörizm zayıfın silahıdır, kuralsız vuruş, başka deyişle alttan vurma anlamına gelmektedir. Çünkü zayıf tarafın, kurallarıyla oyunu oynamaya gücü yoktur. Terörizmi önlemek için diğer önlemler yanında adil yönetimler ve uluslararası ilişkilerde adalet gözetilmelidir. Günümüzde Filistin sorununun tırmanışa geçmesi Orta Doğu'da hatta dünya politikasında bu problemin belirleyiciliğini tekrar ortaya koymuştur.

ABD eğer dünyadaki tek süper güç olma konumunu devam ettirmek istiyorsa, Filistin sorunu ve dünyadaki diğer sorunlarla ilgili olarak hassas davranmalı ve özellikle Müslüman nüfuslu ülkelerin kamuoyunun önünde saygınlığının zedelenmemesine dikkat etmelidir. Çünkü ABD sadece teknoloji ve ekonomik refah gibi maddi unsurları değil demokrasi, insan hakları gibi maddi olmayan değerlerin de bayraktarlığını yapmakta ve simgelemektedir.

Üçüncü grup nedenler Körfez Savaşı, İran ve ideolojik konularla ilgilidir. Bölgede İran'ın Batı ve ABD karşıtı bir ülke halini alması, Körfez Savaşı sonrası Irak'ın fiili olarak bölünmesi, Lübnan'ın bölgede sözde, toprakları üzerinde kontrolden aciz bir ülke olarak var olması, Irak, Suriye, Libya gibi ülkelerin Rusya Federasyonu ile bağ kurmaları, terörizmi dış politika aracı olarak kullanma tecrübesinin bölgede gelişmesi Orta Doğu'da istikrarsızlığın artmasına katkıda bulunan diğer faktörlerdir.

Dördüncü grup nedenler bölgede daha fazla istikrarsızlığa yol açabilecek Soğuk Savaşın sona ermesi gibi nedenlerdir. Çünkü Soğuk Savaş, Balkanlarda olduğu gibi bazı istisnalar dışında Orta Doğu'da da haritayı dondurmuştu. Özellikle Arap-İsrail anlaşmazlığına bir çözüm bulunabilirse, bölgeye dış müdahaleler ve etkiler son bulur veya azalır, bölgenin tabi kaynaklarını

bölüşümü ve suni haritalarla ilgili olarak yeni çatışma ve belki savaşların çıkma ihtimali çok yüksektir.

Orta Doğu istikrarsız ortamıyla dünyadaki terörist örgütler için güvenli bir sığınak haline de gelmiştir. Bu örgütlerin bölge ülkeleri ve bölge dışı ülkelere dış politika aracı olarak değerlendirilmeye başlanması bölge istikrarsızlığına katkıda bulunmuştur.

Yakın geçmişte bölgede Arap- İsrail savaşları ve devam eden Filistin sorunu dışında, Irak- İran Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bunu takip eden ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak'a karşı savaşı ve Kuveyt'in bağımsızlığına tekrar kavuşması gerçekleşmiştir. Irak'a karşı 1991 savaşı neticesinde Irak fiili olarak üçe bölünmüş, Saddam idaresi 36ncı paralel ile 32nci paralel arasına sıkışıp kalmıştır. Fakat Saddam'ın iktidarda kalmaya devam etmesi özellikle ABD yönetimini rahatsız etmeye devam etmiş ve 11 Eylül saldırıları sonrası oluşan yeni hava ile beraber günümüzde Saddam yönetimini sona erdirmeye ve Irak'ı silahsızlandırmaya yönelik olarak icra edilen harekât ile Irak büyük bir belirsizliğe düşmüştür.

Orta Doğu'nun genel perspektifinde; bölgede bugüne kadar yaşanmış tecrübeler ve kaygan politikalar dikkate alındığında, her gün değişik bir olayın ortaya çıktığı durumda orta ve uzun vadede neler olabileceğini çok net çizgilerle ortaya koymanın zor olduğu, ancak bazı kabuller yapmak suretiyle tahminlerde bulunulabileceği anlaşılmaktadır. Bu görüş ışığında Orta Doğu'daki pro blem sahaları ve Türkiye'nin bunlarının çözümüne katkılarını şu şekilde değerlendirebiliriz:

Filistin ve İsrail arasındaki sorunların, Filistin tarafını tatmin edecek tarzda çözülmesinin ancak, ABD başta olmak üzere bölgedeki etkin dış aktörlerin İsrail üzerinde uygulayacağı politik baskıya bağlı olduğu, Filistinliler açısından en iyi çözüm olan "Tam Bağımsızlığın" yakın bir gelecekte mümkün görülmediği, hatta İsrail'in böyle bir durumda tam işgale dahi yeltenebileceği,

İsrail'in Lübnan'ın güneyinden çekilme kararının bölgedeki gerilimi azaltabileceği, ancak Golan'daki avantajından kolaylıkla vazgeçmeyeceği, buna karşılık İsrail güney Lübnan'dan tamamen çekilirse, Suriye'nin bölgede kuvvet bulundurma gerekçesi ortadan kalkacağı için adı geçen bölgede avantajını kaybedeceği, ancak Türkiye sınırına daha fazla kuvvet ayırabilme serbestisi kazanabileceği, bu gelişmenin Türkiye açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiği, Irak'ta ABD destekli bağımsız bir Kürt devleti kurulup yaşatılırsa bunun Türkiye'nin bekasını doğrudan etkileyeceği, böyle bir oluşuma hiçbir şekilde müsaade edilmemesinin Türkiye'nin güvenliği açısından şart olduğu,

İran'ın bölgedeki önemini sürdürmeye devam edeceği, son yıllarda ılımlı politikacıların artmasına rağmen Molla rejiminin ve kurumlarının uzun süre varlığını sürdürmeye devam edebileceği, çevre ülkelerine rejim ithal etme gibi son derece tehlikeli oyunlarına rağmen devamlı tecrit edilmesi halinde Rusya ve Çin gibi ülkelerle yakınlaşabileceği, bunun da Türkiye açısından avantajlı olmayacağı,

Türkiye'nin Orta Doğu'da tek başına aktif rol oynaması yerine diğer Arap ülkeleri ve ABD ile menfaatlerimize zarar getirmeyecek işbirliğinin sürdürülmesinin inisiyatifi kaybetmemek açısından faydalı olacağı,

Türk-İsrail yakınlaşmasının Arap dünyasında kaygı ve endişe yaratmakla birlikte devam etmesi, ancak Arapları karşımıza alacak türden girişimlerden uzak durulması gerektiği, Arap-İsrail anlaşmasının olması durumunda, İsrail'in aynı coğrafyayı paylaştığı Araplara daha yakın olmasının beklenebileceği,

Uzun vadede Kitle imha silahlarının yayılmasının mümkün olduğu, İsrail'in bölgede bu silahları kullanabilecek tek ülke durumunda olduğu, İran'ın da kısa sürede Rusya-Çin ve Pakistan'ın yardımı ile bu silahlara sahip olabileceği, bunun da Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkileyeceği,

Kısıtlı su kaynaklarının ilişkileri olumsuz etkilediği ve giderek bir sorun olmaya başladığı, ancak yakın gelecekte sadece su yüzünden bölgesel bir çatışmanın yaşanmasının zor olduğu,

Dünya toplam enerji talebinin önümüzdeki 10 yıl içerisinde %30 oranında artabileceği, özellikle İran ve Irak arasında olmak üzere körfezde istikrar sağlanmadıkça petrol ve doğal gazın emniyetle sevkini mümkün olmayacağı, bunda petrol ihtiyacının büyük bir bölümünü bölgeden sağlayan Türkiye'yi olumsuz olarak etkileyeceği,

Filistin sorununun 50 yıldır devam ettiği göz önüne alındığında bölgedeki siyasi sorunlarla ilgili uzun vadeli değerlendirmelerin sağlıklı neticeler vermeyebileceği, bölge ülkelerinin felsefi ve kültür yapıları dikkate alındığında, küreselleşmede başarılı olamayan bir yapıda olduğundan ve kitle imha silahlarının yaratacağı tehlikenin farkında olmadığından bölgedeki istikrarsızlığın uzun süre devam edebileceği, bu durumda Türkiye'nin ekonomik ve siyasi açıdan olumsuz olarak etkilenmeye devam edebileceği değerlendirilmektedir

6.3 Ortadoğu'da Mevcut Su Sorunları ve Tarihsel Arka Planı

Su kaynakları bakımından fakir bir coğrafya olarak nitelendirilen Ortadoğu bölgesi, mevcut sorunlar yanında çok yakın gelecekte su sıkıntısının görüleceği yerlerin başında gösterilmektedir. Bu nedenle bölge ülkelerinin su sorunları nedeniyle çatışabilecekleri dile getirilirken, bu durum Ortadoğu'nun dengelerini etkileyecek bir süreç olarak nitelendirilmektedir.⁷⁹

Ortadoğu'nun en büyük dört nehri olan Nil, Ürdün, Fırat ve Dicle, temel su kaynakları olduğu için, bunları siyasi koz olarak kullanma eğilimi de artmıştır.⁸⁰ Bu kapsamda öncelikle mevcut sorunlar, sonrasında Ürdün'ün bu

⁷⁹ Durmazıçar Vedat, Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 117.

⁸⁰ Zehir, Cemal, "Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'da Su Meseleleri", Milletlerarası Ortadoğu: Kaos Mu, Düzen Mi? Konferansı Bildiriler, Haz: Ali, AHMETBEYOĞLU, Recep,

konuda görüşleri ve politikaları incelenecektir. Genel olarak bakıldığında Ortadoğu bölgesinde su sorunu direkt bir çatışmaya yol açmasa da bölge devletleri arasında zaten çok yüksek olan çatışma potansiyelini artırmakta ve güvenlik algılamalarında hassasiyet yaratan diğer faktörlerle beraber ele alınarak sorun yaratma doğrultusunda kullanılabilecek bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle, gelecekte Ortadoğu bölgesinin su kökenli çatışmalarla yüzleşme ihtimalinin hayli yüksek olacağı söylenebilir.⁸¹ Türkiye-Suriye-Irak, Suriye-İsrail-Ürdün, Mısır-Sudan gibi ülkeler arasında her gün gelişmekte olan su sorununun, yakın gelecekte Ortadoğu'nun gündem konularının başında geleceği bilinen bir gerçektir.⁸²

Ortadoğu'da su sıkıntısını en fazla yaşayan ülkeler, sırasıyla Filistin, Ürdün ve İsrail'dir. Öyle ki, yapılan hesaplamalara göre, 30 yıl sonra bu ülkelerdeki su kaynakları ancak içme gereksinimlerini karşılamaya yetecektir.⁸³ Birleşmiş Milletlerin desteklediği Stockholm Çevre Enstitüsünün yöneticisi, su uzmanı Malin Falkenmark'a göre, yılda kişi başına 1000 ile 2000 metreküp arasında su arzına sahip ülkeler, su stresi içinde; yılda kişi başına 1000 metreküp den daha az su arzına sahip ülkeler su kıtlığı içinde sayılmaktadır. Su kıtlığı içinde olan ülkeler, gıda üretiminde, ekonomik kalkınmada, politik istikrarda, kamu sağlığında ve doğal çevrelerini korumada tehlike eşiğindedirler.⁸⁴ Artan su talebi, bölge ülkelerinin su fakiri olması, bölgede su kaynaklarının yetersiz oluşu ve halen sınır devletlerin paylaşım konusunda süren anlaşmazlıkları, Ortadoğu'daki sorunların bir kısmını oluşturmaktadır.

Su kaynaklarının az olduğu Ortadoğu'da tartışma konusu olan diğer bir konu da 'uluslararası su' ve 'sınır aşan su kaynağı' kavramlarının bölge devletleri tarafından farklı algılanmasıdır. İki ya da daha çok devleti kesen veya

⁸¹ Kolars, Jhon, "Su Savaşı Yoksa Neden Su Barışı Olmasın?", Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik: Yeni Yönelimler, Der: Augustus Richard, NORTON, Çev: Ceylan TOKLUOĞLU, İstanbul, 2000, s. 69-77'de araştırmacı; Suriye, Ürdün ve İsrail üçgeninde yer alan özellikle Golan Tepelerinin su havzasının barış politikalarına yönlendirilmesi noktasındaki görüşlerini vurgular; Gamze G. KONA, Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.154.

⁸² KONA, a.g.m., s. 122

⁸³ Pamukçu, Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.148

⁸⁴ Pamukçu, a.g.e., s. 41.

ayıran suları ifade etmek için bugüne kadar çeşitli kavramlar kullanılmışsa da, sonra 'uluslar arası su' kavramı ortaya atılmış ve başlangıçta sadece coğrafi değişken, ulusal su – uluslararası su ayrımını yapmada yeterli olmuş, daha sonra buna suyun taşımaya elverişli olup olmaması değişkeni de eklenmiştir. Ancak bu değişkenler de zaman içerisinde sınır devletlerin bu suları kullanma ve koruma amaçlarının ön plana çıkması nedeniyle yetersiz kalmıştır. Ön plana çıkan bu amaçlara bağlı olarak uluslararası su kavramı da yerini 'sınır aşan su' kavramına bırakmıştır. Buna göre ulaşım dışı kullanımlar ve korumalar açısından iki veya daha çok devletin sınırlarını ayıran ya da kesen sular, sınır aşan sular olarak tanımlanmıştır.⁸⁵

Ortadoğu'da sorun teşkil eden sulardan ilk ikisi Dicle ve Fırat nehirleridir.

Suriye, Dicle ve Fırat'ın sınır aşan değil, uluslararası sular kategorisinde bulunduğu için sınır devletlerarasında paylaşılması gerektiğini belirterek bir matematiksel formülün uygulanarak payların hesaplanmasını önermektedir. Ayrıca Türkiye'nin suyu siyasal baskı amacıyla kullanmak istediğini savunmakta ve sorunun uluslar arası kuruluşlar hakemliğinde çözülmesini talep etmektedir. Suriye GAP'ın, Fırat'ın sularında kirlenme ve tuzlanmaya yol açarak suyun kalitesini düşürdüğünü savunmaktadır.⁸⁶ Bununla beraber Asi nehrini konu dışında bırakmakta, buna sebep olarak da Asi'nin geçtiği Hatay'ın halen Suriye toprağı olduğunu göstermektedir.

Irak da Fırat ve Dicle konusunda Suriye ile benzer bir yaklaşımı paylaşmakta ve Türkiye'yi suçlamaktadır. Türkiye ise; ilk olarak sınır aşan suların paylaşılabilir kaynaklar olarak düşünülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun dışında sınır aşan suya kaynaklık eden ülkeler ile bu sulara kıyısı olan ülkeler arasında eşit egemenlikten ve eşit paylaşımdan söz etmek mümkün değildir. Üçüncüsü uluslararası hukukta Türkiye'nin sınır aşan suları üzerinde egemenlik haklarını kısıtlayıcı kurallar mevcut değildir. Dördüncüsü Türkiye yeraltı ve yer üstü kaynakları üzerinde serbestçe tasarrufta

⁸⁵ Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 265–274.

⁸⁶ Çınar, Murat, " Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye", Aydınlanma 1923, Yıl.6, Sayı.42, s.45.

bulunma hakkına sahiptir. Beşincisi ise Türkiye su fazlasına sahip değildir ve mevcut su kaynakları yakın gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yetecek miktardadır.⁸⁷ Türkiye Ortadoğu'daki ülkelerin su sıkıntısına çözüm olarak 1986'da "Barış Suyu Projesi" adında bir işbirliği projesi ortaya atmıştır. Bu projeye göre; Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'ndeki ihtiyaç fazlası suların yapılacak iki boru hattı aracılığıyla, Arap yarımadasına aktarılması planlanmıştır. Bunlardan batı hattı İsrail ve Ürdün'e su vererek Suudi Arabistan'a kadar uzanacak; Körfez hattı ise Bahreyn'den sonra bir yandan Kuveyt'e, diğer yandan da Katar ve BAE ile Umman'a suyu götürecekti. Ancak proje Arap ülkelerinden yeterli desteği görmemiş ve şu an için rafa kaldırılmıştır.⁸⁸

Ortadoğu ülkeleri açısından bugün için Mısır, İran, Irak, Sudan, Türkiye dışındaki ülkeler su kıtlığı çekmektedir. Yapılan nüfus hesaplarına göre Mısır çok yakında su kıtlığı çeken ülkelerin arasına girecektir. Ortadoğu ülkelerinde özellikle Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Sudan ve Mısır'ın kullandığı suyun 1/3'ünden fazlası sınırları dışından gelmektedir. Yani bu ülkelerin suları üzerinde sınır aşan suların memba ülkelerinin etkilerinin büyük olduğunu göstermektedir. Ortadoğu açısından bir fikir edinmek bakımından ülkelerin kişi başına düşen su tüketim miktarını gösteren aşağıdaki tablo önemli bir göstergedir.

Su bakımından zengin ülkeler	Miktar/10,000 metreküp/sn
Irak	2110
Türkiye	1830
Suriye	1420
İsrail	350
Ürdün	250
Filistin	100

Tablo 24 Ükelere Düşen Su Miktarı

⁸⁷ Öztürk, Metin, Türkiye ve Ortadoğu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 142

⁸⁸ ÇINAR, a.g.m., s. 46

Bu indekslerin hemen hemen hepsi Ortadoğu bölgesinde bulunan her ülkenin su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir.⁸⁹

Ortadoğu'daki diğer bir su sorunu Ürdün Nehri üzerinde yaşanmaktadır.⁹⁰ Suriye, Ürdün Nehri ve Tiberya Gölü'nün orta k sınırı belirlemesini ve bu sayede Uluslararası sular olmasını isterken, İsrail buna yanaşmamaktadır.⁹¹ 1967 yılından beri İsrail işgali altında yaşayan Filistinliler, su kaynaklarından istedikleri biçimde Ürdün Nehri üzerindeki kontrolünün kaybetmemek üzere devam ettirdiği de bir gerçektir. Çünkü İsrail, yıllık su ihtiyacının yüzde ellisinden fazlasını bu nehirden karşılamaktadır.

Ürdün, Ortadoğu'da en fazla su sıkıntısı çeken ülkelerinden biridir. Ülkeyi bu duruma getiren sebep ise, su ihtiyacının karşılandığı Ürdün Nehrinin giderek kuruması ve İsrail'in de bu sulardan faydalanmasıdır. Suriye, Yarmuk'ta suyu tüketerek Ürdün'ü sıkıntıya sokmakta; Suudi Arabistan ise, sınırdaki yeraltı sularını kullanarak Ürdün'de yaşanan su sıkıntısını arttırmaktadır. Ürdün Nehir Havzasını paylaşan Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye, yararlanamamaktadır. İsrail, Batı Şeria'daki su kullanımını sıkı bir şekilde kontrol etmekte, içme suyu haricinde diğer kullanımlar için Filistinlilerin yeni kuyular açmasına izin vermemektedir.⁹²

⁸⁹ Zehir, Yrd. Doç.Dr. Cemal, *Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'da Su Meseleleri*, River System", **Problem Of The Modern Middle East in Historical Perspective**, John SPAGNOLO, (Ed.), Oxford, 1996, s. 189–210.

⁹⁰ PAMUKÇU, **a.g.e.**, s. 128–133. Ürdün Nehri: Bu nehrin doğduğu yer Herman Dağıdır. Dağın eteklerinde görülen yıllık yağış, nehri oluşturan üç kolu beslemektedir. Bu kollardan Dan, İsrail topraklarında yer alırken ikinci kaynak Hasbani, Lübnan sınırlarındadır. Diğer kaynak olan Banyas ise, Suriye toprakları içerisinde yer almaktadır. Banyas ve Hasbani kaynakları Üçüncü Arap-İsrail Savaşından bu tarafa İsrail toprakları içerisinde bulunmaktadır.

⁹¹ Thomas NAFF, "Water in The International Relations Of The Middle East: Israil and The Jordan River System", **Problem Of The Modern Middle East in Historical Perspective**, John SPAGNOLO, (Ed.), Oxford, 1996, s. 189–210. River System", **Problem Of The Modern Middle East in Historical Perspective**, John SPAGNOLO, (Ed.), Oxford, 1996, s. 189–210.

⁹² PAMUKÇU, **a.g.e.**, s. 226-228

1951'de Ürdün'ün Doğu Ghor Kanalını inşa edeceğini açıklaması üzerine, İsrail'in Tiberya Gölü'nün güneyindeki su kapaklarını kapatması, aynı yılın yazında Suriye ile İsrail arasında bu bölgede çatışmalar başlamıştır. İki yıl sonra, İsrail'in Yakup'un Kızları Köprüsü'ndeki proje inşaatına devam etmesi üzerine Suriye topçusunun inşaat alanını top ateşine tutmasıyla başlayan küçük çaplı çatışmalar günden güne artarak daha büyük olaylara neden olmuştur.⁹³ İşte 1967 savaşı (sebeplerinden birisi) su sorununun bir sonucudur. 1967 savaşıyla Golan Tepeleri ve Ürdün Nehri'nin batı yakasının işgal altında tutmaya devam eden İsrail'in, bunu Ürdün Nehri üzerindeki kontrolünün kaybetmemek üzere devam ettirdiği de bir gerçektir. Çünkü İsrail, yıllık su ihtiyacının yüzde ellisinden fazlasını bu nehirden karşılamaktadır.

Ürdün, Ortadoğu'da en fazla su sıkıntısı çeken ülkelerinden biridir. Ülkeyi bu duruma getiren sebep ise, su ihtiyacının karşılandığı Ürdün Nehrinin giderek kuruması ve İsrail'in de bu sulardan faydalanmasıdır. Suriye, Yarmuk'ta suyu tüketerek Ürdün'ü sıkıntıya sokmakta; Suudi Arabistan ise, sınırdaki yeraltı sularını kullanarak Ürdün'de yaşanan su sıkıntısını arttırmaktadır.⁹⁴

Ürdün Nehir Havzasını paylaşan Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye, bölgedeki su sorununun başlıca aktörleridir. Ürdün Nehir Havzası 18.000 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahiptir. Bu alanın %54'ü Ürdün'de, % 30' u Suriye'de% 14'ü İsrail'de ve %2'si Lübnan'dadır. Nehir sularının ise, % 27' si Ürdün'den, % 32'si İsrail'den, % 31'i Suriye'den (Banyas Kaynağı dâhil) ve % 10'u Lübnan'dan gelmektedir.⁹⁵

Suriye ve Lübnan başka su kaynakları bulunduğu için, Ürdün Nehri Havzasına bağımlı konumda değildir. Ancak anılan diğer ülkeler büyük oranda su ihtiyacını bu havzadan karşılamakta ve bu durum suların tahsisi konusunu öne çıkarmaktadır. Bu nedenle Ürdün Nehri ve kollarının kullanımı ve tahsisi

⁹³ PAMUKÇU, a.g.e., s. 206.

⁹⁴ Alacakaptan, Aydın G., "Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 463-465: Ayrıca bkz: Özhan ULUATAM, **Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

⁹⁵ PAMUKCU, a.g.e., s. 132.

için, bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim i altında bulunduğu tarihlerden başlayarak, çeşitli projeler hazırlanmıştır.

Önerilen çözümler içinde “Johnston Planı” olarak adlandırılan ayrıntılı bir tahsis planı öne çıkmıştır. Bu proje çerçevesi nde suyun %50'si Ürdün'e, %30'u İsrail'e, %9'u Suriye ve %2'si Lübnan'a tahsis edilmiş, ancak Arap Birliği Örgütü bu projeyi reddetmiştir. Bunun gerekçeleri İsrail'e kendi haklarına düşen miktardan daha fazla su verilmesi ve suyun Tiberya Gölü'nde toplanmasının İsrail'i bölgede hâkim kılacak olması projenin reddedilmesinin strat ejik gerekçesi olmuştur. Siyasi açıdan ise Arap sularında İsrail'e yasal hak tanınması, projenin reddedilmesine neden olmuştur. İsrail ise projeyi toplanacak su miktarını n daha fazla olması gerektiğini düşündüğü için reddetmiştir. Ancak günümüzde durum Ürdün Nehri ve kollarının kullanımının Johnston projesine yakın yürüdüğünü göstermektedir.⁹⁶

İsrail'in bölgedeki askeri ve ekonomik gücü, kendi politikalarını rahatlıkla uygulama ve diğer ülkelerin uygulamalarını ise engelleme imkânı vermektedir. Mesela İsrail'in Yukarı Ürdün suları üzerindeki kullanım tekeli, Filistin ve Ürdün'de 3500 hektar tarım arazisinin kurumasına yol açmıştır. İsrail'in tarımsal, kentsel ve endüstriyel atıkları toplayıp Aşağı Ürdün nehrine boşaltması, nehri açık atık su kanalına çevirmektedir. Bununla beraber yukarı havza ülkeleri İsrail ve Suriye'nin, Ürdün Nehri'nin iyi kalitedeki kollarını her geçen gün daha fazla kullanmaları, Ürdün tarımını ve su kaynaklarını olumsuz etkilemektedir.⁹⁷

Ürdün, işgallerin bir sonucu olarak, içme ve kullanma suyu açısından büyük sorunlar yaşamış, diğer taraftan da işgaller sonucu azalan su kaynakları nedeniyle, tarım ve sanayisinde zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Kısacası Ürdün, içme suyu bakımından tehlike sınırının altına düşmüş, bunun sonucu olarak yöneldiği yer altı sularının tuzluluğu aşırı kullanım nedeniyle artmış ve

⁹⁶ Armoti, Khalid Gh., **Ürdün Nehri Havzası Su Sorunu ve Ortadoğu Barış Süreci** , Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 1998, s. 36-37.

⁹⁷ PAMUKÇU, **a.g.e.**, s. 156.

beslenme suyu da önemli miktarda azalmıştır. Bu nedenle Ürdün yerüstü kaynaklarının da azlığı nedeniyle ciddi su sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır.⁹⁸

Ürdün'de 1994'te yapılan araştırmalara göre, bir kişinin günlük su ihtiyacı 185 litre iken, bu rakamın 2020'de 192 litreye ve 2040'da ise 210 litreye ulaşacağı belirtilmiştir. Yine 1993'te yapılan bir başka araştırmaya göre de, 2020'de toplam su ihtiyacı 670 milyon metreküpe çıkacaktır.⁹⁹

Sonuçta Ürdün, ihtiyacını karşılayacak su kaynakları için başka yöntemlere yönelmektedir. Bu çözümlerden biri de Türkiye'den su satın almaktır. Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye'yi ziyaretinde konu gündeme gelmiş ve Ürdün yetkilileri görüşmelerde, Türkiye'den suyu tek başına ücretsiz olarak alsa dahi, bunun maliyetinin çok yüksek olacağını iletmış ve suyu, Suriye, İsrail ve Filistin ile birlikte alarak maliyetin makul bir seviyeye indirilebileceği görüşünü dile getirmiştir.¹⁰⁰

6.4 1980'ler Boyunca Sürdürülen Görüşmeler ve Ürdün

Camp David süreci AT ülkeleri tarafından desteklenmiş ve bazı üye ülkeler Sina Yarımadası'nda oluşturulan güce kuvvet tahsis etmişlerdir. Bunun ardından Fransa, Arap dünyasında Mısır'a duyulan tepkiyi dikkate alarak tüm tarafların katılacağı uluslararası Ortadoğu Konferansı için AT'nin öneride bulunmasını istemiş, ancak Almanya ve İngiltere'nin muhalefeti nedeniyle AT içerisinde bu yönde bir karar alınamamıştır.¹⁰¹

AT'nin Filistin sorununa yönelik ilk bağımsız kararı olan Venedik Deklarasyonu,¹⁰² 13 Haziran 1980'de Camp David Antlaşması sonrasında ABD'nin öncülüğündeki sürecin başarısızlığa uğraması üzerine kabul edilmiştir.

⁹⁸ ARMOTİ, a.g.e., s. 71.

⁹⁹ ARMOTİ, a.g.e., s. 126

¹⁰⁰ "Ürdün Su İstiyor", **Türkiye**, 08 Mart 2000.

¹⁰¹ Ülger, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002, s. 153.

¹⁰² Venedik Deklarasyonu'nun tam metni için bkz:

http://www.euromed.net/special_feature/features_e_7.htm, (18.03.2006).

Bu bildirge, Avrupa devletlerinin bu konuda aldığı en cesur karar olması bakımından da önem taşımaktadır.

AT'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında belirleyici bir değişiklik 1980 Venedik Deklarasyonu ile sağlanmıştır.¹⁰³ AT ülkeleri adına yapılan açıklamada, Ortadoğu'da barışın asgari koşulunun Filistinlilerin kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınmasından geçtiği, barışın ancak FKÖ'nün görüşmelere eşit statülü taraf olarak kabul edilmesi ile mümkün olacağı ifade edilmiştir. İsrail dâhil, bölgedeki tüm devletlerin güvenlik içinde yaşamaya hakları olduğu belirtilen deklarasyonda ayrıca, İsrail'den 1967 Savaşı sonunda işgal ettiği topraklarda kurulan yerleşim birimlerini kaldırması istenmiştir.¹⁰⁴ İsrail'in karşı çıktığı bu deklarasyon, Arap dünyası ve FKÖ tarafından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁵ Böylece AT üye ülkeleri, Arap ülkelerinin görüşlerini desteklemeye başlamışlardır.

ABD'den farklı olarak AT üye ülkeleri, 1980 yılında yayınladığı bu deklarasyonla FKÖ'yü Filistin halkının yasal temsilcisi olduğunu ve İsrail dâhil olmak üzere, bölgedeki tüm ülkelerin barış ve güven içinde varlıklarını sürdürebilmelerinin gereğini vurgulamıştır.¹⁰⁶

1978–1979 Camp David Antlaşmalarına rağmen, İsrail'in ilk olarak 1980 yılında Kudüs şehrini ve bir yıl sonra da Golan tepelerini ilhak etmesi sonrasında ise, 1982 yılında Güney Lübnan'ı işgal etmesi ile AT, İsrail ile arasında imzalanan mali protokolü onaylamayı reddetmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca bu işgalin yasadışı olduğu¹⁰⁸ ve İsrail'in barışa yönelik tavrında bir değişiklik olmadığının

¹⁰³ Halloum, Ribhi, (Abu Firas), **Belgelerle Filistin**, Alay Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 215–216.

¹⁰⁴ **Venice Declaration on the Middle East**,

<<http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/0/fef015e8b1a1e5a685256d810059d922>

¹⁰⁵ Smith, Charles D., **Palestine And Arab-Israel Conflict**, St. Martin's Press, New York, 1992, s.263.

¹⁰⁶ ARMAOĞLU, **Filistin Meselesi...**, s. 473-476; Ayrıca bkz: BEKTAŞ, A.g.m., s. 286.

¹⁰⁷ ÜLGER, **a.g.e.**, s. 153-154.

¹⁰⁸ HALLOUM, **a.g.e.**, s. 198–216.

bir kanıtı olarak yorumlanmış ve devreye Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan girmiştir.¹⁰⁹

1 Eylül 1982'de Reagan tarafından yayınlanan ve adına da Reagan Planı¹¹⁰ denilen teklifin sonrasında, aynı ay içerisinde Fez'de toplanan Arap zirvesinde İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesi ve Kudüs'ün de başkent olmak üzere bağımsız Filistin Devletine verilmesinin uygun bulunması ABD ve Arap ülkeleri arasındaki anlayış farkının ve çözümsüzlüğün ne derece olduğunun en büyük kanıtı olarak gösterilebilir.¹¹¹ Her şeye rağmen Arap dünyasının genel olarak görüşülebilir bulunduğu bu planı İsrail kesin olarak reddetmiştir.

Reagan Planının esasları şu şekilde belirlenmiştir.

-Batı Şeria ve Gazze'nin Filistinli sakinleri için otonomi, Filistinlilerin kendi işleri ile başa çıkabileceklerini göstermeleri ve Filistin otonomisinin İsrail'in güvenliğine bir tehlike getirmediğinin ispatı gibi gayelerle, beş yıllık bir geçici süreden sonra gerçekleşecektir.

-Birleşik Devletler geçici süre zarfında yerleşim amacı ile, ilave toprak kullanımını desteklemeyecektir. İsrail tarafından yerleşimcilerin derhal dondurulması, Arapların güvenini sağlama açısından gereklidir.

-Bağımsız bir Filistinli varlığı yaratılmalıdır. Fakat barışa İsrail egemenliği ya da Batı Şeria ve Gazze'de sürekli kontrol esas alınarak ulaşılamaz.

-Filistinlilerin Batı Şeria ve Gazze'deki yönetimlerinin Ürdün'le irtibatlı olması barış için en iyi şans teklif eder.

-Arap-İsrail barışı BM'nin 242 sayılı kararı esas alınarak "barış için toprak" değişimi ilkesine göre çözümlenmelidir.

-BM'nin konumu, Batı Şeria ve Gazze de dâhil tüm cephelerde 242 sayılı kararın uygulanması yönündedir

¹⁰⁹ **President Ronald Reagan**, <<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/rr40.html>>, (15.06.2006).

¹¹⁰ HALLOUM, **a.g.e.**, s. 211-213.

¹¹¹ ARI, **Geçmişten Günümüze.....**, s. 453.

-Kudüs bölünmemeli, ancak nihai statüsü görüşmelerle belirlenmelidir.¹¹²

Reagan planı, dikkati Mısır'dan Filistinliler ve Ürdün'e kaydırmasına karşılık FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi sayma yönünde isteksizliği ile Filistinliler üzerine girişimlerini belirsizliğe mahkûm etmiştir.¹¹³ Amaç inisiyatif FKÖ'nün elinden alıp ılımlı Araplara vermek olan Reagan Planı; bunun dışında Araplar tarafından FKÖ'yü devre dışı bırakmaları için kendilerine yöneltilmiş bir tehdit olarak da algılamıştır.

Bu plana Suriye ve FKÖ'lü bazı radikal gruplar tepki göstererek ihtilafın artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Arafat, Haziran 1983'te Şam'da Hafız Esat tarafından istenmeyen adam ilan edilmiş ve sınır dışı edilerek Suriye'den çıkarılmıştır. Bu olaylar Suriye ve FKÖ arasındaki gerilimi iyice artırmış ve silahlı mücadelelere de başlanmıştır. Sonrasında Arafat, yönünü daha ılımlı bulduğu Mısır ve Ürdün'e çevirmiş ve onlardan destek almaya çalışmıştır. Nitekim Ürdün Kral'ı Hüseyin, Filistinlilerin en kısa zamanda İsrail ile uzlaşması gerektiğini, aksi takdirde ellerinde bulunan toprakların da elden çıkabileceğini belirterek; sorunun zorlaştırılmamasını beyan etmiştir. Bundan sonra Filistin ve Ürdün arasında bir yumuşama olmuşsa da, iki tarafın radikal grupları bu uzlaşının uzun soluklu olmasını engellemişlerdir.

Filistin ve Ürdün arasında görüşmeler plana uygun olarak birkaç ay daha devam etmiştir. Ancak bu girişimin de öncekiler gibi başarısızlıkla sonuçlandığı, Ürdün Kralı Hüseyin'in, Nisan 1983'te görüşmelerin sona erdiğini duyurmasıyla açıklık kazanmıştır. Sonuçta İsrail ve Arap cephelerinden gelen eleştirilere Ürdün başarısızlığı da eklenmiş ve Reagan planına son nokta konulmuştur.¹¹⁴

Reagan Planının açıklanması sonrasında Fas'ın Fez kentinde toplanan Arap Birliği, adını toplandığı kentten alan Fez planını 6–9 Eylül 1982'de kamuoyuna açıklamıştır.¹¹⁵ Libya hariç diğer Arap ülkelerinin kabul ettiği bu planın en önemli özelliği, BM Güvenlik Konseyi'nin tüm kararlarının

¹¹² Aras, Bülent, **Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.

37.

¹¹³ BEKTAŞ, **a.g.m.**, s. 286-288.

¹¹⁴ ARAS, **a.g.e.**, s. 38.

¹¹⁵ HALLOUM, **a.g.e.**, s. 214-215.

benimsenmesi ve İsrail'in tanınması konusunda Arap ülkelerinin uzlaşmaya varmalarıdır. FKÖ'nün de kabul ettiği plan, sonraları ABD tarafından da destek görmüştür. Fez Planının ana hatları şu şekilde açıklanmıştır.

-Kudüs'ün Arap bölümü de dâhil olmak üzere İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesi ,

-1967'den beri İsrail tarafından Arap toprakların da kurulmuş olan yerleşim merkezlerinin boşaltılması ,

-Kutsal yerlerde ibadet özgürlüğü ve hangi dinden olursa olsun dini törenlerin yapılabilmesinin garanti edilmesi ,

-Filistin halkına FKÖ'nün liderliği altında kendi geleceğini belirleme ve diğer vazgeçilmez haklarının, geri dönmek istemeyenlere de tazminat haklarının tanınması,

-Batı Şeria ve Gazze'nin birkaç ayı geçmeyecek bir geçiş dönemi için BM'nin kontrolüne bırakılması ,

-Daha sonra Doğu Kudüs başkent olmak üzere bağımsız Filistin devletinin kurulması

-Bağımsız Filistin devleti de dâhil olmak üzere bölgedeki bütün devletlerarasında barışın BM Güvenlik Konseyince teminat altına alınması ve bu prensiplerin uygulanmasının BM tarafından garanti edilmesi. ¹¹⁶

Görüldüğü gibi İsrail'in 4 Haziran 1967 sınırlarına geri dönmesini, bu topraklarda başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını isteyen ve İsrail'e tanınma garantisi veren bu plan, Ürdün tarafından da destek görmüştür.

Ancak İsrail planı görüşmeye yanaşmamıştır. Devam eden süreç içerisinde Kasım1982 yılında Fez Planına paralel olarak Ürdün ve FKÖ, İsrail tarafından işgal edilmiş topraklar üzerinde oluşturulacak kurtarılmış bir bölgede

¹¹⁶ ARI, Geçmişten Günümüze, s. 454

Filistin ile Ürdün arasında kurulacak bir konfederasyon için müzakerelere başlamayı kabul etmişlerdir.¹¹⁷

29 Ağustos 7 Eylül 1983 tarihlerinde BM gözetiminde Cenevre'de toplanan uluslararası konferansta, Filistin sorununun çözümü yönünde aldığı kararlarda Filistinlilerin haklarına ulaşması için eylem planı kabul edilmiştir. Bunlar:

-Filistin halkının geri dönme, kendi geleceğini belirleme ve Filistin'de kendi bağımsız devletini kurma hakkı da dâhil olmak üzere, vazgeçilmez meşru haklarına kavuşması

-Filistin halkının temsilcisi olan FKÖ'nün Ortadoğu ile ilgili tüm çaba, görüşme ve müzakerelerle diğer taraflarla eşit seviyede katılma

-Kuvvet kullanarak toprak elde edilmesinin kabul edilmezliği ilkesine uygun olarak İsrail'in Arap topraklarının işgaline son vermesi ve Kudüs de dâhil 1967'den beri işgal ettiği bölgelerden geri çekilmesinin sağlanmasının gerekliliği

-BM kararlarına ve uluslararası hukuka aykırı olarak Kudüs'te dâhil işgal altındaki topraklardan yeni yerleşim merkezlerinin kurulmasının engellenmesi

-Özellikle Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak ilanı ile bölgede konumu belli bulunan mülk ve toprakların kamulaştırılması da dâhil olmak üzere kutsal şehir

Kudüs'ün karakter ve statüsünü değiştirmiş veya değiştirmeye yönelik işgalci güç İsrail tarafından girişilen hukuki ve idari tedbir ve eylemlerin tümünün hükümsüz ve boş olarak tasdik edilmesi gereği—Bölgedeki tüm devletlerin Filistin halkının ilk maddede belirtilen vazgeçilmez meşru haklarını elde etmeleri ve bu hakların tanınması olmazsa olmaz bir şart oluşturacak şekilde, herkes için

¹¹⁷ Kirişçi, Kemal, Ali ÇARKOĞLU, Mine EDER, Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı(TESEV), Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, s. 134.

adalet ve güvenlik içerisinde ve uluslar arası alanda tanınmış, güvenli sınırlar dâhilinde varlıklarını sürdürme hakkıdır.¹¹⁸

Görüldüğü üzere buraya kadarki Filistin askeri stratejisinin olumlu bir sonuç vermemesi ve Lübnan'daki askeri kanadın varlık gösterememesi Filistin'i müzakere yapmaya zorluyordu. Bu doğrultuda başlayan eğilim, Kral Hüseyin ile Arafat'ı tekrar aynı noktada buluşturmuştur. Böylece anlaşma zemini oluşmuş ve 11 Şubat 1985'te bir anlaşmaya vardıklarını ilan etmişlerdir. Ürdün tarafından aktarılan beş madde şu şekilde oluşturulmuştur:

-Güvenlik Konseyi kararlarını da içeren BM kararlarında belirtildiği gibi barış için toprak değişimi,

-Filistin halkının kendi geleceğini belirleme hakkının Filistin ve Ürdün arasında kurulması önerilen konfederasyon çerçevesinde gerçekleştirilmesi ,

—Filistinli göçmenlerin sorunlarının BM kararlarına göre çözülmesi ,

—Filistin sorununun tüm cepheleri ile çözülmesi ,

—Uluslararası bir konferans çerçevesinde BM Güvenlik Konseyi'nin daimi beş üyesinin Filistin halkının tek meşru temsilcisi olan FKÖ de dâhil mücadelenin tüm taraflarının da katılacağı barış görüşmelerinin başlatılması.¹¹⁹ Gerçekte 1974'te FKÖ'nün Ürdün tarafından Filistinlilerin temsilcisi olarak kabul edilmesi, Ürdün dış politikasında çok önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Ürdün, Arap-İsrail uzlaşmazlığını barışçı bir çözüme kavuşturmak için, Reagan Planı ve Fez Planı kararlarını buluşturacak bir çözüm yönünde çalışmaya başlamıştır.¹²⁰ Bu nedenle FKÖ ve Ürdün arasındaki görüşmeler 1985 yılında açıklanan planla sonuçlanmıştır.

¹¹⁸ ARAS, **a.g.e.** s. 45.

¹¹⁹ ARAS, **a.g.e.**, s. 46.

¹²⁰ Alkadiri, Raad, " Ürdün Dış Politikasında Filistin Etkeni: 1967–1988", Kirsten SCHULZE, Martin STOKES, Colm CAMPBELL (der), Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 108 .

FKÖ idari komitesi 20 Şubat 1985'te antlaşmayı onaylamıştır. Mısır, anlaşmanın beşinci maddesine dayanarak İsrail ve Araplar arasında doğrudan bir konferans çağrısında bulunmuş ve İsrail'in buna cevabı olumlu olmuştur. Mısır başbakanı Hüsnü Mübarek, Filistinlilerin Ürdün delegasyonu içinde temsil edilebileceğini duyurmuştur. Reagan ve Kral Hüseyin arasındaki görüşmeler sırasında FKÖ'nün Tunus'taki binası bombalanmış, İngiltere'deki bir diğer delegasyon da, FKÖ temsilcilerinin İsrail'in varlığını tanımayı reddetmeleri üzerine iptal etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Ürdün Kralı Hüseyin, Temmuz 1986'da Arafat'ın Ürdün'de bulunan ve sayıları 25 olan El-Fetih bürolarını kapatarak,¹²¹ FKÖ ile görüşmeleri kestiğini bildirmiştir. Böylece bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.¹²²

6.5 Ürdün-İsrail Barış Antlaşması

Sorunun başından itibaren tüm taraflarla birlikte FKÖ'nün de katılımıyla BM kararları temelinde bir çözüm taraftarı olan Ürdün; İsrail – Ürdün arasında olabilecek bir anlaşmanın Kudüs, güvenlik, göçmenler ve su sorununun, iç içe geçmiş sorunlar olduğunu, bu nedenle bu konuların eşzamanlı olarak ele alınması gerektiğini yinelemiştir. Dolayısıyla Ortadoğu barış sürecinin diğer bir sonucu olarak İsrail ve Ürdün arasında 14 Eylül 1993'te varılan mutabakat antlaşması gereğince devam eden görüşmelerin bir antlaşmayla sonuçlanarak taraflar arasında 50 yıldır devam eden düşmanlığın sona erdirilmesi yolunda ilk adım atılmıştır¹²³. Ürdün-İsrail arasında barış anlaşmasının yapılmasının sebepleri de şu şekilde açıklanabilir:

-Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle açık ve net olarak ortaya çıkan Araplar arası anlaşmazlık ve bölünmüşlük durumu ile Arap ülkelerinin bu işgali destekleyen ve reddedenler olarak iki gruba ayrılması ,

¹²¹ Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 860–861.

¹²² ARAS, a.g.e., s. 47.

¹²³ EISENBERG, a.g.e., s. 90–100; Kemal KİRİŞÇİ, Ali ÇARKOĞLU, Mine EDER, Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, s. 152.

-Arap ülkelerine karşı İsrail'in askeri alanda bariz üstünlüğü. Bu gerçek, Irak'ın İsrail ile mücadele çerçevesinin dışında kalmasıyla daha net olarak belirginleşmiştir,

-Başta ABD olmak üzere tüm dünyanın İsrail'e sağladığı destek sayesinde İsrail'in artık yadsınamayacak bir gerçek olarak ortaya çıkması ,

-Ürdün-İsrail anlaşmasının imzalanmasıyla İsrail'in "Nil'den Fırat'a büyük İsrail" söyleminin gerçekçiliğinin kaybolmasının sağlanması ,

-1993 Oslo'da imzalanan Filistin-İsrail Antlaşmasının Ürdün'e, İsrail ile olan sorunların çözümü için uygun bir zemin oluşturması ,

-Bir yandan İsrail, diğer yandan Suriye ve Lübnan arasında yürütülen barış görüşmelerinin ilerleme kaydetmesi.¹²⁴ İsrail-Filistin İlkeler Bildirgesi'nin imzalanması ertesinde Washington'da,

ABD ve Rusya Dışışleri'nin gözetiminde İsrail ve Ürdün müzakere heyetlerinin başkanları barış antlaşmasına ilk adım olmak üzere bir ortak gündem (Washington Deklarasyonu) imzalamışlardır.¹²⁵ Buna göre, BM Güvenlik Konseyi 242 ve 338 sayılı kararlarına atıfta bulunulmuş ve antlaşmanın bazı esaslara göre yapılması öngörülmüştür. Bunlar:

-İki devletin birbirlerine karşı düşmanca hareketlerden ve tehditlerden kaçınması,

-Teröre göz yumulmaması ve kuvvete başvurulmaması ,

-Ortadoğu'da kitle imha silahları ve konvansiyonel silahlar konusunun kendileri için öncelik taşıdığı, bu konularda karşılıklı güvenlik düzenlemeleri yapılması ve güven yaratan önlemler alınması ,

-Şeria ve Yarmuk Nehirleri'nin suları ve mültecilerin durumu ,

¹²⁴ Demirkolu, Ceyhun, Ortadoğu Barış Sürecinde İsrail , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2001, s. 99 –100.

¹²⁵ Odeh, Abu Adnan, Jordanians, Palestinians an the Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process, United States Institute of Peace Press, Washington, 1999, s. 234.

-Ortak sınırların kesin biçimde çizilmesi ve çeşitli alanlarda işbirliği yapılmasıdır.¹²⁶

Böylece 26 Ekim 1994'te imzalanan antlaşma ile İsrail, işgal altında bulundurduğu 350 kilometrekarelik Ürdün toprağından çekilmeyi kabul etmiş ve Ürdün ile İsrail arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.¹²⁷ Antlaşmanın hükümleri kısaca şu şekildedir.

—Giriş bölümünde Haşimi Ürdün Krallığı ve İsrail Devleti hükümetleri arasında 25 Temmuz 1994'te imzalanan Washington Deklarasyonuna dayanarak

Ortadoğı'da BM'nin 242 ve 338 sayılı kararlarına atfen adil, kalıcı ve ayrıntılı bir barışa ulaşma amacına dayanarak aralarındaki savaş durumuna son verdikleri ve güç kullanmaktan kaçınma kararlılığı teyit edilmiştir.

-Barışın tesisi isimli birinci maddede, antlaşmanın onay belgelerinin değişimi ile yürürlüğe gireceğı belirtilmiştir.

-Genel prensipler isimli ikinci maddede; BM yasası ve uluslararası hukuka uygun olarak tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve politik bağımsızlığına saygılı olacağı, tanınan sınırlar ve güvenlik içerisinde birbirlerinin haklarını tanıyacakları, iyi komşuluk ve işbirliği yapacakları, bölgedeki tüm devletlerin toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve politik bağımsızlığına saygılı olacakları, bölgesel ve ikili ilişkilerde insanca davranacakları ve birbirlerinin güvenliğine zarar verebilecek kişilerin eylemlerini önleyeceklerini taahhüt etmişlerdir.

-Uluslararası sınır isimli üçüncü maddede, manda rejimi döneminde çizilen sınırların göz önünde tutularak ortak sınırların gösterildiğı ifade edilmiştir. Bu sınırın iki ülke arasında, daimi, güvenli ve uluslararası sınır olduğu belirtilmiştir. Tarafların birbirlerinin karasularına ve hava sahalarına da saygılı olacakları ifade edilmiştir.

-Akabe Körfezi'ndeki deniz sınırları işleri dokuz ay içerisinde tamamlanacaktır.

¹²⁶ DEMİRKOLLU, **a.g.e.**, s. 118.

¹²⁷ ODEH, **a.g.e.**, s. 266.

-Güvenlik konusunun ele alındığı dördüncü maddede, her iki tarafın da bölge güvenliği ve karşılıklı güvenlikleri için işbirliği yapacağı; AGİT ve AB başarıları örneğine uygun olarak Ortadoğu'da, Ortadoğu Güvenlik ve İşbirliği Konferansı kurulmasına çalışacaklardır. Bununla beraber taraflar birbirlerine karşı konvansiyonel ya da kitle imha silahlarıyla tehdide ve saldırıya girişmeyecekler, topraklarını bu amaçla kullanırmayacaklar, birbirlerine karşı üçüncü bir devletle ittifak ya da koalisyon yapmayacaklar, topraklarında onlara üs, kolaylık, personel, malzeme vermeyecekler ve her türden teröre karşı işbirliği içinde önlem alacaklardır.

-Diplomatik ve diğer ikili ilişkileri düzenleyecek beşinci maddede, tarafların bir ay içerisinde diplomatik ilişkiler kurmaları için büyükelçilikler atayacakları ve daha ileri ekonomik kültürel ilişkileri geliştirecekleri belirtilmiştir.

-Su konusunun işlendiği altıncı maddeye göre de; Ürdün ve Yarmuk Nehirleri sularının ve Araba Vadisi'ndeki yeraltı sularının hukuksal tahsis, uluslararası hukukta hakça paylaşım ilkesi benimsenmemesine rağmen öngörülmektedir. İki tarafın da, suyun iki ülke arasında işbirliğini geliştirmenin iyi bir zemini olacağının bilincinde olduklarını vurgulamaktadır. Su alanında gelecekteki işbirliği adımları için bir çerçeve oluşturmaktadır. Su yönetimi ve su kaynaklarının geliştirilmesi kavramlarına yer verilen antlaşmadaki yeni su kaynaklarının geliştirilmesi, kirlilik ve kıtlıkla mücadele, bilgi alışverişi ve ortak araştırma gibi kavramlara yer verilmiştir. II nolu ekin I-IV maddeleri sırasıyla Yarmuk ve Ürdün Sularının tahsisini, depolama ve dağıtım tesislerini, su kalitesinin korunmasını ve Ürdün Vadisi'ndeki yeraltı sularının tahsisini ayrıntılı şekilde ele almaktadır.

-Yedinci madde, ekonomik ilişkileri düzenlemekte ve taraflar arasında normal ekonomik ilişkileri düzenleyen ayrımcılıkların kaldırılmasını belirtmektedir.

-Bu maddeler sonrasında; mülteciler, tarihi ve dini önemi olan yerler, bilimsel ve kültürel değişim, iyi komşuluk ilişkileri, suç ve uyuşturucuyla mücadele, taşımacılık, denizcilik ve limanlara ulaşım serbestisi, sivil havacılık,

telekomünikasyon, turizm, çevre, enerji, sağlık, tarım, yasama gibi alanlarda da ilişkiler belirtilmiştir.¹²⁸

Ürdün-İsrail Barış Antlaşması, Arap dünyasında farklı tepkilere yol açmıştır. FKÖ, özellikle Kudüs'ün kesin statüsünün belirlenmesi aşamasında Ürdün'ün rolüne öncelik verilmesi maddesine, ileride kurulması düşünülen Filistin Devletinin başkenti olarak, bu kentin düşünülmesi nedeniyle kesin olarak karşı çıkmıştır. Suriye, Ürdün'ün İsrail ile anlaşmasını erken olarak nitelendirmiş; Mısır, bu konuda Ürdün'e tam destek vermemiştir.

Ürdün halkı, muhalefet partileri ve İslami örgütler haricinde anlaşmayı desteklemiştir. Kasım 1993'te yapılan Ürdün parlamento seçim sonuçları da bunu kanıtlamaktadır.¹²⁹ Bu seçimler, antlaşmayı destekleyen güçlerin ezici zaferiyle, Müslüman Kardeşler liderliğindeki muhalefetin ise ağır yenilgisi ile sonuçlanmıştır.

Yigal Amir¹³⁰ tarafından İsrail Başbakanı İzak Rabin'e yapılan suikast ile Rabin'in öldürülmesi¹³¹ bu süreci askıya alsa da boşaltma işlemi 13 Kasım

¹²⁸ Antlaşmanın tam metni için bkz: **Jordan Israel Peace Treaty**, <<http://www.pforp.net/jordan.israel.treaty.asp>>, (03.04.06).

¹²⁹ Deeb Marius, "Continuity in Modern Egyptian History: The Wafd and the Muslim Brothers", **Problems Of The Modern Middle East in Historical Perspective** , (Ed: John SPAGNOLO), Oxford, 1996, s. 54-61.

¹³⁰ Yigal Amir –ki kendisi hahamlık eğitimi alıyordu– İzak Rabin'i barışı desteklemekle Yahudiliğe

ihanet ettiği için öldürmüştü. İsrail eski Dışişleri Bakanı Moşe Dayan açıkça dünya kamuoyu önünde şöyle demişti: `Hiçbir Yahudi, Tanah -Tevrat`la sınırları belirlenmiş olan Arz`ı Mev`ud`dan (Tanrı`nın vaat ettiği, Nil`den Fırat`a kadar uzanan topraklar) taviz veremez.`

Ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfü ÖZŞAHİN, **Büyük Ortadoğu Projesi Gerçekte Ne Anlam İfade Ediyor?** <<http://www.tumgazeteler.com/fc/ln.cgi?cat=33&a=1116708>>, (28.07.2006); Richard Ben CRAMER, **İsrail Nasıl Kaybetti: Ortadoğu Sorununa İlişkin Dört Soru**, Çev: Özkan ÖZDEM, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006, s. 209.

¹³¹ Michael DROSNIN, **Tevrat'ın Şifresi**, Çev: Zeynep GÖKŞEN, Cep Yayınları, İstanbul, 1999, s.12.

1995'te tamamlanarak Cenin, Filistin denetimine verilmiştir. Oslo II olarak da bilinen Batı Şeria'nın Devri Anlaşmasıyla düzenlenen diğer konular ise şunlardır.

-Filistin Meclisi seçimlerine, nüfus kaydı bulunan, 18 yaşını bitirmiş, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da yaşayan tüm Filistinliler katılacaktır. Kudüs ve çevresinde yaşayan Filistinliler için özel düzenlemeler öngörülmüştür. Seçimler 20 Ocak 1996 günü yapılmış ve Meclis, Arafat'ın başkanlığında 7 Mart 1996'da ise çalışmalarına başlamıştır.

-Güvenlik ve İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden konuşlanması bir program dâhilinde gerçekleştirilecektir. Birinci aşamada, seçim işlerini kolaylaştırmak için Cenin, Nablus, Tulkarım, Kalkilya, Ramallah, Beytüllahim kentlerini ve 450 köyü kapsayan "B" bölgesinden İsrail ordusu çekilecektir. Çekilme 16 Aralık 1995'te büyük ölçüde tamamlanmıştır.

-Filistin Misakı'nın içerdiği ve İsrail'in yıkılmasını öngören hükümler,

Filistin Meclisi'nin oluşturulmasını tabiken iki ay içinde değiştirilecektir. Bölgede 12 bin kişilik Filistin polis gücü oluşturulması da hükme bağlanmıştır.

-Sivil yönetim yetkilerinin devri, aşamalı olarak gerçekleşecektir. İlk aşamada Batı Şeria'nın yüzde 27'lik kısmının yönetimi Filistin Meclisi'ne devredilecektir.

-Seyahat özgürlüğü olarak İsrailliler ve İsrail Silahlı Kuvvetleri, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki yollarda seyahat özgürlüğüne sahip olacaktır. Filistin polisinin İsraillileri durdurma yetkisi olmayacaktır. Kutsal yerlerin kontrol sorumluluğu Filistin tarafına bırakılacaktır.

-Su konusunda İsraillilerin Filistinlilere verdiği suyun 28 milyon metreküp arttırılması hükme bağlanmıştır.

-İsrail cezaevlerinde bulunan Filistinlileri üç aşamada serbest bırakacaktır.¹³²

¹³² DEMİRKOLLU, a.g.e., s. 122-123.

Oslo İlkeler Bildirgesi'nin kabulü sonrasında imzalanan Gazze -Eriha Anlaşması ve Batı Şeria'nın Devri Antlaşması, gerçekte BM'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü bu kararlarda İsrail'in işgal ettiği tüm bölgelerden çekilmesi öngörülmesine rağmen, özellikle Doğu Kudüs hiç gündeme getirilmemiştir. Bunun dışında El Halil, özerk yönetim dışında tutulmuş, buranın özerk yönetimi diğer anlaşmaya bırakılmıştır.

Yukarıda birinci maddede belirtildiği üzere yapılan seçimleri yaklaşık yüzde doksanlara varan oy oranı ile Yaser Arafat kazanmış, diğer taraftan İsrail'de Rabin'in ölümü üzerine yerine Şimon Perez geçmiştir. Perez, başa geçtikten sonra 11 Nisan 1996 yılında Gazap Üzümleri Operasyonu adı altında Lübnan'a bir saldırı başlatmış fakat bu saldırıda, bölgede bulunan BM'nin Kana kampındaki¹³³ 100 civarında Filistinli ölmüş, bir o kadar da yaralanmıştır. Bu olay, İsrail'de bulunan Arap seçmenlerin ve bölgede bulunan diğer devletlerin tepkisine neden olmuş, nitekim Perez, bu hatasını 29 Mayıs 1996 yılında yapılan seçimlerden, sağcı Likut Partisi Lideri Benjamin Netanyahu'ya karşı mağlup ayrılarak ödemiştir.¹³⁴ Netanyahu, başa gelir gelmez yaptığı ilk açıklamada barış sürecinin devam edeceğini beyan etmesine rağmen Doğu Kudüs ve Batı Şeria'dan çekilmeyeceğini, Filistinlilere geniş özerklik verilebileceğini fakat dışişlerinde İsrail'in söz sahibi olacağını ifade etmekle barış sürecine nasıl bir hava katacağı merak konusu olmuştur. Ayrıca, Menahem Begin döneminde Tarım Bakanlığı yapmış olup Sabra ve Şatila¹³⁵ katliamlarından sorumlu tutulan ve sicili o dönemden de bozuk olan

¹³³ Kana Mülteci Kampı'nın havadan bombalanması sonucu çoğu çocuk ve kadın yüzden fazla insan hayatını kaybetti. O katliamda kafaları kopan çocukların oluşturduğu acı manzaralar zihinlerden asla silinmedi. BM inceleme heyeti Kana katliamının bilinçli olarak gerçekleştirildiğini açıkladı. Ayrıntılı bilgi için bkz: <<http://www.filistinzulmu.com/siyonistteror.html>>, (28.07.2006).

¹³⁴ ARI, **Geçmişten Günümüze....**, s. 683

¹³⁵ Şaron 1953'te Ürdün'ün Kibya köyünde yetmiş kadar sivil katleden İsrail kuvvetlerinin komutanıydı. İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal edip 17 000 sivilin ölümüne sebep olduğunda savunma bakanıydı. 1982 Eylül'ünde İsrail'e bağlı Lübnan kuvvetleri Sabra ve Şatila mülteci kamplarında yetişmişti.

Ariel Şaron'un da bu kabinede Bayındırlık Bakanı olarak yer alıyor olması, çok zayıf olan barış umutlarını tamamen söndürmüştür.¹³⁶

Devam eden süreçte Netanyahu, Kudüs'te Müslümanlarca kutsal olan Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs Sahra olarak addedilen yerlere arkeolojik tünel açtırması nedeni ile çıkan çatışmalarda seksene yakın yerleşimcinin ölmesi, barış sürecini bir kat daha baltalamakta idi.¹³⁷ Ayrıca Kudüs'te, uluslararası tepkilere rağmen bölgeye Yahudi yerleştirmek amacı ile konutların yapılması barış sürecine zarar verdi. Netanyahu'nun, toplumsal huzuru artırmak için gerekli girişimleri yapmadığını düşünen dönemin Dışişleri Bakanı David Levy, 1998 yılında istifa etmiş ve yerine Ariel Şaron getirilmiştir. Ayrıca Levy, kabineden ayrılışı ile birlikte Ehut Barak'a yaklaşmış ve sonraki seçimlerde birlikte hareket edeceklerini kamuoyuna duyurmuştur.¹³⁸

Parlamentoda grubu bulunan siyasi partilerden de zaman zaman eleştiri alan Likut Partisi, bu süreçte kabinede birkaç değişiklik yapmasına rağmen Kudüs, Yahudi yerleşimciler ve gelenekleri konusunda tav iz vermemeye devam etmiştir.

Bu arada Kahire'de 21-23 Haziran 1996'da 22 Arap ülkesinden Irak dışında 21'inin katıldığı bir Arap zirvesi yapılmış ve bu zirvede İsrail'e, daha önce işgal ettiği topraklardan biran önce çekilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu anlamda İsrail'in, Golan ve Batı Şeria'dan tamamen çekilmesi, Başkenti Kudüs olan Filistin Devletinin kurulmasına karşı gelmemesi, dışarıda mülteci konumunda bulunan ve sefalet çeken Filistinlilerin yurtlarına geri dönmelerini kabul etmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹³⁹ Bütün bu ikazlara rağmen İsrail, genel itibariyle uyumlu davranmaya yanaşmamış, bu da bazı ülkelerin İsrail'e tepki göstermesine neden olmuştur.

¹³⁶ ARI, **Geçmişten Günümüze....**, s. 701-702

¹³⁷ DEMİRKOLLU, **a.g.e.**, s. 132-133.

¹³⁸ ARI, **Geçmişten Günümüze....**, s. 704.

¹³⁹ ARI, **Geçmişten Günümüze....**, s. 705

6.6 Barış Görüşmelerinde Son Durum ve Ürdün

Ortadoğu'nun barış ve istikrarına yönelik bir tehdit varsa, o da ABD, İngiltere ve onların desteklediği İsrail'dir. ABD, bölgede bulundurduğu asker ve geminin yanı sıra İsrail'i tüm teçhizatları ile donatmakta ve bölgenin kontrolünü de İsrail aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunun ABD'ye maliyeti 50 Milyar Doları bulurken; bölgedeki petrolden elde ettiği kazanç ve dünya petrol fiyatlarını kontrol altında tutması ABD açısından daha fazla önem arz etmektedir.¹⁴⁰ Dolayısı ile ABD'nin, bölgede sorunsuz ve tam bir barışın sağlanması hususunda fazla mesai harcamamasının altında yatan gerçek olduğu değerlendirilmektedir. .

Bugün gelinen noktada Ortadoğu barış görüşmelerinin geleceği konusunda tam bir belirsizlik hâkimdir. Özellikle yapılan antlaşmalara uymamak için elinden geleni yapan İsrail yönetimleri, konunun belirsizliğe sürüklenmesine neden olmuştur.

Son olarak tarafların uzlaşması için ortaya atılan Yol Haritası planı da bir çözüm sağlayamamış ve nihai görüşmeler yapılamamıştır. Bu kapsamda da Ürdün yönetimi her fırsatta bu istikrarsız sürecin kendisine zarar verdiğini ve Filistin devletinin bir an önce kurulması gerektiğini belirtmiştir.

ABD'nin Newsweek dergisi ile röportaj yapan Ürdün Kralı Abdullah, İsrail - Filistin barış süreci konusunda iyimser olduğunu, ancak ortada yol haritası kalmadığını ve bu konuda ABD'nin daha fazla direktif ve aydınlık sağlaması gerektiğini, Filistin devleti için vakit kaybedildiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Madrid Süreci ile başlayıp, 13 Eylül 1993'te FKÖ ve İsrail arasında imzalanan İlkeler Deklarasyonu ile devam eden Ortadoğu barış sürecinin günümüzde geldiği durum sorunlarla doludur.

¹⁴⁰ BRAR, **a.g.e.**, s. 148; ABD Enerji Bakanlığının yaptığı açıklamada konu ile ilgili olarak Irak petrolünün maliyetinin çok düşük ve kar oranının yüksek olması diğer dünya devletlerinin de, özellikle Irak petroleri konusunda iştahlarını kabartmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: A. Öner PEHLİVANOĞLU, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 31 –33.

¹⁴¹ Yılmaz ALTUĞ, "Ürdün Kralı Abdullah'ın Düşünceleri", **Türkiye**, 02 Haziran 2005.

En basitinden Filistin özerk yönetimi idaresinde bulunan topraklarda günümüzde ciddi altyapı, istihdam ve sağlıklı içme suyu açığı mevcuttur. Bu nedenle Filistin-İsrail arasındaki barış sürecinde yaşanan sorunlar gün geçtikçe artmaktadır. Sorunun nihai statüsü konusunda ve Filistin devletinin geleceği konusunda İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi üzerinde kurulacak bir bağımsız Filistin devletinin varlığını kabul ederken, Filistin tarafı Kudüs'ün başkent olacağı bağımsız bir Filistin devleti üzerindeki ısrarlarını sürdürmektedir.

Filistin ve İsrail arasında mevcut sorunların başında mülteciler konusu ve mültecilerin geri dönüşü gelmektedir. Ürdün'ün hayati önem verdiği mülteciler sorunu, görüşmelerin nihai aşamasında da en önemli konularından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Filistinli mültecilerin %41'i Ürdün'de yaşamaktadır. Mültecilerin ve evsiz kişilerin büyük çoğunluğu Filistin'de tarihsel hakları olan Ürdün vatandaşlarıdır. Bu mültecilere ve yurtsuz kişilere sağlanan Ürdün vatandaşlığı, Haşimi Ürdün Krallığı ve Filistin arasında 1950 yılında imzalanan Birlik Antlaşması gereğidir. Bununla beraber Ürdün vatandaşlığı bu kişilere kendi yurtlarındaki haklarının iptali ya da azaltılması anlamına gelme mektedir.

Ürdün, mülteciler konusunun İsrail-Filistin görüşmelerinde ele alınacak son konulardan olarak değerlendirmektedir. Fakat Ürdün'ün bu konuda yasal duruşu ve görüşü reddedilmemelidir. Son olarak Ürdün, yeni mültecilere izin vermeyeceğini ve vatandaşlık hakkı da sağlamayacağını bildirmiştir. Ürdün, mülteciler konusunda İsrail ile yapılan antlaşmanın 8. maddesinde de bünyesinde barındırdığı mültecilerin durumunun iyileştirileceğini kabul etmiştir. Ürdün'ün mülteciler konusunda pozisyonu, BM temelinde çözüm bulunması yönündedir. Buna göre mültecilerin evlerine geri dönüşlerini düzenleyen BM'nin 192 sayılı kararı desteklenmektedir. Buna ek olarak Ürdün, mültecilerin geri dönüşünü sorunun çözümünde önemli bir aşama olarak değerlendirmekte ve 1948 savaşı sonrası mülteci olanlarla 1967'de evsiz kalanlar için de tazminat talep etmektedir.¹⁴²

¹⁴²Jordan's Position on Current Conflict Between Israel and the Palestinians, <<http://www.jordane.org/new/me/indexme1.shtml#api>>, (14.04.06).

Ortadoğu görüşmelerinde sınırlar konusu da en fazla tartışma doğuran konulardan biri olmayı sürdürmektedir. Filistinliler, İsrail'in 1967 öncesi sınırlara kesin olarak dönüşünü isterken, İsrail bu sınırlara dönmeyi reddetmektedir. Ürdün de Filistinlilerin görüşmelerini paylaşmakta ve görüşmelerin sürebilmesi için İsrail'in işgal ettiği topraklardan kesin olarak çıkmasını istemektedir. İsrail günümüzde işgal ettiği topraklardan Sina hariç tam olarak geri çekilmemiştir. Bu durum işgal altındaki bölgelerde İsrailli yerleşimciler konusunun da ortaya çıkmasına yol açmıştır. İsrail hükümetleri, işgal ettiği topraklarda Yahudi yerleşim yerlerinin kurulmasına izin vermiş, bu durum barış sürecinde de büyük sorunlara yol açmıştır.

Ortadoğu tarihinde önemli anlardan biri İsrail'in Gazze'den çekileceğini açıklaması ile yaşanmıştır.¹⁴³ 1967'de işgal edilen bölgelerden biri olan Gazze'de bir buçuk milyon Filistinlinin yanı sıra savaştan sonra buraya yerleştirilen 8 bin Yahudi yaşamını sürdürürken, İsrail'in Yahudi yerleşim yerlerinin boşaltılacağı kararı Ürdün tarafından memnuniyet verici olarak karşılanmıştır. Ürdün'e göre, Gazze çekilmesi Yol Haritası'nın yedeği değil, ancak onun önemli bir parçasıdır. 9 Ekim 2005'te bu konuda bir demeç veren Kral Abdullah, Gazze çekilmesinin Yol Haritasının uygulanmasında ilk adım olduğunu ve bunun İsrail'in Batı Şeria'dan da çekilmesi için ilk adım teşkil edeceğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Bununla beraber Ürdün, İsrail'i, hükümetinin suikast politikaları ve gerginliği durdurması konusunda da uyarmıştır. Ayrıca Hamas Lideri Rantisi'ye

¹⁴³ Peygamber Hz. Muhammed'in dedesinin mezarının bulunduğu Gazze, aynı zamanda İmam-ı Şafi'nin de doğum yeridir. İsrail'in kurulması ile sonuçlanan Arap-İsrail savaşında Mısır'ın denetimine geçen Gazze, İsrail'in işgal ettiği topraklardan gelen binlerce mülteci ile dolmuştur. İsrail, 1967 savaşında Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası ile birlikte Gazze'yi ele geçirmiş ve devam eden süreçte de binlerce Yahudi yerleşimci bölgeye

Yerleştirilmiştir. Jordan's Position on Current Conflict Between Israel and the Palestinians.

¹⁴⁴ **Jordan's Position on Current Conflict Between Israel and the Palestinians** , A.g.w.s., (14.04.06).

yönelik suikastı da İsrail'in 2005 yılında ilan edilecek Filistin Devletinde ihtimal olarak yönetime girebilecek kişilerin yok edilmesine çalıştığının bir ifadesidir. Burada ABD'nin saldırılar karşısında meşru müdafaa kabilinden yaptığı açıklamalar Evanjelik¹⁴⁵ ve Siyonist ittifakın göstergesidir.¹⁴⁶

Ürdün, İsrailli sivil hedeflere yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin de ahlaki ve siyasal olarak karşısında olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda Ürdün, İsrail'in 1967'de işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesinin tamamlanması temelinde barış görüşmelerinin sürdürülmesini de istemektedir. Bu nedenle Ürdün, canlı bomba eylemlerini ahlaki ve siyasal olarak hatalı olduğundan dolayı kınamıştır ve kınamaya devam edecektir. Ürdün'e göre bugünkü durumun sürmesi bölgede sağlanan geçmiş başarılar için de tehlikeli olacaktır. Filistin topraklarında şiddetin artmasının tehlikesi sadece Ürdün-İsrail ikili ilişkileri için değil, aynı zamanda Ürdün'ün milli çıkarları için de sınırlandırıcı olacaktır. Filistinli yerleşimciler arasında yoksulluk ve hayal kırıklığının birleşmesi radikalleşmeye de neden olacaktır.

6.7 Şeria Nehri Su Meselesi

Şeria ve onu destekleyen Yarmuk Nehirleri tarafından sulanan Ürdün Vadisinde, İsrail'de ve Golan tepeleri bölümünde yaşanan su sorunu; bölgede İsrail ve Arap komşuları arasında mevcut olan siyasî gerilimi daha da artıran bir unsur olarak gündemdedir. Şeria Nehri ve kollarının sularının paylaşımı

¹⁴⁵ Hristiyanlık üç ana mezhepten oluşur: Katolik, Ortodoks ve Protestan. Ortodoksluk Balkanlar, Doğu Avrupa ve Rusya'da; Katoliklik İtalya, İspanya ve Güney Amerika'da; Protestanlık ise Avrupa'nın kuzeyi ile Kuzey Amerika'da yaygındır. Protestanlığın çok çeşitli alt kolları bulunmaktadır. Bunlardan Scofield İncil'ini referans alan Evanjelik geleneğe göre, kıyametin kopmasından önce Hz. İsa yeryüzüne ikinci kez gelecek ve az sayıdaki yeniden doğuşçu Hristiyan'ın ruhları semaya yükselecek. Onlar rahat koltuklarından aşağıda, iyiler ordusunun başındaki İsa ile kötüler ordusunun başındaki Deccal arasında Armagedon'da geçen, kanlı kıyamet savaşını seyredecekler. Hz. İsa'nın dönebilmesi ise yeryüzünde sahnenin hazırlanmasına bağlıdır. **Türkiyenin en genç komplo teorisyeninin savaşla ilgili büyük senaryoları**, <http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/01351/>, (02.08.2006).

¹⁴⁶ ŞAHİN, a.g.e., s.

konusunda 1955 yılında ABD'nin arabuluculuğu ile taraflar yılda ortalama 1.213 Milyon m³ olarak hesaplanan Şeria sularının 35 Milyon m³'ünü Lübnan'ın, 132 Milyon m³'ünü Suriye, 720 Milyon m³'ünü Ürdün'ün, kalan yaklaşık 326 Milyon m³'ünü İsrail'in kullanması konusunda anlaşmışlardır. Şeria Nehri ve kollarına ilişkin bölge ülkeleri arasında gerçekleşen ikinci anlaşma 1979 –1980 yıllarında İsrail ve Ürdün arasında yapılan gizli anlaşmadır. Bu anlaşma ile Yarmuk Nehrinin su paylaşımı konusunda ve Ürdün'ün kral Abdullah Kanalı'nın temizlenmesi konusunda iki ülke anlaşmıştır. İsrail kanalın temizleme çalışmalarında kendi mühendislerinin kullanılması için izin vermiştir. Görüldüğü gibi özellikle o yıllarda Arap devletlerinin yönetimlerinin meşruiyeti, İsrail'i bulunduğu topraklardan atma yolundaki çalışmalara dayanmasına rağmen, su iki ülkeyi anlaşma masasına oturmaya zorunlu kılmıştır.

İsrail'in komşuları olan Arap ülkeleriyle yaptığı savaşların bir nedeni de Şeria Nehri sularının paylaşımı konusunda çıkan anlaşmazlıklar olduğu söylenebilir. Tarih literatüründe Altı Gün Savaşı olarak isimlendirilen savaşın sonucunda İsrail tarafından aşağıda belirtilen önemli stratejik üstünlükler sağlanmıştır. Ürdün Nehri'nin membaında bulunan Banias ve Hasbani sularının Yarmuk Nehri'ne çevrilmesi için Suriye tarafından geliştirilmekte olan proje engellenmiştir.

- Ürdün Nehri'nin batı yakasının işgali ile İsrail, Ürdün Nehri'nin ana kolu üzerinde kıyıdaş ülke konumunu kazanmıştır.
- Batı Şeria'daki yeraltı su kaynaklarına el konulmuştur.

İsrail'in Ortadoğu'daki izlemiş olduğu yayılma politikasının ana noktasını su kaynaklarına ulaşmak oluşturmaktadır. Bunun için İsrail sınırlarının su kaynaklarını içine alacak şekilde çizmeye özen göstermiştir. Golan tepelerinin işgalinin bir sebebi stratejik önemi, diğer nedeni de Banyas suyunun kaynaklarına ulaşmaktır. İsrail'in Batı Şeria bölgesini işgal etmesi Ürdün Nehrine ortak olmasını sağlamıştır. İsrail'in ayrıca Lübnan'ı Hasbani ve Litani sularını kontrol etmek için işgal ettiği de söylenebilir. İsrail'in mevcut kullandığı suyun %40'ının Batı Şeria ve Golan tepelerinden sağlanmış olması bu görüşünü doğrulamaktadır. Ürdün havzasına dâhil olmayan Lübnan'ın Litani ve

Asi Nehirleri Suriye ve İsrail'in Lübnan'daki başlıca nüfus çatışmasının sebeplerindendir. Suriye, kuzeyindeki Asi Nehrini kontrol ederken İsrail Litani Nehri'nin kontrolünü sağlamaktadır. İsrail'in, Batı Şeria ve Gazze şeridi bölgesi ile Ürdün, her yıl en az 300–400 Milyon metreküp su açığı ile karşı karşıyadır. Bazı uzmanlara göre bu açık en az 500 - 600 Milyon metreküpe kadar yükselmektedir. İsrail, yenilenebilir su kaynaklarının %95'ini şu anda kullanmaktadır. İsrail su ihtiyacını karşılamak için gelişmiş teknoloji kullanmaktadır. Ayrıca su ithaliyle bu açığını gidermeye çalışmaktadır. Ürdün'ün, su rezervlerini artırmak, en önemli meselelerinden biridir. Bu amaçla yeni barajlar kurulması, yeni yeraltı su kaynakları aranması ve Amman'ın acil su ihtiyacı için yağmur sularının biriktirilip arıtılması planlanmaktadır. Ancak, ülkenin mali durumunun iyi olmaması finansman sorunu yaratmaktadır. Ürdün'ü su rezervlerini artırmaya zorlayan iki neden vardır. Birincisi, Ürdün'ün artan nüfusuna yetecek suyu yoktur. İkincisi ise, bu ülkede arıtma tesisleri, teknoloji yeterince gelişmediğinden su kirliliği problemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ürdün'ün kullandığı suların tuzluluk oranı diğer ülkelerinkinden de fazladır. İsrail, içme suyunun % 40'ını işgal altında tuttuğu Batı yakası ve Gazze şeridindeki yeraltı kaynaklarından sağlamaktadır. Şeria Nehri ile Akdeniz arasında kalan şeritte 6 milyonu aşkın insan yaşamaktadır. Bu nüfus, mevcut kaynaklardan 1,9 Milyar metreküp su kullanmaktadır. Yalnızca İsrail, 4,5 Milyon nüfus için 1,7 Milyar metreküp su tüketmektedir. Böylece, yörede yaşayan Filistin halkının ihtiyaç duyduğu suyu sınırlayıp, Batı Şeria'nın su rezervinin % 90'ını İsrail kendi amaçları için kullanmaktadır. Su kaynakları elinden alınan Filistin halkı, Şeria Nehri sularının sadece 200 Milyon metreküpünü kullanabilmektedir. Bir o kadar su da yenilenemeyen kaynaklardan karşılanmaktadır. Yenilenmeyen kaynaklar bir süre sonra bitecektir.

Madrid Konferansından sonra ikili barış görüşmeleri çerçevesinde, 13 Eylül 1993 tarihinde Washington'da İsrail ile Filistinliler arasında imzalanan anlaşma ile önemli bir adım atılmış ise de henüz çözüme kavuşturulamamış meseleler vardır. Özerk yönetime ilişkin "Prensipler Deklarasyonu" Filistinlilerin Toprak ve Su İdaresi kurmasını ve bu yönetimin yetki ve sorumluluklarının ortak bir komiteye saptanmasını öngörmektedir. Ayrıca bu komitenin Batı Şeria ve

Gazze'de yeraltı su kaynaklarının kullanılması konusunda denetim görevi de yapması kararlaştırılmıştır. Bu deklarasyon ile İsrail denetim görevi kapsamında; Yahudi yerleşim yerlerinde su kullanımına zarar verecek girişimleri veto etme yetkisini saklı tutmuştur. Görüldüğü gibi, 2000'li yıllarda bölge nüfusunun hızla arttığı varsayıldığında bilhassa Ürdün, Suriye ve İsrail arasında tavizsiz anlaşmazlıkları yüzünden su kaynaklarını rasyone l kullanmadıkları söylenebilir. Bölgedeki Arap ülkeleri su kaynaklarından verimli bir şekilde yararlanmak için teknoloji ve finansman ihtiyacı duymaktadır. Finansman ve teknoloji bakımından gelişmiş bulunan İsrail'le işbirliğine gitmek kaçınılmaz bir sonuçtur. Şeria Nehri ve kollarındaki su meselesini çözmenin yolu bölge ülkelerinin işbirliği ile sağlanabilir. Yoksa çözümsüzlüğün yıllarca sürmesi doğal karşılanmalıdır.¹⁴⁷

6.8 Su Sorunun Genel Sonuçları

Sınır aşan sularla ilgili XIX. yüzyılın sonlarına kadar öne mli anlaşmazlık olmamıştır. XX. yüzyılın başlarında sınır aşan suların endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanılması imkânları artmıştır. Bundan dolayı ülkeler arasında sınır aşan su meselesi ortaya çıkmıştır. Sınır aşan su meselesinin çözümü için Uluslararası Hukuk Derneği, Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalar yapmışlardır. Dünya Bankası, ise sınır aşan su meselesi olan ülkelere bazı şartlar ileri sürerek meselenin çözümlenmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bütün çalışmalara rağmen uluslararası suların endüstriyel ve tarımsal amaçla kullanımı ile ilgili olarak uluslararası hukukta kabul görmüş temel bir hüküm olmadığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı Uluslararası Hukuk Komisyonu, sınır aş an su meselesini çözmek için "Uluslararası Suyollarının Denizcilik Dışı Kullanım Yasası'nı hazırlamıştır. Bu yasa aynı zamanda sınır aşan suların endüstriyel ve tarımsal amaçla kullanımı niteliğindedir. Bu tasarı 21 Mayıs 1997 tarihinde BM

¹⁴⁷ Zehir, Yrd. Doç.Dr. Cemal, *Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'da Su Meseleleri*

genel kurulunda oylanarak kabul edilmiştir. Oylamaya 185' üye ülkeden 133'ü katılmış 103 ülke kabul, 3 ülke ret ve 27 ülke çekimser kalmıştır. Böylece bu metin yasalaşmıştır. Bu oylamada su iltifatları olan ülkelere ABD başta olmak üzere birçoğu çekimser oy kullanırken, Türkiye, Çin ve Burundi ret oyu kullanmıştır. Bu oylama sırasında Türk Heyeti sözleşmenin uluslar arası genel ve teamül hukuk uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti açısından hukuki geçerliliğinin bulunmadığını ve bulunmayacağını beyan etmiş ve genel kurul tutanakları arına geçmesini istenmiştir. Bu yasa şimdiye kadar ileri sürülen görüşler arasında ülkelere daha dar hareket alanı bırakan görüşe sahiptir.

“Uluslararası Suyollarının Denizcilik Dış Kullanım Yasası” Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararlarının bağlayıcı niteliği olmadığı için ülkelere tavsiye niteliği taşır. Ülkeler ancak isterlerse yasa, kendileri için bağlayıcı olacaktır. Şu haliyle bu yasa taslağı, Türkiye için hukuki bir bağlayıcılık getirmemektedir. Yine de Türkiye adı geçen nehirler üzerinde dilediği gibi tasarruf etme yetkisine sahiptir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu, çalışmalarının hareket noktasında, milletlerarası su yollarının paylaşılabilir doğal kaynaklar olduğu görüşünü kesinlikle reddetmiştir. Fırat ve Dicle Nehri sularının paylaşımı için, Suriye ve Irak makamları tarafından ileri sürülen tarihsel ön kullanım hakkı görüşü, matematiksel paylaşım görüşü ve ortak kaynakların paylaşılması görüşü uluslararası hukukta kabul görmeyen bir görüştür. Bu görüşler uluslararası hukukun kabul ettiği “hakça kullanım” görüşüne uymamaktadır.

Sınırlaşan su meseleleri yönünden bakıldığında, Aras, Çoruh ve Meriç Nehirleri ile ilgili olarak Türkiye ve komşuları arasında ciddi bir ihtilaf yoktur. Türkiye adı geçen nehirler hakkında ilgili ülkelere anlaşmalar yapmış ve bunları uygulamaktadır. Meriç Nehri havzasına yakın olan Trakya bölgemizde suluk tarıma elverişli büyük tarım alanları olmasından dolayı Meriç Nehri suları bu ihtiyacı karşılayamamaktadır. Türkiye tarım alanlarının sulamasında ihtiyaç duyduğu suyu Bulgaristan'dan para ile satın almaktadır. Dicle ve Fırat Nehirlerinin sınır aşan su meselesinin çözümünde Türkiye'nin önerdiği “Sınır aşan suların hakça, akılcı ve optimum kullanım” görüşünün çerçevesindeki “Üç

Aşamalı Plan” meselenin çözümü için ileri sürülen görüşlerin en tutarlısı olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin geri kalmışlığını gidermek, bölgenin üretim imkânlarından optimum bir şekilde yararlanmak amacıyla uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu proje modern su medeniyeti inşa çalışmalarının en önemlilerindendir. Yapımına 1976 yılında başlanan bu projenin adı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)' dir. Güneydoğu Anadolu Projesi, kısa adıyla “GAP” sadece Türkiye'nin değil, dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. 1993 yılında yapılan bir araştırmaya göre “Modern Dünyanın Yedi Harikası” sıralamasında ikinci sırayı bu proje almaktadır. 1994 yılında Time Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmada da GAP dünyanın en büyük 9 projesinden bir olarak gösterilmişti. Güneydoğu Anadolu Projesi bölge insanının ve ülkemizin ekonomik ve sosyal bünyesine büyük katkıda bulunacaktır. Projenin biri ekonomik, diğeri sosyolojik olmak üzere iki önemli sonucu olacaktır. Bunların birincisi, Proje ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toprak ve su kaynaklarının gelişmesi sonucunda ekonomik ve sosyal faaliyetler hızla artacaktır. Sulu tarım yapılmaya başlanmasıyla tarım sektöründe büyük miktarda üretim artışı beklenmektedir. Tarımda ortaya çıkacak bazı değişiklik tarım dışı sektörü etkileyecektir. Tarım ve tarım dışı sektörlerin gelişmesiyle dış ticaret ve hizmet kesiminde de gelişmeler olacak, yeni ihracat imkânları ortaya çıkacaktır GAP'nin en önemli etkisi ihracatı artırıcı yönde olacaktır. Yurdumuzun bir taraftan artan nüfus koşulları ile yurt içi talebin; diğer taraftan komşu ülkelerin beliren talepleri ile dış talebin yükselmesi, toplam talebi artıracaktır. Yükselen talebin üretim artışı ile karşılanmaması önemli bir arz ve talep sorunu ortaya çıkaracaktır. Türkiye, komşu ülkelerin tarım ürünleri talebini karşılarken yapacağı üretim artışı ile yurt içinde de ürün darlığını gidermelidir. GAP'nin en önemli sonuçlarından birisi Türkiye'yi tarımsal üretim bakımından “kendi kendine yeterli ülke” olmaktan öte ve “tarım ürünleri ihraç eden ülke” haline getirecektir.

Günümüzde su meseleleri, bölgesel çatışmalar açısından daha sık dile getirmekteyken bölgesel bir su stratejisi geliştirme zarureti, belki de gerçekten ulusları bölgesel bir barışa doğru itebilir. Bölgedeki çoğu hükümetler, artık

tahliyesi, tuzlanma, su kaynağı kirlenmesi ve etkin olmayan işe yaramaz su dağıtım sistemlerinde dâhil su meselelerine daha büyük ilgi gösterme gereği duymaktadırlar. Yerleşim yerlerine dönük su temini, diğer kullanımlar üzerinde önceliğe sahip bulunmaktadır. Bölge ülkeleri su meselelerini halletmek için bölgesel bir su stratejisine doğru bir politika gütmek zorundadırlar.

Ortadoğu'da su meselelerine çözüm ararken şu iki noktanın üzerinde çözüm üretmekten başka yol yoktur. Bir yandan su arzını artırmaya çalışırken diğer yandan su talebini sınırlamaya yönelik tedbirler almak gerekir. Su arzını artırma yolları incelendiğinde karşımıza şu altı seçenek çıkmaktadır. Bulutların tohumlanması yoluyla yağmuru artırmak, yeraltı su kaynaklarında n daha fazla yararlanmak, kullanılmış atık suları temizleyerek yeniden kullanıma sunmak, tuzlu deniz sularını arıtma tesislerinde işleyerek tatlılaştırmaya çalışmak, kutuplardan buz dağları getirerek bölge su sistemlerine katmak, başka ülkelerden su ithal etmektir. Bunlardan en ekonomik olanı başka ülkelerden su ithal etmektir.

Türkiye jeopolitik konumu nedeni ile Avrupa ve Asya kıtaları arasında Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya yakınlığı bakımından stratejik öneme sahiptir. Ancak, gün geçtikçe ülkemizin bu özelliğine, güneyinde kalan ülkelerin su bakımından daha sıkıntılı olmaları dolayısı ile supolitik (hidropolitik) durum da katılmaktadır. O hâlde, suyun ülkemiz için politik değerinin ne olduğuna başkalarından önce bizim karar vermemiz, bunu uluslararası platformlarda gerektiği zamanlarda savunmamız yerinde olur. Aksi takdirde, dışarıdan gelecek ve âdil olduğu savunulacak fikirler bile ülkemizin çıkarından ziyade, Batılı ülkelerin emperyalist arzularını karşılamaya yönelik olabilecektir.

Aslında bir ülkenin doğal kaynaklarına sahip çıkabilecek kadrolarının her zaman tam alarm durumunda çalışması uygundur. Değişik dış güç istek ve politikaları karşısında ulusça hangi senaryoların çıkarlarımızı en iyi biçimde koruyacağı hakkında bilgi üretme ve uygulama hâlinde bulunmamız gerekir. Bu hedefe ulaşabilmek için aşağıdaki temel noktalarda yoğunlaşan konulara öncelikli olarak ağırlık verilmesi gereklidir.

- Ülke su kaynaklarının yerüstü ve yeraltı envanterlerinin çıkarılarak zamanla bunların güncelleştirilmesine önem verilmelidir.
- Ülkenin değişik yörelerindeki su kaynaklarının zaman ve alan bakımından dağılımları birbirinden farklılık göstereceğinden, kıyaslamalı olarak nerelerin su açısından daha zengin yöreler olduğu sayısal olarak belirlenmelidir.
- Şimdiye kadar değişik yayınlarda kabaca verilen Türkiye su potansiyeli sayısal değerlerinin mutlaka güncelleştirilmesi ve bunun da küresel bir değer yerine, yöre ve hatta şehir sınırları içinde kalacak biçimde biçimlendirilmesine gidilmelidir.
- Geçmiş yılların su ile ilgili tüm ölçümlerinin basit ve ülke iklim, jeoloji, hidroloji ve hidrometeoroloji karakteristiklerine göre modellerle benzetimlerinin (simülasyonlarının) ve geleceğe dönük tahminlerinin yapılması gereklidir.

Bölgenin su ihtiyacını karşılamak için bölge ülkeleri işbirliğine gitmekten kaçınmamalıdır. Kendi aralarında işbirliğine giderek su arzı yönetimi birimi kurmalıdırlar.

Bu yönetimin görevi geleceğin su gereksinmelerinin tahminden başlayıp, mevcut su kaynaklarının ayrıntılı bir dökümünü çıkarmayı, bu kaynakları en düşük maliyetle ve en kısa sürede devreye sokabileceklerinden en geç ve en yüksek maliyetlere doğru giden bir sıralamayı yaparak, her projenin ne zaman ve nasıl devreye sokulacağını düşünmeyi, bunların çevre ile ilişkilerini değerlendirmeyi, gerekli finansmanı ve teknik desteği bulmayı, devreye sokulan su kaynaklarının etkinlikle işletilip kullanıcılara ulaştırmayı içeren bir görev anlayışı içinde çalışmalıdır.

Güney sınırlarımızdan geçen “sınır aşan sular” olarak Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri mevcuttur. Bu nehirlerle ilgili konular sadece ilgili ülkeler, Türkiye, Suriye ve Irak arasında konuşulmalıdır. ABD ve Batılı ülkelerin bu konulara olan aşırı ilgilerinin insani duygularla değil, menfaatleriyle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Türkiye, nüfusu hızla artan bir ülkedir. Nüfus, tarım ve sanayideki gelişmeler arttıkça, su ihtiyacımız da artacaktır. Bu sebeple su

ihtiyacımızın hesabı, bugüne göre değil, 50–60 yıl sonrasına göre yapılmalıdır.¹⁴⁸

Kuzey Irakta yürütülen politikaların altında petrol kadar su paylaşımı meselesinin de yattığı gerçektir. Hatta Ortadoğu’da yapılan II. Körfez Savaşı’nın petrol uğruna yapılan son savaş olduğunu iddia edilebilir. Bundan sonra Ortadoğu’nun şekillenmesinde su paylaşımının büyük rolü olacak. Mesela Savaş sonrasında yeni Irak Hükümetinin Dicle ve Fırat nehirleri ilgili istekleri farklı olabilir. Bu Hükümetin ABD güdümünde kurulması durumunda Fırat nehri sularının Ürdün üzerinden borularla İsrail’e aktarılması gündeme gelebilir. Böyle bir gelişme Türkiye tarafından geliştirilen Ortadoğu’ya su akıtma ve bundan maddi kazanç sağlama yönündeki beklentilerini ortadan kaldırabilir.

Su sorunu konusundaki çözümlerde öncelikle havza veya bölgenin özgünlük ve özellikleri dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde çözüm adı altında küresel düzeyde dayatmacı politikalar ortaya çıkmaktadır. Bu sorun zaman zaman “savaş senaryoları” üretilerek çoğu zaman da uluslararası işbirliği adı altında ele alınarak yeni hegemonyacı politikalar altyapı hazırlanmakta ve ortam yaratılmaktadır. Diğer bir deyişle dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan su sorunlarına çözüm arayışları, uluslararası işbirliği adı altında yeni güç politikalarının aracı durumuna getirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle ülkelerin sorunun yaşandığı bölgede, yayılmacı büyük güçlerin belirlediği stratejilerden bağımsız olarak ortaya koyabilecekleri teknik, ekonomik, politik işbirliği arayışları sorunun çözümüne veya hafifletilmesine gerçek katkıda bulunabilecek en önemli adımlar olacaktır. Bunun gerçekleşebilmesinin en temel koşulu ise, havza ölçeğinde veya tekil olarak su sorunu yaşayan ülkelerin izledikleri politikalarla bu sorunu uluslararası güçlerin küresel ölçekli ve hegemonyacı politikalarının malzemesi hâline getirmemeleridir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Durmazuçar, Vedat, *Ortadoğu’da Suyun Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 33.

¹⁴⁹ Robert, Jean, *Suyun Ekonomi-Politiki*, Ütopya Yayınları, 2003, s. 50

Su savaşları gibi, bölge dışı güçler tarafından elbirliği ile geliştirilen senaryoları, takip etmekle beraber, gerçeğin ta kendisi imiş gibi değerlendirmekten kaçınmalıyız. Çünkü bu tür senaryolar, olacağı vermekten çok, zihinleri şartlandırmaya yönelik komplo teorilerdir. Savaş kışkırtmalarını engelleyecek tezler, Türkiye'nin elinden çıkmalıdır. Her şeye rağmen Ortadoğu'da suyu savaş sebebi olarak gören ve suların yokuşa doğru akmasını isteyen ülkelerin savaşla alınan suyun barış içinde kullanılamayacağını bilmeleri gerekmektedir. Normal zamanda içmek ve toprak sulamak için kullanılan suyun, savaş zamanında öldürücü bir silah olabileceği unutulmamalıdır.

6.9 Batılı Devletlerin Orta Doğu Politikalarını Belirleyen Etkenler

Dünya'nın gözünü dikmiş olduğu Ortadoğu bölgesine ilişkin, içinde Türkiye'nin de dâhil olduğu bütün bölge devletleri ve büyük devletler, buraya özgü ayrı bir politika geliştirmiş ve bunu uygulaya gelmişlerdir. Çünkü bölge gerçekten ihmal edilemeyecek kadar önemli miktarda enerji kaynaklarına sahiptir. Bu bakımdan, daha 19ncu yüzyılın sonlarında İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerinin sebebini anlamak hiç de zor değildir. Yıllar itibariyle dünya coğrafyası, strateji ve güvenlik anlayışı ve tabi çıkarlar değıştikçe, bölge politikası da değışiklik arz etmiş, başrol oyuncularını kısmen değışirken mücadele alanı hep aynı kalmıştır. Yüzyıldan fazla zamandır Ortadoğu'yu bu denli önemli ve sıcak bir bölge olarak gören batılı devletler, değışik etkenleri göz önünde bulundurarak, buraya ilişkin politikalar geliştirmişlerdir. Temelde, ABD gibi, bölgeye ilişkin çıkarları olan batılı dünya devletlerinin Ortadoğu politikalarını belirleyen faktörleri şöyle sıralamak mümkündür:

Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri, Vedat Durmazuçar, IQ Yayıncılık, 2002, İstanbul, s 33.

Suyun Ekonomi-Politiği, Jean Robert, Ütopya Yayınları, 2003, s 50

- Orta Doğu ve Orta Asya'daki enerji havzalarının askeri ve ekonomik kontrolünün sağlanması ile bu coğrafyalardaki enerji kaynaklarının çıkartılması, işlenmesi ve ticaretinin devamı üzerinde kalıcı bir denetim mekanizmasının oluşturularak AB, Rusya, Çin ve Japonya'nın ekonomilerinin kontrol edilmesi.
- Hazar petrolünü *Bakü-Tiflis-Ceyhan* petrol boru hattı üzerinden Batıya taşıyarak, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki Rusya egemenliğine son verilmesi.
- İsrail'in gücünü ve etkinliğini arttırarak bölge devleti olmasının önündeki engelleri kaldırarak, Arap ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkiler kurabilmesi yönünde alt yapının oluşturulması. İsrail'in güvenlik tezleri doğrultusunda ve yüzü Batıya dönük bir Filistin Devleti'nin kurulması.
- Başta İsrail'in olmak üzere, bölgenin, ABD'nin ve nihayet tüm dünyanın güvenliğini tehlikeye düşürecek şekilde bölge ülkelerinin (İran gibi) kitle imha silahları (kimyasal, biyolojik, nükleer) geliştirmelerinin önüne geçilmesi.
- Bölge ülkelerini uluslar arası finans ve ticaret sistemine dâhil ederek, ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan küreselleşmeye bağlı değişimlere ayak uydurmalarının sağlanması.
- İran, Irak, Suriye ve Suudi Arabistan gibi küresel değişimlere ayak uydur(a)mayan ya da işlevini tamamlamış rejimlerde yaşanacak değişim ve dönüşümlerin önünün açılması. Bu kapsamda, 'Siyasal İslam' temelinde gelişen aşırı dinci akımları ve örgütleri kontrol ederek, bunlara destek veren rejimlere son verilmesi. Bunları ehlileştirecek siyasal modellerin oluşturulması. Ulusalılık yerine ılımlı dinsel söyleme dayalı bir siyasal kimliğin oluşmasının teşvik edilmesi.

Bütün bu faktörler, elbette ki ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik gösterebilir ve göstermiştir de. Ancak özellikle son 15 yılda dünyada yaşanan hızlı değişimler ve politikaları belirleyen dinamikler oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. Ancak son gelişmelerden sonra, başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere, bölgeye bakış bu çizgide gelişmektedir. 1990'ların başından beridir de Büyük Ortadoğu kavramının ortaya atılmasıyla yepyeni boyutlar eklenen Ortadoğu siyaseti, günümüzde son derece karmaşık denklemler bütünü haline gelmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu noktaya gelinceye kadar, yaşanan kısa tarihsel sürece göz atmakta fayda bulunmaktadır.

6.10 Büyük Ortadoğu'ya Götüren Tarihsel Süreç

II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın galibi olan ülkeler, yani ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın devlet başkanları, Yalta'da düzenlenen toplantıda, dünyaya yeni şeklini vermişlerdi. II. Pazar Paylaşımı da diyebileceğimiz ve 64 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan bu korkunç savaş, beklenenin ötesinde sonuçlar vermiş, galipler dünya hammadde kaynaklarını ve pazarlarını kendi çıkarları ve ulusal hedefleri doğrultusunda paylaşmışlardı. Zamanla NATO, IMF ve Dünya Bankası gibi Batı çıkarlarını temsil eden kurum ve kuruluşların karşısında, Sovyetler Birliği önderliğinde *Varşova Paktı* ülkeleri de bir araya gelerek güçlerini birleştiriyor ve böylece Dünya, iki farklı kutba ayrılıyordu. ABD ve Sovyetler Birliği'nin önderliklerindeki bu iki kutuplu dünya, nispeten istikrarlı diyebileceğimiz, güçler dengesinin sağlandığı ve 45 yıl devam eden bir döneme sahne oldu. Bitmeyen bir gerginlik içinde geçen bu dönem, tarihe *Soğuk Savaş* olarak geçti. Çünkü iki kutup arasında ne sıcak bir savaş vardı, ne de sıcak bir barış. Ama süre gelen örtülü, psikolojik bir savaşın varlığından söz etmek hiç de yanlış olmayacaktır.

Bu karanlık döneme aslında Soğuk Savaş denmesi, tam olarak doğru da sayılmaz. Çünkü İran-Irak, ABD-Vietnam ve SSCB-Afganistan savaşlarından dolayı, dönem yine de sıcak çatışmalara sahne olmaktan geri kalmamıştır. Ancak yine de bu savaşlar, bölgesel nitelikte kalmış ve I. ve II. Dünya

Savaşlarında olduğu gibi geniş bir coğrafyayı ve dünya nüfusunun önemli bir kısmını etkisi altına almadan sönmülmüştür.

Soğuk Savaş dönemi, Batı ve Doğu'nun, karşılıklı olarak bir rekabet içerisinde ve tarafların birbirlerini yıpratma mücadelesiyle geçti. Neyse ki, bu gerginlik ve karşılıklı nükleer ve konvansiyonel silahlanma yarışı, bir sıcak savaşa dönüşmeden 1989'da Almanya'dan başlayarak çözüldü. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasını televizyondan naklen izleyenler, o günden sonra hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağını tahmin ediyorlardı, nitekim haklı da çıktılar. Tıpkı bundan 12 yıl sonra, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kulelere yapılan korkunç terör saldırısından sonra, hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını tahmin ettikleri gibi. Berlin duvarının yıkılması, hiç tartışmasız bir şekilde artık bir dönemin tamamen bittiğini, yepyeni bir dönemin başlamakta olduğunu gösteriyordu.¹⁵⁰

Bunu takip eden süreçte, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Blok'unun dağılması ve Almanya'nın yeniden birleşmesi, bu beklentileri haklı çıkardı. Artık iki kutuplu dünya sona ermişti ve ABD'nin tek süper güç olduğu yeni bir dünya düzeni kuruluyordu. Bu doğrultuda da, bütün dünya ülkeleri bu 'Yeni Dünya Düzeninde' bir an önce yerini alma kaygısı ve kavgası içine düştüler. 1992 yılındaki I. Körfez (ya da Irak) Savaşı da bu Yeni Dünya Düzeni'nin ilk çatışma noktası oldu. Kuveyt'i işgal ve ardından ilhak eden Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, BM'nin sert uyarılarına rağmen, Kuveyt'ten çıkmamakta diretince, ABD'nin önderliğinde Çöl Fırtınası Harekâtı başladı. Kısa süren savaşın ardından Irak birlikleri Kuveyt'ten çıkartıldı. Dünya petrol rezervinin %6'sına sahip olduğu söylenen Kuveyt petrol yatakları, artık eskisine oranla biraz daha ABD'li ve İngiliz petrol şirketlerinin kontrolüne girmişti.¹⁵¹

¹⁵⁰ Durmazuçar, Vedat, *Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayıncılık, 2002, İstanbul, s 33.

¹⁵¹ Robert, Jean, *Suyun Ekonomi-Politiği*, Ütopya Yayınları, 2003, s 50

Böylece, 1990'ların hemen başlarında yaşanan bu gelişmeler, 20nci yüzyılın kapanış ve 21nci yüzyılın açılış senaryosunun, dünya coğrafyasının neresinde ve nasıl geçeceğini haber veriyordu. Öyle gözüküyordu ki, 21nci yüzyıl, enerji savaşlarının yoğun yaşanacağı bir çağ olacaktı.

Halen bilinen petrol rezervleri 1 trilyon varilden fazladır. Teknolojik gelişme ile mevcut rezervlerden 610 milyar varil petrole daha ulaşılacaktır. Ayrıca 650 milyar varil petrol daha keşfedilmesi de beklenmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın ifadesi ile 2 trilyon varili aşan bir petrol rezervinden bahsedilebilir. Yıllık dünya tüketimi bugünkü seviyesi olan 30 milyar varil olarak alınır ise, 70 yıl; 40 milyar varil olarak alınır ise 50 yıl yetecek kadar petrol rezervi bulunmaktadır. Ancak Washington halen günlük 20 milyon varillik tüketiminin 7 – 8 milyon varilini iç kaynaklardan karşılayan ABD'nin bu kaynakların 11 yıl sonra tükenmesinden sonra açığını karşılamak üzere diğer ülkelerin tüketimlerini azaltacak ve ABD tüketimini güvence altına alacak bir düzenlemeyi yapacak güce sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Ancak ABD'nin 21nci yüzyılda tek kutupluluğu devam ettirebilmesi için, sadece kendi petrol ihtiyacını karşılaması yetmemektedir. Washington bunun ötesinde petrol rezerv alanları ve petrol rezervlerinin dünya piyasasına eklemlendiği coğrafyalar üzerinde denetim kurmayı hedeflemektedir.¹⁵²

Dolayısıyla, Enerji kaynaklarına sahip olan, bunların üretim ve pazarlamasını kontrol eden, petrol fiyatlarını elinde bulunduran hangi ülkeyse, güç de o ülkede ya da ülkelerde olacak, bu da olası bir III. Dünya Savaşı'nın hangi coğrafyalarda ve hangi sebeple yaşanacağını göstergesi olacaktı. Bilinen Dünya petrol kaynaklarının %65'inin bulunduğu Ortadoğu Bölgesi de, 21nci yüzyılın en sıcak coğrafyası olmaya da en kuvvetli aday olarak ön plana çıkıverdi.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 10 yıl sonra, Putin'le birlikte yeniden dünya siyaset sahnesine çıkan Rusya Federasyonu da, 2000'li yıllarda yeniden bölge ve dünya liderliği iddiasını her fırsatta dile getirmekten çekinmemeye başladı. Bilinen dünya petrol rezervlerinin %13'üne sahip olan

¹⁵² Özdağ, Prof.Dr. Ümit, *Cephe Ülke-Büyük Ortadoğu ve Yeni Bir NATO Stratejisi mi?* Avrasya Dosyası, Kış 2003

Rusya da, enerji piyasasındaki kavgada yerini almak istemektedir. Bu arada, Hazar bölgesinde keşfedilen yeni petrol ve doğalgaz yatakları Batılı şirketleri n iştahını kabartıyor, diğer yandan İran inatçı tavırlarıyla nükleer araştırmalarına devam ediyor, Suriye, Irak ve İran teröre destek veren ülkeler olarak kara listede yerini alıyor, bir türlü barışın sağlanamadığı İsrail -Filistin gerginliği bir türlü dindirilemiyor, Afganistan'da Sovyet işgalinden sonraki boşluğu fırsat bilen Taliban rejimi kökten dinci akımlara destek sağlıyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan boşluk, dünya barışını ve istikrarını tehlikeye sokmaya başlamıştı. Taşların yeniden yerleştirilmesi gerekliliği kaçınılmaz olarak ortada duruyordu. Ancak bunun için bir kıvılcımın çakıp, biriken bu gerginliği bir patlamaya dönüştürmesi gerekiyordu.

İşte tam bu koşullar altında, akıllara durgunluk veren bir terör saldırısı başta ABD olmak üzere, tüm dünyada şok etkisi yaptı. 11 Eylül 2001 sabahı ABD, tarihinde ilk kez – Pearl Harbour baskını saymazsak, çünkü açık denizde meydana gelmişti – kendi sınırları içerisinde bir saldırıya maruz kalıyor, hem İkiz Kuleler, hem de Pentagon bu terörist saldırılardan payını alıyordu. Taliban destekli olduğu söylenen Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El Kaide örgütüne mensup 19 terörist, 11 Eylül sabahı kaçırdıkları sivil yolcu uçaklarıyla, önceden belirlenmiş bu hedefleri seçmişlerdi. Yeni Dünya Düzeninin simgesi haline gelen ve ABD'nin gururu Dünya Ticaret Merkezi Kuleleri ve yine Yeni Dünya Düzeni'nin kurucusu ve koruyucusu rolündeki ABD Savunma Bakanlığı binası Pentagon, bu saldırılarda hedef olmuşlardı. Hatta kaçırılan bir başka uçağın da Beyaz Saray'ı vurmayı planladığı ama ABD Hava Kuvvetleri uçaklarınca önceden fark edilerek düşürüldüğü de, bizzat ABD'li yetkililer tarafından dile getirildi.

11 Eylül saldırılarını, Madrid ve İstanbul terör saldırılarıyla, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgalleri izledi. Hemen ardından uluslararası ilişkiler uzmanları ve toplum mühendisleri, sıranın İran ve Suriye'de olduğunu dile getirmeye başladılar. Ortadoğu kaynamaya başlamıştı. Daha Balkanlar'da 10 yıldır devam eden ateş yeni sönmüşken, bir de Ortadoğu'nun böylesine karışması elbette ki, hem Ürdün hem de Türkiye için hiç de iç açıcı gelişmeler değildi. İşgalleri, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki halk ayaklanmaları

sonu gelen iktidar değişiklikleri izledi. Hem Türkiye hem de Ürdün, kaynayan koskoca bir kazanın tam da ortasında kalıvermişlerdi.

6.11 ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi

İlk Olarak 1999 yılında Pentagon'un raporlarında "Büyük Ortadoğu Planı" olarak yer alan proje, bu coğrafyanın demokratikleşmesini (!), yani yeniden şekillendirilmesini öngörmektedir. Planın fikir babasının, tarihçi Bernard Lewis olduğu iddia edilmektedir. Bu kapsamda Bernard Lewis, "Bu coğrafyadaki bütün milli kimliklerin çözülerek, bütün halkların Ortadoğu kimliğinde birleştirilmesi ve İstanbul'dan yönetilen bir "Ortadoğu Birleşik Devletleri" kurulması fikrini savunmuştur. Daha Sonraları ABD basınında çıkan bir takım yazılardan öğrenilen "Büyük Ortadoğu" Kavramı, "Büyük Ortadoğu Planı" adı altında, en açık biçimde, G.W. Bush'un "ulusal güvenlik danışmanı" Condoleeza Rice tarafından 2003 yılının Ağustos başında Washington Post gazetesine yazdığı bir makalede yer almıştır.¹⁵³

Condoleeza Rice "Ortadoğu'yu Değiştirmek" başlıklı yazısında, 22 devletten oluşan ve 300 milyon nüfusa sahip olan bölgede "değişimin" gerçekleştirilmesinde Irak işgalinin kilit öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Condoleeza Rice "Irak'ın özgürleştirilmesi, bölgeye İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşananlarla kıyaslanabilecek bir değişim yaşatacak. Büyük çatışmaların bitiminden yaklaşık 100 gün sonra İs rail ile Filistin arasında barış adımı atıldığını görebiliyoruz. Değişmiş Irak, nefret duygularının filizlenemeyeceği bir Ortadoğu için anahtar ülke olabilir." diyordu. Yazısında, bölgede daha uzun kalacaklarını belirten Rice, "Fas'tan Basra körfezine kada r olan tüm Ortadoğu ülkelerinde siyasi ve ekonomik değişimler yaşanacağını, Saddam Hüseyin rejiminin son bulmasının, bölgedeki değişimi kuvvetlendirdiğini, Arap aydınlarının, Arap hükümetlerinden eksik olan özgürlük anlayışını tanımlamalarını istediklerini , yeni bir Arap manifestosundan bahseden bölgesel liderlerin, Arap ülkelerinde iç reformlara, daha fazla siyasal paylaşıma ve ekonomik açıklığa destek verdiklerini" yazıyordu.

¹⁵³ Beyribey, Savaş, *Büyük Ortadoğu*, Tnk. Kur. Bnb.

Diğer bir görüşe göre de, başta batılılar (AB) ve Rusya olmak üzere Dünya politikasında sözü geçen devletleri ABD'nin Ortadoğu politikasına ortak çıkmasını öngören bu proje, ilk kez Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman tarafından, Abu Dhabi Televizyonu' nda 2003 yılının Ekim ayında yapılan bir söyleşide ortaya atılmıştı. Bir başka Dışişleri Bakan Yardımcısı, William J. Burns, Washington'da 2003 Kasımında verdiği bir konferansta konuyu biraz daha geliştirdi ve Ortadoğu'da bir birine bağlı dört sorunun çözümlenebilmesi için Batı dünyasının ABD ile iş birliği yapmasını v u rguladı. Bu dört sorun şunlardı:

- Iraklıların birleşmiş, istikrarlı ve müreffeh bir Irak Devleti kurmalarına yardımcı olmak.
- Filistin sorununun “ iki devlet “ ilkesi üzerinden çözümünü gerçekleştirmek.
- Terörist ve/veya terörü destekleyen devletle rle savaşmak.
- Ortadoğu ülkelerindeki siyasal ve ekonomik reformları desteklemek.

Burns' a göre yeni Atlantik işbirliğinin ve dayanışmasının temelini bu alanda yapılacak işbirliği oluşturacaktı. Aynı görüşler, üç aşağı beş yukarı, 2004'ün başlarında yapılan Davos toplantılarında Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından da dile getirildi. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Davos'ta, “Özgürlük ve Refah” Vadeden Büyük Ortadoğu projesinin ayrıntılarını açıklamıştır.

Ortadoğu ülkelerinin çoğunun demokrasiye el verişli olmayan toplumsal ve siyasal yapılarını geçmişteki deneyimleri nedeniyle Bush ve çevresindekilerden çok daha iyi bilen bazı AB üyeleri ile Rusya, üstelik Bush yönetiminin demokrasi getireceğim diye Irak'a yakında bir iç savaşa dönüşmesinden bile korkulan bir kargaşa getirmiş olmasına bakarak, bu projeye pek sıcak bakmamaktadır. Dahası, ABD'nin petrol sevdasında bugün bile Ortadoğu'daki gelenekçi tutucu yönetimleri desteklemekte olmasına bakarak, Bush'un bu projesinin içtenliğine inanmamaktadır.

Yine de bütün dünyayı karşısına almak pahasına da olsa ABD, Büyük Ortadoğu Projesini, adım adım hayata geçirme niyetinde ve kararlığında gözükmemektedir. Sonuçları açısından değerlendirildiğinde, şu an tek süper güç konumunda bulunan ABD'yi dünya hâkimiyetine biraz daha yaklaştıracak ve siyasi, ekonomik ve askeri etkinliğini daha da arttıracak olan Proje, gerçekleştiğinde, Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu çok geniş bir coğrafya, ABD'nin etki alanına girmiş olacak. 1990'ların başında, çoktan hazır olduğu anlaşılan ve gerçeğe dönüşmesi için Bush önderliğindeki 'şahin' cumhuriyetçi politikacıların iş başına gelmesinin gerektiği ve başlangıç için de 11 Eylül ayarında sarsıcı bir ateşleyici etkene ihtiyaç duyan bu Proje'nin ABD açısından amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:¹⁵⁴¹⁵⁵

- "Terörle mücadele" sloganı ile terör örgütleri, teröre destek veren ülkeler ve/veya hareketlerin tasfiyesinin sürdürülmesi ve ABD'yi rahatsız eden oluşumların dağıtılması.
- Enerji kaynaklarının denetlenmesi ve ulaşım koridorlarının güvence altına alınması. (Hazar havzası, Basra Körfezi, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz ve Malaka Boğazı'nın "emin ellere" geçmesi.) Dolayısıyla siyasi ve ekonomik reformların bu stratejik noktaların çevresinde başlatılması.
- ABD-İsrail karşıtlığını besleyebilecek eğitim müfredatlarının değiştirilmesi. Bu kapsamda Filipinlerdeki okullarda CIA uzmanları ders verirken, Endonezya, S. Arabistan ve Mısır'da eğitim müfredatı değiştirilmiştir.

¹⁵⁴ Durmazuçar, Vedat, *Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayıncılık, 2002, İstanbul, s 33.

¹⁵⁵ Robert, Jean, *Suyun Ekonomi-Politiği, Ütopya Yayınları*, 2003, s 50

- Bölge ülkelerinin askeri güçlerinin kontrol altına alınması/ zayıflatılması. Kitle imha silahlarına sahip olan, olmaya niyetlenen ülkelerin engellenmesi.
- Marshall yardımı tarzında benzer yardımların başlatılması, buna paralel olarak Amerikan nüfuzunun yaygınlaştırılması.
- Bölgede Batı karşıtlığını besleyen anlaşmazlıkların çözümü. Bazı anlaşmazlıkların Afganistan, Irak ve Filistin'de denendiği gibi "Karzai modeli" şeklinde yönetimlerin işbaşına getirilerek dondurulması. (Başkentlerin Afganistan'da olduğu gibi emniyet altına alınarak Başa getirilen yönetimin korunması.)
- Batı'nın askeri ve ekonomik kontrolünün önünü açacak yönetici kadroların oluşturulması, güçlendirilmesi, işbaşına getirilmesi.
- Kafkaslar, Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu'da AB, Rusya ve Çin'in durdurulması, Türkiye'nin bu cep hede kullanılması.
- Ortadoğu'da Türkiye öncülüğünde Batı'nın hazmedebileceği türde bir İslam anlayışının geliştirilmesi ve bölgenin bu paralelde dönüştürülmesi.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin altında ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan birçok nedenler yatmaktadır. ABD, AB, Çin-Rusya-Hindistan gibi güçlerin, gelecek için dünya kaynaklarını paylaşma planından başka bir şey olmayan bu kavgada, Ortadoğu ülkelerinin ortak bir tavrı olmamakla birlikte, Türkiye'nin barışı destekler bir tavırla, askeri destek verme a rasında gidip gelmesi dikkat çekicidir. Bazı görüşlere göre ok artık yaydan çıkmıştır. Büyük güçlerin çatışması salt ekonomik açıdan yürümektedir, diğer bütün konular göstermelik ya da ikincil öneme sahiptir. ¹⁵⁶

Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında yaşanan bütün bu gelişmeler Ürdün ve Türkiye'yi, Dünya'nın en sıcak bölgesinin tam da ortasına düşürmüştür. Bir yandan Balkanlar, bir yandan Kafkaslar, bir yandan da Ortadoğu'daki

¹⁵⁶ Kaynak, Prof. Dr. Mahir, *Büyük Ortadoğu Projesi*, Röportaj Faruk Bilgin, İlk Yayınları, 2004, İstanbul, s 28.

çatışmalar, bölgede ciddi bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştı. Türkiye ve Ürdün, çok ince bir siyaset izleyerek hem bu ateşin dışında kalmak hem de, doğru yerde doğru biçimde saf tutarak Dünya siyasetinden dışlanmamak durumundaydılar. Bu anlamda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki yerini incelemekten ve Ortadoğu'nun Türkiye için önemini ve hassasiyetini ortaya koymadan, Türkiye – Ürdün ilişkilerini anlamak ve açıklama olanaklı değildir. Çünkü Türkiye'nin Ürdün politikası, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının bir uzantısı, bir parçasıdır.

6.12 Türkiye'nin Büyük Ortadoğu'daki Yeri ve Rolü

Uygulamaya geçmesi zaman alacak olan, bu son derece kapsamlı Büyük Ortadoğu Projesi, ister istemez işbirliği yapılacak bölge ülkelerine ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu projenin pilot ülkeleri İsrail, Türkiye ve Ürdün olabilir. Türkiye, söz konusu bölgenin jeo-politik ve jeo-stratejik olarak en önemli aktörlerinden biri ve önemli oranda, önüne konulan hedefi de gerçekleştirmiş durumdadır. Aslında, Türkiye İslam ülkelerine yönelik tek “model ülke” konumundadır. Dahası, Türkiye'ye bölge ülkeleri halklarının büyük bir kısmı tarafından duyulan derin bir saygı da mevcuttur. Dolayısıyla ABD, Türkiye'yi Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında bir cephe ülkesi olarak kullanmayı düşünmüştür.¹⁵⁷

Bu anlamda, Büyük Ortadoğu söylemlerinde, Türkiye'ye önemli bir rol düştüğü görülmektedir. Her şeyden önce Türkiye'nin bu büyük coğrafi alanın barış ve istikrar adasına dönüştürülmesinde önemli katkısı olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin girişimiyle Kuveyt'te başlatılan “Irak'ın Komşuları ve Bölge Ülkeleri Toplantısı”nda, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ileri sürdüğü “Ortadoğu Ülkeleri Avrupa gibi birleşsin” önerisi de, ABD'nin Büyük Ortadoğu Politikası ve söylemi ile örtüşmektedir. Bu öneri sonrası Türkiye ayrıca, toplantıya katılan Mısır, Ürdün, İran, Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt dışişleri bakanlarının, BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ABD, Çin, İngiltere, Rusya ve

¹⁵⁷ Uysal, Piyade Bnb Taner, *Türkiye'nin Ortadoğu'da Mevcut Problem Sahaları ve İtilaflar Işığında, Askeri ve Politik Yönden Konumu ve Rolü Nedir? Bu Konumda Ortadoğu Barış Sürecinde Türkiye'nin Oynayacağı Rol Ne Olabilir ?*

Fransa dışişleri bakanları ile bir araya gelmesi için Genel Sekreter Kofi Annan'a çağrıda bulunmuş ve bu çağrı ortak açıklamaya girmiştir. Böylece Türkiye, rolüne ilişkin somut adımda bulunmuştur.¹⁵⁸

ABD'nin Büyük Ortadoğu politikası ve Türkiye'ye düşen rolünü göz önüne aldığımızda, Türkiye bakımından önemli sonuçlar çıkarabiliriz. Her şeyden önce, başta ABD olmak üzere Avrupa, Türkiye'yi daha çok Asyalı ve İslam dünyasının içinde görmektedirler. Ayrıca sahip olduğu demokrasi ve laiklik kültürü ile Büyük Ortadoğu'da önemli bir fonksiyon üstlenebileceği öngörülmektedir. Türkiye'nin böylece Büyük Ortadoğu ile Avrupa ve Amerika arasında köprü görevi görebileceği düşünülmektedir. Avrupa Birliği 'nde özellikle Hristiyan demokratların imtiyazlı olarak Türkiye'yi aralarında görmek istemedikleri bu açıdan anlamlıdır. ABD, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişine destek verir görülmektedir. AB de, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uygun ev ödevini yapmada başarılı olduğunu hissedip Aralık 2004'te tam üyelik müzakere tarihini vererek topu yeniden Türkiye'ye atmıştır.

6.13 Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Çıkar ve Hedefleri

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik menfaatlerini; Orta Doğu'da adil, kalıcı ve kapsamlı bir barışın tüm bölge ülkelerini kapsayacak şekilde tesis edilmesi, özellikle birinci kuşak bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı bir tehdit teşkil etmelerinin önlenmesi gibi hususlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu'daki hedefleri ise şöyle sıralanabilir:

- Bölgede demokratik rejimlerin ve değerlerin yaygınlaştırılması.
- Irak'ın egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin sağlanması. Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulmasının, Terör Örgütünün Irak'ın kuzeyine egemen bir güç haline gelmesinin ve buradan Türkiye'ye karşı terörist faaliyetler düzenlenmesinin önlenmesi.

¹⁵⁸ Altunışık, Meliha Benli, *Türkiye ve Ortadoğu/Tarih, Kimlik, Güvenlik*, Boyut Kitapları, 1999, İstanbul, s 90

- Türkmenlerin varlıklarını sürdürmeleri ve Irak yönetiminde söz sahibi olmaları,
- Bölgedeki silahlanma yarışının ve özellikle kitle imha silahlarının ve balistik füzelerin yaygınlaştırılmasının önlenmesi,
- Bölge ülkelerinin Türkiye aleyhtarı faaliyetleri desteklemelerinin önlenmesi.
- Türkiye'ye yönelik yıkıcı, bölücü, örtülü faaliyetlerin etkisiz hale getirilmesi,
- Bölge ülkeleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı siyasi ve ekonomik ilişkiler kurulması ve bu bölgede Türk ihraç malları ve hizmetleri için pazarların geliştirilmesi,
- Sınır aşan suların kullanılması hususundaki Türk planının komşu ülkelere benimsenmesinin sağlanması ve konunun terör ile irtibatı bir koz olarak kullanılmasına veya bir Türk-Arap sorunu haline getirilmesine mani olunması.¹⁵⁹

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasının temelini bölgede barış, güvenlik ve istikrarın yerleşmesi, işbirliğinin yaygınlaştırılması teşkil etmektedir. Bu çerçevede¹⁶⁰

- Bölgedeki tüm ülkelerle ve bu arada İsrail ile iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmaktadır.
- Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve ulusal birliğini desteklemekte ve bu ülkenin BM kararlarına uyarak, süratle uluslararası topluma yeniden dönmesini arzu etmektedir.

¹⁵⁹ Durmazuçar, Vedat, *Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayıncılık, 2002, İstanbul, s. 33.

¹⁶⁰ Robert, Jean, *Suyun Ekonomi-Politiği*, Ütopya Yayınları, 2003, s. 50

- İran ile iç işlerine karışmama ilkesine saygılı olarak karşılıklı ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır.
- Türkiye'nin Ürdün ile ilişkileri sağlam dostluk ve kardeşlik bağları doğrultusunda gelişmektedir. Türkiye – İsrail - Ürdün arasında stratejik diyalog sürdürülmektedir. Mısır ile üst düzeyli ziyaretlerle ilişkilerimize ivme kazandırılmaya çalışılmaktadır. Türkiye, Lübnan'ın bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasına önem atfetmektedir.
- Türkiye, Filistin sorununda ve Arap-İsrail uyuşmazlığında tarafların meşru hak ve çıkarlarını gözeten dengeli bir tutum izleye gelmiştir. Türkiye, bölgede adil ve kalıcı bir barışın tesis edilmesinin, bölgenin istikrarı yanında, ekonomik kalkınmasına da çok önemli katkılarda bulunacağına inanmaktadır. Bu çerçevede içinde çok özel yakınlığa sahip olduğumuz bölge ülkeleriyle ilişkilerimiz geniş bir perspektif içinde geliştirilmesine büyük önem atfedilmektedir.
- Türkiye Körfez bölgesi ülkeleri ile de ilişkilerini güçlendirmek üzere gerekli adımları atmaktadır. Türkiye İslam Konferansı Örgütüne (İKÖ) dâhil bulunmakta ve bu çerçevede İslam ülkeleri arasındaki dayanışmanın kuvvetlendirilmesine önem atfetmektedir. İslam toplumlarının ortak sorunlarının ele alındığı bu forumda, Türkiye tüm siyasi ve ekonomik konularda itici güç ve denge unsuru olmaya devam etmektedir. İKÖ'nün ekonomik boyutu kapsamında, Türkiye İslam "Konferansı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi -İSEDAK"a başkanlık yapmaktadır. İSEDAK, İslam ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini pekiştirmek, koordine etmek ve İslam ülkeleri özel sektörleri arasında temasları artırmak gibi fonksiyonlar üstlenmiştir. Türkiye ekonomik gücü ve Batılı uluslar arası ekonomik kuruluşlara üyeliği sayesinde İSEDAK içinde saygın bir konuma sahiptir.¹⁶¹

¹⁶¹ ÇAKAR, E.Org. Nezihi, *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu*

Ortadoğu'nun coğrafi ve politik açıdan tanımını yaptıktan ve Ortadoğu politikasının çerçevesini çizdikten sonra Ürdün'ün komşularıyla ilişkilerini incelemekte fayda bulunmaktadır. Çünkü bu küçük ama stratejik açıdan son derece önemi ülke, kurulduğundan bu yana, âdete uluslar arası ilişkiler açısından, son derece ince politikalar izleyerek, bölgede bir istikrar ve denge unsuru olmayı başarmıştır. Zaman zaman özellikle İsrail'le yaşanan problemlerin çözülmüş olması, Ürdün'ün ABD ve AB ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler, bölgede son yıllarda önemi oldukça artan Türkiye ile yakın bir temas içinde olması ve her şeyden önemlisi Ürdün'ün serbest piyasa ekonomisine uyum sağlaması, bu ülkenin önemini iyice arttırmaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE – ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

7.1 Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri

Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkiler, oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu ülkenin kurulmasından beri, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik çıkarları ve Ürdün yönetici kademesinin Türkiye'ye olan olumlu yaklaşımı ve bağlılığı, iki ülke arasında bir yakınlaşmanın da önünü açmıştır. Sınırdış olmayan ancak, çıkarlarının yoğun olarak örtüştüğü bu iki ülke arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin yeni boyutlar kazanarak daha ileri noktalara taşınması, sadece bölge barışına değil dünya barışına da ciddi katkıları sağlayacaktır.

Ürdün laik bir ülke olmamakla beraber, halkın günlük yaşantısı ve değer yargıları Türk halkının ile benzerlikler göstermektedir.

Ürdün halkının, Türkiye'ye ve Türk halkına karşı yoğun bir kardeşlik ve dostluk bağları besledikleri gözlenmektedir. Yüzlerce yıl süren Osmanlı egemenliği sırasında, halkın rahat ve huzurlu bir şekilde varlığını sürdürebilmiş olması, dini, ticari ve insani anlamda herhangi bir baskı altında kalmamış olması bunda önemli bir etkidir. Bu tarihi bağların yanı sıra, son yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler, Ortadoğu'nun siyasi konjonktürü, Türkiye ve Ürdün arasında, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda belirgin bir yakınlaşma olması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

7.1.1. İlk Dönem Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri

Ürdün Krallığı'nın kurulmasını takip eden dönemde Türkiye -Ürdün ilişkileri de diplomatik ve ekonomik açıdan başlatılmış oldu. Özellikle Soğuk Savaşın başlangıç dönemi olan 1950'li yıllarda Türkiye'de iktidarda olan Demokrat Parti iktidarı ve Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar Ürdün'e özel bir önem vermişler, hatta Ürdün'ü Bağdat Paketi'ne alabilmek için yoğun bir

diplomatik çaba yürütmüşlerdir. Öyle ki 1951 yılında tahta geçen Kral Talal, tedavi için Türkiye'yi tercih etmiş vefatına kadar İstanbul'da kalmıştır.

1950'li yıllarda, Ürdün hükümeti içerisinde, eski Osmanlı devlet adamları ve üst düzey askeri yetkililer de bulunmaktaydı. Çok iyi Türkçe konuşan ve Türkiye'ye karşı özel bir bağlılık içinde olan Ürdünlü bu devlet adamları, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde yoğun çaba harcamışlardır. Örneğin 1957 yılında İbrahim Haşim Paşa, 1958 yılında ise Samir Rifai Paşa Ürdün Başbakanı olarak görev yapmış, Osmanlı kökenli tecrübeli siyasetçilerdi ve gerçek birer Türk dostu idiler. Hatta bu devlet adamları bu dostluklarının sadece sözde bırakmamışlar, 1958 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde Kıbrıs konusu tartışılırken, Irak dışındaki diğer Arap devletlerinin aksine Ürdün de Türkiye'nin yanında yer almıştır.

1957 yılının ağustos ayında Türkiye'ye resmî bir ziyaret düzenleyen Kral Hüseyin, burada çok yakın ve sıcak bir ilgi görmüştür. Ziyaretin özel niteliğine rağmen Cumhurbaşkanı Bayar, Kral'a askeri tören düzenledi. Bu ziyaret esnasında yapılan toplantılarda Türk hükümetinin çabaları, İngiltere ve AB D'nin yönlendirmeleri neticesinde, Ürdün ve Irak'ı birbirlerine yakınlaştırmak ve Ürdün'ün Bağdat Paketi'ne üye olması doğrultusunda ikna etmekte. Bu birliktelik Suriye ve Mısır'ı son derece rahatsız etmekteydi. Öyle ki, Suriye, Türkiye'nin bu dönemde kendisine karşı bir askeri harekât hazırlığında olduğunu dünyaya duyuracak kadar işi çığırından çıkarmış noktadaydı. Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapmakta olduğu söylentisi bütün Arap Birliği'ni harekete geçirmiş, hatta Kral Hüseyin de – biraz da Arap Birliği'ni gücendirmemek için durumdan duyduğu endişeyi dile getirme gereği duymuştu.

7.1.2. Yakın Dönem Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkileri

1946 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanmasını takip eden dönemde, Ürdün'ün ilk diplomatik ilişki kurduğu ülkelere biri de Türkiye olmuştur. 1947 yılında Türkiye ile Ürdün arasında bir Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Ürdün'ün Türkiye ile olan ilişkilerinde öteden beri kardeşlik, dostluk ve işbirliği

anlayışı egemen olmuştur. Kraliyet tahtındaki Haşimi ailesi de dâhil olmak üzere, ileri gelen birçok Ürdünlü ailenin, Türkiye'de akrabalarının olması, iki ülke ilişkilerinin olumlu seyretmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Siyasi, kültürel, ekonomik ve turizm alanlarında çok boyutlu bir şekilde seyreden Türkiye-Ürdün ilişkilerini düzenleyen çeşitli anlaşmalar mevcuttur. En son 2001 – 2003 yıllarını kapsayan Kültürel Değişim Programı imzalanmıştır. İki ülke arasında hükümlüklerin değişimi kapsamında bir anlaşma imzalanmasına yönelik girişimler devam etmektedir. Ayrıca yine iki ülke arasında bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmasına ilişkin Dış İşleri Bakanlıkları nezdinde sürmekte olan karşılıklı görüşmelerden henüz bir sonuç alınamamıştır.

İki ülke arasında, belirgin siyasi sorunlar olmamakla birlikte, 1990'lı yılların başında ABD başta olmak üzere batılı devletlerin Irak politikasına Türkiye'nin destek vermiş olması, Ürdün medyasını oldukça öfkелendirmiş ve bu doğrultuda Türkiye aleyhinde çok sayıda yazı yayınlanmıştır. Türkiye'nin 1992 yılında, kendisine yönelik terörist faaliyetlere karşı yürütmüş olduğu Kuzey Irak harekâtı da Ürdün'de olumsuz tepkiler almıştır. İki ülke arasındaki yanlış anlamalardan kaynaklanan bu olumsuz hava, karşılıklı resmi girişimler vasıtasıyla çok fazla büyümeden çözüme kavuşturulmuştur. Ne var ki, son dönemde her iki ülke de Irak konusunda bir uzlaşmaya varmış durumdadırlar. Ürdün de Türkiye de, Irak'ın toprak bütünlüğü, siyasi birliğin korunması gibi konularda bir uzlaşma içerisindedirler.

Ortaya konulan bu dostluk ilişkileri çerçevesinde, karşılıklı olarak üst düzey temas ve ziyaretler kesintisiz devam ettirilmiştir. Cumhurbaşkanı seviyesinde 1957, 1969, 1983, 1994 ve 2000 yıllarında Türkiye tarafından Ürdün'e resmi ziyaret yapılmış, Kral Hüseyin de sonuncusu 1996 yılında olmak üzere altı kere Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Kral Abdullah ise, 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Ayrıca bakanlar düzeyinde de görüşmeler her zaman söz konusu olmuştur. Kral Hüseyin'in 1999 yılındaki cenazesine Türkiye, cumhurbaşkanı ve dış işleri bakanı düzeyinde katılmıştır.

Ürdün'ün, yüzünü batıya dönmüş bir ülke olması, çağdaş görüntüsü ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanıyor olması Türkiye ile ilişkilerini kolaylaştıran etkenler olmuştur. Şüphesiz bölgenin diğer demokratik ve batı yanlısı ülkeleri olan Mısır ve İsrail ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler de Türkiye'nin Ürdün'e özel bir önem atfetmesini sağlamıştır.

Şüphesiz ki bütün bunların ötesinde, iki ülkenin birbirlerine yakın olmasının en önemli nedeni, bölgede ortak çıkarlara sahip olmalarıdır. Başta İsrail-Filistin çatışması ve Irak konusu olmak üzere, her iki ülkenin de, sorunları barışçı ve demokratik yollardan çözme yönünde gösterdikleri irade, çıkarlarının örtüşmesini sağlamıştır. İsrail-Filistin çatışmasından en fazla etkilenen ülke Ürdün'dür. Bünyesinde barındırdığı ve toplam nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Filistinli nüfus ve Ürdün'ün hem İsrail hem de Batı Şeria Filistin topraklarına komşu olması, bu konudaki duyarlılığının sebebidir. Dah a önce de değinildiği gibi, Filistin sorunu Ürdün'ün dış politikasının temelini oluşturmaktadır.¹⁶²

Türkiye ise, İsrail-Filistin çatışmasında son derece kilit bir ülke konumundadır. Daha 2005 yılının Mayıs ayında Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin'e başbakan düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirmiş olması da bunun önemli bir göstergesidir. Bu bağlamda, söz konusu anlaşmazlığın en kısa zamanda çözülmesi ve benzer sorunları bir daha yaşanmamasını sağlayacak koşullar altında, bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması hem Türkiye'nin hem de Ürdün'ün dileğidir. Dolayısıyla, Ürdün'ün dış politikasının temel direğini oluşturan böylesi hassas bir konu da Türkiye'nin sahip olduğu özel konum ve çözüm yönünde iki ülkenin göstermiş oldukları ortak irade, yakınlaşmanın dayanağını oluşturmuştur.

500 yıl, Yahudiler Osmanlı yönetimi altında rahat ve özgür bir yaşam sürdürmüşler, bütün dünyada yaygın olan Yahudi düşmanlığı (antisemitizm),

¹⁶² Çakar, E.Org. Nezihi, *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu*

Türk topraklarında itibar görmemiş, bu da İsrail ve Türkiye'nin her zaman birbirlerine yakın olmasında önemli bir etken teşkil etmiştir. Bu bağlamda, İsrail'le yakın stratejik bir ittifak kurmuş olan Türkiye ve Ürdün'ü de bu durum, başka bir boyuttan da birbirlerine yaklaştırmaktadır. ¹⁶³

Bölgede hem Filistin hem de İsrail'le iyi ilişkiler kurabilmiş bir ülke olan Türkiye'nin Ortadoğu ve Küresel siyasetteki yeri son yıllarda iyice önem kazanmış ve model ülke olarak gösterilir olmuştur. İsrail ve Filistin'in olduğu kadar, Ürdün'ün de demokratikleşme sürecinde Türkiye'nin tecrübelerinden öğrenecekleri çok şeyler bulunmaktadır. ¹⁶⁴

Ayrıca son dönemde Irak'ta meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi olduğu kadar, Ürdün'ü de tedirgin etmektedir. Irak'ın, ABD işgalinden sonra bir bölünme yaşaması olasılığı, en az Türkiye'yi olduğu kadar Ürdün'ü de rahatsız etmektedir. Irak'ın bölünmesi Ortadoğu'daki istikrarsızlığı daha da artıran, etnik ve dini çatışmaları körükleyen son derece tehlikeli bir olasılıktır. Her iki ülke de bu durumu böyle değerlendirmekte ve bu konuda ortak tavır almaktadır. Yine 2005 yılı içerisinde dış işleri bakanları nezdinde yapılan 'Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı'nda bu ortak irade açıkça ortaya konulmuştur. Ortadoğu'da istikrarı bozacak en ufak bir gelişmeye bile artık tahammül yoktur. Dolayısıyla, Irak konusunda örtüşen çıkarlar da Ürdün ve Türkiye'yi birbirlerine yakınlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

7.1.3. Türkiye-Ürdün Siyasi İlişkilerinin Geliştirilmesi

Son dönemde bölgede yaşanan olaylar ve gelişmeler göz önüne alındığında, Türkiye'nin Ürdün'le ilişkilerini geliştirmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ürdün bölgesinde, Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağları göz önünde bulundurarak geçmişten beri iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren yegâne Arap ülkesidir. Kurulduğu günden bu yana Ürdün'ün dış politikasında

¹⁶³ Groepler, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yayınları, 1999, İstanbul, s 42-43.

¹⁶⁴ Aras, Bülent, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1997, İstanbul, s 157 – 158.

Türkiye'ye özel bir önem verilmiş, Türkiye ile ilişkilerin iyi tutulmasına özen gösterilmiştir. 1950'li yıllardan bu yana Türkiye de dış politikasındaki önceliklerini belirlerken Ürdün'ü ayrı bir yere koymuştur. İki ülke arasında üst düzey ziyaretler karşılıklı olarak her zaman devam etmiştir.

Ayrıca Ürdün ve Türkiye arasındaki dini ve kültürel yakınlıklar, iki ülkenin halklarını da birbirlerine yakınlaştırmış, bu çerçevede de ticari ve ekonomik ilişkilerin kurulması kolaylaşmıştır. Ürdün halkının, Türkiye'yi güvenilir bir dost ve sağlam bir müttefik olarak gördüğü, her iki ülkenin yetkilileri tarafından dile getirilmektedir. Türkiye, nispeten gelişmiş ekonomisi ve yerleşik demokrasi kültürü göz önüne alındığında Ürdün'e çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ülkeler arasındaki bağlar bu örnek almayı kolaylaştıracak ve hızlandıracak düzeydedir. Son yıllarda Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın daha ileri götürmesini adeta bir zorunluluk haline getirmiştir.

Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında, ABD ve diğer batılı devletler, bölgede keskin bir kutuplaşma yaratmışlar, kendilerine 'Terörle Mücadele' kapsamında müttefikler bulma yoluna gitmişlerdir. Bölgede önemli bir unsur olan İsrail'in güvenliği ve geleceği de bu projenin önemli ayaklarından biridir. Bu çerçevede İsrail'le ilişkileri iyi olan Ürdün ve İsrail, ABD tarafından Ortadoğu'daki güvenilir müttefikler olarak görülmektedir. Her ne kadar dönem dönem ikili ilişkilerde aksamaya yol açan bir takım olumsuz gelişmeler meydana gelse de, ABD ve Ürdün, ABD ve Türkiye arasında eskiye dayanan ve çok boyutlu ittifaklar söz konusudur. Bu anlamda ABD, AB ve İsrail ekseninde bir Türkiye-Ürdün yakınlaşması zaten kaçınılmazdır.

Ancak, bu iki ülkenin, batılı müttefikleri ve İsrail'i bir kenara bırakırsak, bağımsız ilişkiler de geliştirmesi son derece önemlidir. Büyük ülkeler öncelikle kendi çıkarlarını gözeterek bir takım oluşumların önünü açarlar. Dolayısıyla bölgede ABD önderliğinde ya da İsrail'in yönlendirmesiyle oluşacak ittifaklar, başta bu ülkelerin çıkarlarına hizmet etmeye mahkûmdur. Bölge ülkeleri kendi çıkarları temelinde ittifaklara gitmek ve karşılıklı güven ve iyi komşuluk esasıyla ilişkiler geliştirmek durumundadır. Dış politika ve diplomaside, ülkelerin kendi

inisiyatiflerini kullanabilmeleri son derece önemli bir konudur. Bu anlamda, Ürdün ve Türkiye'nin hali hazırda gelişmiş olan ikili siyasi ilişkileri ABD ve İsrail'den olabildiğince soyutlanmalı ve kendi çıkarları ekseninde geliştirilmelidir. İki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanması bunun en önemli adımını teşkil edecektir.¹⁶⁵

Türkiye ve Ürdün ilişkisinde Türkiye'nin öncelikli rolü oynaması kaçınılmazdır. Türkiye ekonomisi, son yıllarda yaptığı atılımlar ve geldiği nokta itibariyle oldukça ileri bir aşamadır. Türkiye Ürdün'de birçok projeler ve yeni iş olanakları yaratabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle alt yapı ve enerji projelerinde Türk şirketleri tüm dünyada önemli büyük ihaleleri almakta ve tamamlamaktadır. Ürdün de henüz sanayileşme ve altyapısını tamamlamış bir konumda değildir. Ülkede yatırım yapılması gereken çok sayıda alan mevcuttur. İkili ilişkilerin geliştirilmesi, Türk şirketlerinin Ürdün'de daha fazla yatırım yapmalarının önünü açacaktır. Türkiye'nin özel sektörü oldukça dinamik bir yapı arz ettiğinden, aslında tek yapılması gereken, mevcut yasal ve pratik engellerin ortadan kaldırılmasıdır. İki ülke arasında doğrudan bir sınır ya da gümrük geçişinin olmaması bu anlamda bir engeldir. Ancak, iki ülke arasındaki Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi Ürdün ve Türkiye arasındaki ticari faaliyetlerin hızlanmasını sağlayacaktır. Çünkü Suriye'de son yıllarda, teröre verdiği desteği yavaş yavaş çekmekte ve istikrarlı bir Ortadoğu için adımlar atmaktadır. 2005 yılı içerisinde Lübnan'daki Suriye askerlerinin geri çekilmesi de bunun bir göstergesidir.

Dolayısıyla, Ürdün-Türkiye ilişkileri zamanla Suriye, Lübnan ve hatta Irak ve İran'ın da katılımı ile oluşabilecek son derece önemli bir bölgesel ortaklığın kapılarını açabilecek öneme sahiptir. Zaman içerisinde Irak'ta istikrarın sağlanması, İran'ın dünyaya entegre olacak adımları atması ve İsrail-Filistin barışının sağlanması ile söz konusu proje bir hayal olmaktan çıkabilir. Orta Asya ve Rus doğalgazının Türkiye-Suriye ve Lübnan üzerinden İsrail'in Hayfa limanına taşınması, Ortadoğu'da istikrarı sağlayacak önemli bir proje

¹⁶⁵ Aras, Bülent, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1997, İstanbul, s 158–159

niteliğindedir. Her ne kadar şu aşamada, kâğıt üzerinde kalmış gibi gözüксе de, gerçekçi ve önemli bir adım olacaktır. Bu adımda da Türkiye ve Ürdün'ün de büyük payı olacak gibi gözükmektedir.¹⁶⁶

Bölgede, sağlam bir ittifak kurabilen Türkiye ve Ürdün, ortak politikalar geliştirerek, İsrail-Filistin çatışması, terörle mücadele ve enerji kaynakları ve yollarının güvenceye alınması gibi konularda ciddi bir ağırlık oluşturabilir. Ürdün, Filistin sorunu konusunda yarım yüzyıldır kararlı bir mücadele vermekte ve bu konudaki somut ve olumlu adımları desteklemektedir. Türkiye de, bu soruna ilişkin olarak hem İsrail hem de Filistin'le iyi ilişkileri olan kilit bir ülke konumundadır. Bu konuda en önemi nokta, İsrail'in yeni yerleşim yerleri kurmak pahasına Filistin topraklarına yayılmaktan vazgeçirilmesidir. 2005 yılında Ariel Şaron başkanlığındaki İsrail hükümetinin bu doğrultuda attığı adımlar, bir ilerleme sayılabilir.

Önemli sayıda Filistinli nüfusu içerisinde barındıran Ürdün, bölgede bir barış ortamının sağlanmasından büyük fayda sağlayacaktır. Olası bir İsrail - Filistin barışı sadece bölge değil aynı zamanda dünya barışına hizmet edeceği için, Türkiye de bu gelişmeden çok yararlanacaktır. Çünkü kaynayan bir Ortadoğu Ürdün'ün olduğu kadar Türkiye'nin de istikrarını bozacak niteliktedir. Bu çerçevede, Ürdün ve Türkiye, İsrail-Filistin sorununun çözümünde ortak kararlıklarını sürdürmek durumundadırlar.

Türkiye kendi içerisinde olduğu kadar, dış Dünya ile de bir takım sorunlar yaşayan bir ülkedir. Ermenistan, Yunanistan, Suriye, İran ve Irak ile zaman zaman boyutları değişen bir takım kalıcı sorunlar bulunmaktadır. Bu ülkelerle yaşadığı ikili problemlerin çözümünde, uluslar arası platf ormlarda Türkiye sağlam müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Özellikle Kıbrıs konusu ve olası bir Kürt devletini engellemeye yönelik olarak Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması Türkiye için son derece önemlidir. Bu konularda Türkiye, dünya kamuoyunda genelde yalnız bırakılmakta ve köşeye sıkıştırılmaktadır. Ürdün

¹⁶⁶ Aras, Bülent, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1997, İstanbul, s 160–161

gibi bölge ülkeleriyle ortak politika sergilemek, Türkiye'nin uluslar arası kamuoyu nezdinde elini güçlendirecektir.

Öte yandan, hem sözde 'soykırım' iddiaları hem de Dağlık Karabağ'ın işgal edilmiş olması gibi nedenlerle, Türkiye, Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmamaktadır. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırı halen kapalıdır ve ticari - ekonomik herhangi bir ilişki söz konusu değildir. 1,000,000 Azeri'nin yurtlarından olması nedeniyle, Azerbaycan da bu sorunda taraflardan biridir. Ermenistan'ın özellikle Fransa ve ABD içerisinde güçlü bir lobi oluşturmuş olması nedeniyle, uluslararası platformda Türkiye zaman zaman zor durumda bırakılmıştır. Ürdün'ün bu konuda Türkiye lehine göstereceği tavır Türkiye ve Azerbaycan'ın tezlerini güçlendirecektir.

Ayrıca, terörle mücadele konusunda Türkiye, son 25 yılda çok çetin bir mücadele vermiş ve bu mücadeleden galip çıkmıştır. Ancak, bölgedeki istikrarsızlık ve her şeyden önemlisi Irak'taki belirsiz durum ve İran'ın hala teröre destek veriyor olması, terör tehlikesini Türkiye için hala sıcak tutmaktadır. Ürdün de, terörle mücadele konusunda net tavrını ortaya koymuştur. Bu konuda iki ülkenin ortak politika belirlemesi ve teröre destek veren ülkelere karşı bir baskı unsuru oluşturması, bu mücadelenin başarıya ulaşması açısından ciddi bir adım olacaktır.

Ortadoğu su sorunu konusunda çok tehlikeli bir potansiyele sahiptir. Bölgedeki kıt su kaynaklarına karşılık Türkiye, zengin su kaynaklarıyla özellikle Suriye ve Irak'ın gözünde ayrı bir noktaya konmuştur. Türkiye her ne kadar suyun paylaşımı konusunda barışçı ve adil bir çözümden yana olsa da, bölge ülkeleri bu konuda problem çıkartmaya ve özellikle terörü, Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmaktadırlar. Su soru nunda da Türkiye Ürdün'ü kendi tarafına çekerek elini güçlendirebilir.

Görüldüğü gibi Türkiye-Ürdün ilişkileri çok yönlü ve çok boyutlu bir görüntü arz etmektedir. Bu iki ülkenin farklı alanlarda işbirliğine gitmesi, bölgeye yönelik ittifaklar içerisinde yer almaları, her iki ülkeye de ciddi anlamda katkı sağlayacaktır.

7.2 Türkiye-Ürdün Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye'den Ürdün'e gerçekleştirilen ihracat, yıllar içinde düzgün bir artış seyri izlemiştir.2006 yılında bu ülkeye ihracatımız bir önceki yıla kıyasla %11,4 artarak 321 Milyon Dolar'a ulaşmış bulunmaktadır. Aynı yıl içinde ithalatımız ise %67 oranında bir düşüşle 9 Milyon Dolar'a gerilemiştir. 2007 yılında ise ihracattaki artış oranı %21, ithalattaki artış oranı da %23,9 olarak gerçekleşmiş, iki ülke arasındaki ticaretin hacmi 400 Milyon Dolar'a ulaşmıştır.

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2000	99 533 515	27 272 557	126 806 072	72 260 958
2001	118 900 881	13 525 169	132 426 050	105 375 712
2002	116 650 445	18 382 486	135 032 931	98 267 959
2003	149 618 243	16 850 705	166 468 948	132 767 538
2004	229 464 436	14 156 067	243 620 503	215 308 369
2005	288 648 272	28 320 903	316 969 175	260 327 369
2006	321 660 594	9 319 382	330 979 976	312 341 212
2007	389 305 079	11 597 297	377 707 782	400 902 376
2007*	162 352 510	3 143 485	159 209 025	165 495 995
2008*	181 572 545	7 164 160	174 408 385	188 736 705

* Ocak-Mayıs dönemi

Kaynak: DTM İstatistikleri

Tablo 25 Türkiye ve Ürdün Ticaretin Yıllar İtibarı ile Görünümü(ABD Doları)

İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,2008

7.2.1. İhracat

Türkiye'nin Ürdün'e 2007 yılında en çok ihraç ettiği ürün olan petrol yağları ve bitüm enli minerallerden elde edilen yağlar, toplam ihracattan %11,4 pay almış ve bu ürün grubunun ihracatı bir önceki yıla kıyasla 8,5 kat artmıştır. Ağaçtan kutu, kafes, sandık vb. ambalajlar ile kablo makara sı vb ihracatı 2006 yılına kıyasla %34 artmış ve toplam ihracat içindeki payı %3,8 olmuştur. Klima cihazları ithalatı ise bir önceki yıla göre %71 artışla üçüncü sıraya yerleşmişti.

7.2.2. İthalat

2007 yılında Ürdün'den gerçekleştirilen toplam ithalatın % 24,4'ünü oluşturan nitritler ve nitratların ithalatının, 2006 yılı ile karşılaştırıldığında 1,1 kat arttığı görülmektedir. Dizel ve yarı dizel motorların ise 2006 yılında hiç ithal edilmemesine rağmen 2007 yılında ikinci sıraya yerleştiği dikkat çekmektedir. Vatkalar, vatka mamulleri, kırpıntı, toz ve tanazlar ise bir önceki yıla kıyasla %100'ün üzerinde bir artışla üçüncü sırada yer almış ve toplam ithalattan %9,7 pay almıştır.

7.2.3. Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza	Yürürlüğe
Ticaret Anlaşması	17.06.1980	10.04.1981
Ekonomi, Sınâî ve Teknik İşbirliği Anlaşması	04.12.1983	26.02.1984
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	06.06.1985	01.01.1987
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	05.09.1988	07.07.1989
Türkiye Ürdün 4. Dönem KEK Toplantısı	25.06.1992	
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması	02.08.1993	09.03.1995
Türkiye-Ürdün İş Konseyi Kuruluş Anlaşması	02.04.1994	

Tablo 26 Türkiye Ürdün Arasında İmzalanan Anlaşma ve Protokoller

Kaynak: İzmir Ticaret Odası Dış İlişkiler Müdürlüğü, Ürdün İş ve İnceleme Gezisi Raporu, 2003.

Ürdün ile AB arasında 2010 yılına kadar bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulmasını öngören Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşması, 24.11.1997 tarihinde imzalanmış bulunmaktadır. Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği çerçevesinde, AB'nin Ortak Ticaret Politikaları ile uyum sağlamak amacıyla, Ürdün ile bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanması yönünde girişimde bulunulmuş olup, bu kapsamda bir Serbest Ticaret Anlaşması Taslak metni

Dışışleri Bakanlığı vasıtasıyla 2003 yılı Mart ayında Ürdün tarafına iletilmiştir. Ancak Ürdün tarafından henüz bir cevap alınamamıştır.

7.3 Dış Ticaret

Türkiye-Ürdün Dış Ticareti (1000 \$)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1995	169.817	21.362	148.455	191.179
1996	151.331	28.971	122.360	180.302
1997	106.851	29.857	76.994	136.708
1998	141.412	7.707	133.705	149.119
1999	88.149	16.643	71.506	104.792
2000	99.553	27.272	72.261	126.805
2001	118.900	13.525	105.375	132.425
2002	114.244	18.328	95.916	132.572
2002	97.067	16.198	80.869	113.265
2003	123.643	13.317	110.326	136.960

Tablo 27 Türkiye-Ürdün Dış Ticareti (1000\$)

Yıllar itibariyle Türkiye-Ürdün ticareti incelendiğinde dış ticaret dengesinin Türkiye lehinde olduğu görülmektedir. 2002 yılında Türkiye'nin Ürdün'e ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre %4 oranında azalarak 118,9 milyon dolardan 114,2 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılının ilk 10 ayında Ürdün'e ihracatımız bir önceki yılın aynı dönemine göre % 27 oranında artış kaydederek 123 milyon dolara yükselmiş, ithalatımız ise %17,7 azalarak 13,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Ürdün'den 2002 yılı ithalatımız ise bir önceki yıla göre % 26 artarak 13,5 milyon dolardan 18,3 milyon dolar a yükselmiştir.¹⁶⁷

Türkiye'nin Ürdün'e ihraç ettiği başlıca ürünler, otomotiv ve yan sanayi, demir-çelik eşya, kazanlar-makineler, elektrikli makineler, hububat, plastikler, yenilen sebzeler, demir-çelik ve ağaç-ahşap eşya olarak sıralanabilir.

Türk firmalarının Ürdün'e ihraç edebileceği ve talep edilen ürünler ise, tuz, kükürt, çimento, gübreler, çeşitli gıda ürünleri, kazanlar, makineler, plastikler, optik aletler, çinko ve çinko ürünleri, alüminyum ve alüminyum ürünler, etler, sakatat ve organik kimyasallar olarak sıralanabilir.

7.3.1 2003 Yılı İtibariyle Ürdün'den İthal Edilen Başlıca Ürünler

İTHALAT		
ÜRÜN GRUBU	TUTAR	%
Tuz, Kükürt, Çimento vs.	7.658.084	68.0
Gübreler	2.926.148	26.0
Çeşitli Gıda.	180.861	1.6
Kazanlar, makineler	65.177	0.6
Plastikler	60.410	0.5
Optik Aletler	56.630	0.5
Çinko ve çinko ürünleri	43.185	0.4
Alüminyum ve alüminyum ürünler	37.536	0.3
Etler, sakatat	28.676	0.3
Organik Kimyasallar	28.110	0.2
Diğer	180.400	1.6
Toplam	11.265.217	100.0

Tablo 28 Türkiye'nin Ürdün'den İthal Ettiği Başlıca Ürünler.

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı.

¹⁶⁷ Türkiye İhracatçılar Meclisi Ürdün Raporu

Türkiye, Ürdün'den, tuz, kükürt, çimento, gübreler, çeşitli gıda ürünleri, kazanlar, makineler, plastikler, optik aletler, çinko ve çinko ürünleri, alüminyum ve alüminyum ürünleri, etler, sakatat ve organik kimyasallar ithal etmektedir. Ürdün Türkiye'den et ithalatını, 1994 Eylül ayından itibaren ülkemizde şap hastalığı bulunduğu gerekçesi ile yasaklamıştır. Karşılıklılık ilkesi gereğince Türkiye de Ürdün menşeli bazı et ve et ürünlerinin ithaline yasak koymuş, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve 14.03.2002 tarihinde güncellenen bahsi geçen ürünleri belirleyen dosya Ürdünlü makamlara iletilmiştir. Diğer taraftan şap hastalığı konusunda Türkiye'de olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ürdünlü makamlar ile ithal yasaklarının kaldırılması konusunda görüşmeler devam etmektedir.

7.4 Yabancı Sermaye

30 Haziran 2003 tarihi itibarıyla Türkiye'de Ürdün sermayeli 6 8 adet firma bulunmaktadır. Yabancı sermaye izinlerinin bu tarihten sonra kaldırılmış olması nedeniyle bu tarihten sonra yabancı sermayeye ilişkin verilerin yayınına son verilmiştir. Firmaların faaliyet gösterdikleri sektör yoğunlukla ticaret olmakla beraber, hazır giyim, hayvancılık, hava taşımacılığı, elektronik sanayi, kâğıt ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren Ürdünlü firmalar da bulunmaktadır.

Ürdün, son yıllarda uluslararası finans kuruluşlarınca desteklenen çok sayıdaki altyapı projesini uygulamaya geçirmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak müteahhitlik firmalarımızın Ürdün'e olan ilgilerinin de arttığı gözlenmektedir. 2003 yılı Şubat ayında Özaltın İnşaat firması 86 milyon dolar değerinde olan Waihdeh Barajı inşası ihalesini kazanmıştır. İnşaatın 30 ayda tamamlanması, barajdan ayda 80 milyon m3 su tedarik edilmesi planlanmaktadır.

2002 yılı Mart ayı itibarıyla Jordan Valley Authority tarafından açılan Mujib ve Güney Ghors Sulama projesi kapsamında Zarqa Ma'in Terfi pompa istasyonu ve Kuzey İletim Hattı yapımı ihalesini Aydınlar İnşaat firması kazanmıştır. Söz konusu ihale çerçevesinde, boru döşenmesi, su deposu yapımı, pompa istasyonları, kum tutucular yer almaktadır. 2001 yılı Kasım ayı itibarıyla Kolin

İnşaat firması yine Mujib ve Güney Ghors Bölgesi Sulama Projesi kapsamında Mujib derivasyon bendi, su alma yapıları ve su tankları, pompa istasyonu, kuzey boru hattı imalatını içeren ihaleyi kazanmıştır.

Yeni kurulacak olan bir nitelikli sanayi bölgesinin pazarlama, planlama ve genişletme faaliyetleri Amerikalı bir firma olan PBI ve Türk Suta İnşaat'a verilmiştir. Ancak bölgenin inşasının başlangıç tarihi henüz belirlenmemiştir. Türk firmaları (ATA, STFA, AD, İMA, ATILLA DOĞAN ve MENSÖY) Ürdün'de günümüze kadar yaklaşık 300 milyon dolar değerinde müteahhütlik işi üstlenmişlerdir.

7.5 Türkiye-Ürdün Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi

Ürdün'de yatırım, ekonomik ortam ve mevzuat açısından son derece elverişlidir. Ancak Ürdün küçük bir pazardır. Bununla birlikte, Ürdün'ün bölge ülkeleri ve AB ile ticari entegrasyonu, diğer taraftan Nisan 1997'de AB ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde Ürdün pazarı büyümektedir. Bu çerçevede, hem ikili ticaretin mevcut potansiyele uygun düzeyde gelişmesini hem de bölgesel pazar payının ve rekabet gücünün artırılmasını teminen Türkiye ile Ürdün arasında serbest ticaret anlaşmasının da bir an önce imzalanması gerekmektedir.

Ürdün'ün son olarak ABD ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde ABD'ye ihracatta kota ve gümrük sorunu olan firmalarımızın ülkede Ürdünlü bir ortak ile işbirliği sonucunda bu engeli aşmaları mümkün görülmektedir.

İkili ekonomik ilişkilerde en önemli sorunlarından biri nakliyedir. Ürdün'ün aldığı transit geçiş ücretleri oldukça yüksek olup, indirilmesi talep edilmesine rağmen halen hiçbir değişiklik olmamıştır. Ürdün'e yapılan taşımalarda uluslararası Triptiklerin sayılmayarak Fişe adı verilen bir uygulama ile her seferinde 16\$ ücret alınmaktadır. Ocak 2003'te yapılan KUK toplantısına bu konu gündeme getirilmiştir. Ayrıca, mazot fiyat farkı adı altında araçlarımızdan

115 Dolar ücret tahsil edilmektedir. Ürdün'den transit geçişlerde alınan araç sigorta fiyatları yüksektir. KUK toplantısında Ürdün heyetine konu iletilmiştir. Ürdün tarafı sigorta şirketinin özel bir kuruluş olduğunu ve bu sebeple müdahale edilemeyeceğini belirtmiştir.

Ürdün'den transit geçişlerde fatura değeri üzerinden alınması gereken ücretlerde fatura değeri kabul edilmemekte ve özel belirlenen bir bedel üzerinden yüksek ücretler alınmaktadır. Mazot fiyat farkı önemli bir sorundur. Ürdün'e veya Ürdün'den transit geçen araçlarımızdan haksız olarak tahsil edilmektedir.

Bölgedeki son gelişmeler göz önüne alındığında, körfez ve bölge ülkeleri için önemli bir sıçrama platformu olan Ürdün'de iki ülke firmalarının ortak yatırım yapmalarında büyük yarar görülmektedir. İki ülke arasında potansiyel işbirliği alanlarının başında su kaynaklarının kullanımı, ulaşım, turizm, inşaat, tekstil, telekomünikasyon ve tarım gelmektedir.

Ürdün'de Elektrikli teçhizat gerek ihracat, gerekse ortak yatırım olanaklarına sahip bir daldır, ülkede otomotiv yan sanayi alanında da ihracat ve ortak girişim olanakları mevcuttur. Buna ilaveten madencilik alanında da fosfat, potasyum, işleme konularında yatırımın söz konusu olabileceği düşünülmektedir.

Turizm alanında da bölge potansiyelinin kullanılmasına yönelik olarak, Türk firmalarının gerek müteahhitlik, gerekse işletmecilik hizmetlerinde etkin rol oynaması mümkündür. Bu konuda Türk firmalarının turizm yatırımlarındaki tecrübeleri dolayısı ile Ölü Deniz'in turizm konusunda geliştirilmesi için Ürdünlü firmalar ile işbirliği yapması mümkün görülmektedir.

Türkiye'nin özellikle tekstil konusunda ABD pazarında karşılaştığı kota sorunu Ürdün'de yatırım yapmak koşuluyla bertaraf edilebilir. Fakat yatırım kanununda yer alan ham maddenin %8'inin İsrail'den karşılanması maddesi, bu konuda bazı problemleri de beraberinde getirebilir. Diğer sektörler için ise fizibilite çalışmaları yapılarak, özellikle ABD pazarına gümrüksüz mal sokabilmenin verdiği avantajlardan yararlanılması, Akaba Nitelikli Sanayi

bölgesinin sunduğu özel ekonomik fırsatların değerlendirilerek, bu yeni yatırıma açılmış alanda zaman kaybetmeden yatırıma gidilmesi akılcı olacaktır.

Bunun dışında Irak ile ticaretin geliştirilmesinde Ürdün kil it bir rol oynamaktadır. Irak ile yapılan karayolu ticaretinin büyük bölümünün Ürdün'den yapıldığı düşünüldüğünde, bu konuda ticaret yapan firmalarımızın da Ürdün ile irtibat geçmesi, nakliye ve tahsilât konularında Ürdün firmaları ile ortak çalışmaya gidilmesi uygun olacaktır.

Sonuç olarak, Ürdün'ün dar olan iç pazarı yerine, serbest bölgeler ve Nitelikli Sanayi Bölgeleri kullanılarak yapılacak olan ihracat, hem ABD hem de Arap Ülkelerine gümrüksüz ve kotasız mal girişine olanak sağlayacaktır. Özellikle ABD gibi dünyanın en büyük ithalatçısına gümrüksüz ve kotasız ihracat yapabilmek amacıyla, şimdiye kadar zayıf kalan Türkiye -Ürdün ilişkilerini geliştirmek, her iki ülkenin de yararına olacaktır. Bu amaçla Türkiye tarafından imzalanarak Mart 2003'te gönderilen Serbest Ticaret Anlaşmasının Ürdün tarafından da imzalanarak yürürlüğe girmesi için gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir¹⁶⁸

¹⁶⁸ İzmir Ticaret Odası Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü, Ürdün İş ve İnceleme Gezisi, 2003.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÜRDÜN'ÜN DİĞER ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ

8.1 Ürdün'ün ABD ile İlişkileri

Ürdün'ün ABD ile ilişkileri hep olumlu bir yol izlemiş, Ortadoğu'nun bu küçük ve zayıf Krallığı, başta ABD ve İngiltere olmak üzere, batılı devletler ile herhangi bir sorun yaşamamaya ve onların bölgeye yönelik çıkarlarını gözetmeye özel bir önem vermiştir. İsrail-Filistin sorununun çözümünde, sadece bir fikir olarak kâğıt üzerinde kalmış olsa da, ABD'nin ön ayak olmasıyla gelineen noktada Ürdün her zaman konuya desteğini vermiştir.¹⁶⁹

Ürdün – ABD ilişkileri Ürdün'ün kuruluşuna kadar dayanmaktadır. 1974 yılında Ürdün'e bir ziyaret düzenleyen Başkan Nixon, ABD'nin bölgeye ve Ürdün'e yönelik çıkarlarını açıklamış ve bu ülkenin Ortadoğu'da barış ve istikrara destek verdiği sürece, arkasında ABD'yi her zaman bulacağını da açıkça dile getirmiştir. 1975 yılında da, Başkan'ın Ford'un işaret ettiği üzere, belirli mallara ilişkin bir serbest ticaret antlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bunu takip eden dönemde de, ABD ile ilişkiler sekteye uğramamış, 1996 yılında Ürdün, ABD'nin NATO – dışı öncelikli müttefiki olarak lanse edilmiştir. ABD 1950'li yıllardan beri Ürdün'e yönelik askeri ve ekonomik yardımlarını devam ettirmektedir. Körfez Savaşı'ndan 2004 yılına kadar olan dönemde ABD'nin Ürdün'e yaptığı askeri ve ekonomik yardımın tutarı 5,1 milyon Doları bulmuştur.¹⁷⁰

İki ülke 1997 yılında da, İkili Yatırım Anlaşması imzalamış, bunu 1999 yılında imzalanan Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması izlemiştir. Bu kapsamda Ürdün ekonomisinin iyileştirilmesi ve hem ekonomik hem de siyasi anlamda bu ülkede istikrarlı bir ortamın korunması ABD için önem arz eden konulardan biri haline gelmiştir. Ayrıca, 11 Eylül olaylarının hemen ertesinde

¹⁶⁹ Groepler, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yayınları, 1999, İstanbul, s 42-43.

¹⁷⁰ Aras, Bülent, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1997, İstanbul, s 157 – 158.

Kral Abdullah'ın ABD'yi ziyareti sırasında iki ülke arasındaki anlaşmaların kapsamı genişletilmiştir.

Ayrıca, 11 Eylül olaylarının hemen ertesinde Kral Abdullah'ın ABD'yi ziyareti sırasında iki ülke arasındaki anlaşmaların kapsamı genişletilmiştir. Söz konusu ziyaret sırasında düzenlenen basın toplantısında ABD Başkanı G.W. Bush, Ürdün Kralı'nın 11 Eylül olaylarından sonra kendisini ilk arayan devlet adamlarından biri olduğunu belirterek, 'Teröre Karşı Savaş'ta Ürdün'ün ABD'nin öncelikli müttefiklerinden biri olduğunun altını çizmiştir. Kral da, söz konusu savaşta ABD'nin yanında olduklarını belirterek, savaşın İslam'a karşı değil, kaynağı ne olursa olsun teröre karşı olduğunu belirterek, İslam ülkeleri nezdinde gelişmelere farklı bir boyut kazandırmaya çalışmıştır.

Bu anlamda ABD'nin 'Büyük Ortadoğu Projesi' ve 'Teröre Karşı Küresel Savaş' kavramlarını dile getirirken, Türkiye kadar Ürdün'e özel bir önem verdiği açıkça görülmektedir.

8.2 Ürdün'ün İngiltere ile İlişkileri

Birleşik Krallığın Ürdün ile olan ilişkileri tarih boyunca oldukça kuvvetli olmuştur. Britanya diğer ülkelere kıyasla Ürdün'ün iç işlerine daha çok dâhil olmuştur. Bu ortak geçmiş iki ülke arasında güçlü ve daimi bir bağ oluşturmuştur.

Bu güçlü bağ, iki kraliyet ailesi Haşimiler ile Windsorlar arasında oluşmaya başlamıştır. Majesteleri Kral Hüseyin lise ve ilk askeri eğitimini İngiltere'de aldı. Bu gelenek, Sandhurst teki Kraliyet Askeri Akademisinden mezun olan Kral Abdullah ve üç kardeşi tarafından sürdürüldü. Tıpkı babası gibi, Kral Abdullah da gerek resmi gerekse özel amaçlarla olsun, İngiltere'yi sıklıkla ziyaret ederdi. Kral Hüseyin ve Majesteleri Kraliçe Elizabeth arasında gelişen samimi dostluk kısa zamanda bu iki kraliyet ailesinin diğer fertlerini de kapsadı ve iki ülke arasındaki ilişkilerde yansımaları buldu.

Majesteleri Kraliçe II.Elizabeth ve Prens Philip Ürdin'e ilk iade -i ziyaretlerini 1984 yılında gerçekleştirdi. Prens Charles ve Prens Edward 1998'de, Prens Andrew ise 2002 yıllarında ziyaretlerini gerçekleştirdiler. Prens Charles 2004 yılında Ürdün'e resmi bir ziyarette bulundu. Kral Abdullah ve Kraliçe Rana 2001 Kasımındaki ilk İngiltere ziyaretlerinde Windsor Kalesinde Kraliçeye konuk oldular.

Britanya Başbakanı Ürdün'ü 2004 ve 2005 yıllarında ziyaret etti. Dış işleri bakanı 2005 ve 2006'da, İç işleri bakanı da 2006 yılında Ürdün'ü ziyaret etti. Diğer bakanlarda yakın zaman içinde Ürdün'e ziyaretlerde bulundular. Çok sayıda Ürdünlü bakan ve üst düze y devlet memurları düzenli olarak İngiltere'yi ziyaret etmektedir.

İki ülke arasında her daim yakın, samimi politik bir diyalog oluşmuş ve uluslar arası meselelerde yakın temas ortamı kurulmuştur. Britanya hükümetleri her zaman için, bölge hakkındaki bilgisi ve siyaseti hiçbir şeye değışilmeyecek olan Kral Abdullah'a danışmış ve Ona layık olduğu değeri vermişlerdir. Şimdi ise aynı tavsiye ve yol gösterme Majesteleri Kral Abdullah'tan beklenmektedir.

İngiltere öteden beri Ürdün'e her alanda elinden gelen y ardımı göstermeye çalışmıştır. İktisadi olarak, İngiltere Ürdün'ü idari yenilik ve sosyal gelişim odaklı, iki taraflı bir yardım programıyla desteklemektedir. Avrupa Birliği'nin en büyük finansörlerinden biri olan İngiltere, birliğin içinde Ürdün'e mali destek sağlanmasını savunmaktadır. Buna benzer olarak İngiltere Ürdün'ü; IMF, Dünya Bankası, Paris Kulübü ve Dünya Bankası gibi uluslar arası oluşumların içinde de desteklemektedir.

Askeri olarak, İngiliz silahlı kuvvetleri, Arap ordusunun kurulduğu günlerden beri Ürdün ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Ürdün ordusunun pek çok üst rütbeli subayı İngiltere'de eğitim almış ve İngiliz ordusu ile Ürdün ordusu, Ürdün çöllerinde ortak harekâtlar gerçekleştirmişlerdir. İngiliz ordusu Ürdün'e, sonradan El Hüseyin adını alacak olan, 288 adet Challenger I tankını hibe etmiştir.

Birleşik krallık Ürdün'e olan yardımlarını farklı yollarla sürdürmektedir. Chevening burs programı sayesinde her yıl, yetenekli 15 Ürdünlü öğrenci İngiltere'de lisansüstü çalışmalarını sürdürmektedir. İngiliz ve Ürdün polisi; uyuşturucu kaçakçılığı, anti-terör ve ailenin korunumu gibi konularda ortak faaliyetlerde bulunmaktadır. Bakanlıktaki Ticari işlerden sorumlu kısım, İngiliz firmalarını Ürdün'e yatırım yapmaları konusunda ikna etmeye çalışmaktadır.

İngiltere ve Ürdün arasındaki kültürel farklılıklar önemli bir güç oluşturmaktadır. Ürdün ağırlıklı olarak Müslüman, İngiltere ise Hristiyan'dır. Buna karşın Britanya'da sayısı bir milyonun üzerinde Müslüman nüfus bulunmaktadır. Arapça Ürdün'ün ana dili olsa da pek çok Ürdünlü İngilizce konuşabilmektedir. Ve pek tabii ki British Council, İngilizceyi öğretme ve İngiliz kültürü bilinci oluşturma konusunda son derece yoğun olarak çalışmaktadır.

I.Dünya Savaşının en yoğun günlerinde, 1916 yılında, kendilerini Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmayı hedefleyen Araplar, Büyük Arap Devrimini başlattı. Osmanlı İmparatorluğu, müttefik güçlerine karşı merkezi güçlerle iş birliği içinde oldu ancak Araplar isyan ederek, İngiltere'nin kendilerine bağımsız Arap toprakları sağlayacağını planladı.

Savaş döneminde, Arap Lawrence sayesinde kalıcı bir İngiliz -Arap işbirliği doğdu.

İngiliz istihbaratçısı olan Lawrence, stratejik bir nokta olan Akabe'yi Osmanlı'nın elinden kurtarabilmek için, küçük fakat oldukça etkili olan Arap savaşçılardan kurulu bir birliği yönetti.

Müttefiklerin başarısı, ileride Ortadoğu'nun yönetiminin kimin elinde kalacağına dair bir soru işareti oluşturdu. Fakat genel anlamda Lawrence başarısız oldu ve İngiltere, Ürdün üzerinde yalnızca bir mand a yönetimi elde etmekle yetinmek zorunda kaldı.

Her ne kadar İngiltere, Abdullah'ı emir olarak tayin etse de, bölgedeki Türk etkisi İngiliz etkisine oranla kendini daha çok hissettirmeye başladı. Bu düzenleme, 1928 yılında bir sözleşme altında yeniden görüldü ve İngiltere; mali, askeri ve dış işlerinde bağımlı kalmak kaydıyla Emir Abdullah'ın

bağımsızlığını tanıdı. Tam bağımsızlık 1946 yılında elde edildi ve Abdullah, Ürdün Haşimi Krallığının hâkimi oldu. Böylelikle Londra ile olan ilişkiler daha sağlıklı bir zemine oturtuldu.

Abdullah'ın büyük oğlu Kral Hüseyin, 1953 yılında tahta geçmesinin ardından Batılı bir tutum sergiledi. İngiltere'den askeri destek sağlamaya çalıştı.

1950li yıllarda İngiltere, Irak'ta gerçekleşen ve Ürdün'ün güvenliğini tehdit eden bir askeri darbeye, Ürdün kralına askeri destek sağladı. Aynı desteği 1970 yılında Suriye, Filistin Kurtuluş Örgütüne yardım etmek için ülkenin kuzey bölgesini işgal ettiğinde de sürdürdü.

Haşimi ailesinin Britanya ile samimi ilişkileri vardır. Kral Hüseyin'in ikinci eşi, Antoinette Gardiner, Ürdün'ün şu anki kralı Abdullah'ın annesi İngiliz'di. Kral Hüseyin hem Harrow okulunda ardından hem de Sandhurst askeri okulunda eğitim aldı.

Abdullah'ta eğitiminin çoğunu İngiltere'de aldı. Önce Surrey ardından Sandhurst ve devamında Oxford Üniversitesinde eğitimi sürdürdü. Fakat Ürdün'ün Britanya ile olan bağı sadece diplomatik alanla sınırlı değildi.

Geçtiğimiz yıllarda ülke, İngilizcenin yaygın olarak konuşulması sebebiyle İngilizler için popüler bir tatil üzüergâhı haline geldi.

Ürdün'ün tarihi hazineleri, özellikle kumtaşından oyularak yapılan antik şehir Petra önemli bir değerdir. Fakat Ortadoğu'daki turizm, İsrail ve Filistin bölgesindeki sorunlar sebebiyle 14 aydan bu yana sekteye uğramaktadır.

Her ne kadar Ürdün ve İngiltere arasındaki ilişkiler sağlamlığını korusa da, Kral Abdullah üst düzey ziyaretleri vasıtasıyla sıradan İngiliz vatandaşlarını da ülkeye çekmeye çalışmaktadır.¹⁷¹

¹⁷¹ Ürdün İngiliz Büyükelçiliği internet sitesi ve Ürdün resmi internet sitesi

8.3 Ürdün'ün AB ile İlişkileri

Ürdün-AB ilişkileri ilk olarak 1977 yılında başlamış, bunu 1978 yılında imzalanan 'İşbirliği Antlaşması' izlemiştir. Ürdün'ün de taraf olduğu ve 1995 yılında Barselona Bildirisi adı altında imzalanan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı kapsamında ikili ilişkiler sürdürülmektedir. Söz konusu Bildiri, (a)politika ve güvenlik, (b)ekonomik ve mali ortaklık ve (c)sosyal, kültürel ve insani ilişkiler olmak üzere üç başlık altında kaleme alınmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, 1996 yılında Avrupa Birliği'ne dönüşmesiyle, AB ve Ürdün arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler çok boyutlu olarak sürmüştür.

Bunun yanı sıra 1997 yılında imzalanan ve 2002 yılında yürürlüğe giren Birlik Anlaşması ile İşbirliği Anlaşması'nın sınırları genişletilmiş ve 12 yıllık bir Ürdün-AB Serbest Ticaret Anlaşmasının önü açılmıştır. Bu anlamda iki taraf arasındaki ticarete bir canlanma meydana gelmiştir. Ayrıca Ürdün, 2004 yılında imzalanan Akdeniz Arap Serbest Ticaret Anlaşması'nın da, Fas, Mısır ve Tunus'la birlikte bir tarafıdır.

AB – Ürdün çok yönlü ilişkilerinin temel konusunu AB'nin Ürdün'e yapacağı maddi yardımlar oluşturmaktadır. Bu anlamda Ürdün, AB'den kapsamlı ekonomik yardımlar almaktadır. Bölgede yeraltı zenginliğine ve yeterli sanayiye sahip olmadan Ürdün'ün ayakta kalması ve batı çıkarlarını koruyup kollaması olanaksızdır. Bu anlamda Ürdün bu güne kadar 458 milyon Euro kadar bir destek almış bulunmaktadır.

8.4 Ürdün'ün Komşularıyla İlişkileri

8.4.1 Suriye

Genel politikası jeopolitik konumundan oldukça etkilenen Suriye'nin politikalarına dayanarak oluşturduğu "Büyük Suriye" aslında coğrafi bir alanı tanımlar. Bu iddia ile Suriye bugünkü ülke sınırlarını kabul etmediğini ve bu sınırların ülkedeki toplumsal çalkantıların ve etnik çatışmaların tarihsel arka planını oluşturduğunu ileri sürmektedir. 1930'lardan beri farklı rejimler altında

iktidarı elde tutan hâkim güçler bu sayede siyasal –toplumsal alanı denetleyebilme imkânı yaratmışlardır.

Suriye, bu bağlamda Baas hareketi ile Irak üzerinde kısmen etki yaratmışsa da Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün üzerinde böyle bir etki yaratamamış ve bu ülkeler Büyük Suriye politikasına karşı çıkmışlardır. 1948 den beri Suriye bu ülkeler üzerinde denetim kurmaya çalışmış, 1970 yılında Ürdün'ü işgal etme girişiminde bulunmuştur. Bu işgalin hemen sonrasında kendisine bağlı Filistinli gruplar oluşturmuş ve Lübnan dışında FKÖ üzerinde kontrolü sağlamak için bazı bölgeleri işgale yeltenmiştir. Bugün sürgündeki Filistinliler ile Suriye ve Lübnan 'da ki Filistinli gruplar büyük ölçüde Suriye'nin kontrolü altındadır. Suriyeli liderler Filistin için "Güney Suriye "demektedir. Filistinlilerin İsrail'e düşmanlığını kendi çıkarları bağlamında desteklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, İsrail'i bölgesel aktör konumuna yerleştirecek geniş kapsamlı bir Orta Doğu barışı Suriye açısından kabul görmeyecektir. Şam'ın barışı reddetmesinin önemli sebeplerinden birisi budur.¹⁷² Nihayetdeki hedefi ise; İngilizlerin vaat ettiği Büyük Suriye Krallığı topraklarını alarak "Büyük Suriye Devleti" kurmak amacındadır. Bu maksatla, Hatay'ı haritalarında kendi toprakları arasında göstermekte, Toroslar'a kadar olan Anadolu topraklarını kendi topraklarına katmak amacıyla bölgedeki teröre destek vermektedir. Belirtilen milli hedefine ulaşmak için, Yunanistan ve GKRY ile ittifaka girmekte, Arap Birliğini (özellikle su sorununda) Türkiye aleyhine kullanmaktadır.

8.4.2 İran

Bölgede önemli kriz alanlarından birisi olan Basra Körfezi, stratejik anlamda İran, Irak ve Körfez ülkelerinin ayaklarını oluşturduğu bir üçgendir. Burada yoğun nüfusa sahip güçlü iki ülke İran ve Irak, son döneme kadar çetin bir mücadele içindeydi. I. Körfez savaşı sonrasında Irak'ın zayıflamasını fırsat bilen İran, Basra Körfezinde hâkim güç olmanın yollarını aramış, Irak'ın ABD

¹⁷² Silahlı Kuvvetler dergisi sayı 363 s 39.

tarafından işgalinden sonra, İran için de bölgedeki denklemler bir anda değişmiştir. Körfez bölgesindeki askeri gücünü ve etkinliğini artıran İran aynı zamanda “İslami Devrim” için körfez monarşilerindeki İslamcı hareketleri, eskisi kadar olmasa da hala desteklemektedir.

Diğer yandan da körfez monarşilerini kendi koruması ve denetimi altına alma çabası içindedir. Arap-İsrail görüşmelerine karşı çıkan ve Orta Doğu barış süreci ile batının bölgedeki hegemonyasını perçinleyeceğini düşünen İran, Arap ülkelerindeki Şii azınlığı kendi koruması ve denetimi altına alma çabası içindedir. Bugün kısmen de olsa İslami rejim modeli, Arap monarşilerine karşı olan muhalifler için cazip hale gelmiş bulunmaktadır. Ülkelerin rejimi değişse de, milli hedeflerinin değişmediğinin en güzel örneği olan bu ülke bilindiği üzere komşu ülkelere İslam adı altında, Şiilik ihracın da bulunmakta olup, bu ülkelerdeki teröre destek sağlamaktadır.

İran açısından ABD; bölgede sahip olduğu askeri kapasitesi ile her an İran'ın varlığına bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu yüzden İran'ın ABD konusunda izlediği genel politika, ABD'nin bütün kuvvetleriyle bölgeden çekilmesinin sağlanması yönündedir. İran bu doğrultuda özellikle Cumhurbaşkanı Hatemi'nin iktidara gelmesinden sonraki dönemde, yerel dinamikli bölgesel ittifaklar geliştirmeye yönelmiştir. Bu vesileyle İran'ın Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan ile yürüttüğü ikili görüşmeler bu politikanın yansımalarıdır. Ayrıca İran'ın önce Irak'la şimdi de ABD ile yaşadığı gerginlik bölge ülkelerini, Asya ülkeleri gibi İran dışı alternatiflere yöneltmekte, bu da İran'ın elini iyice zayıflatmaktadır. Bu anlamda İran'ı da, bölge ülkelerine güven telkin etme ve yakın ilişkiler kurmaya itmektedir.¹⁷³

Öte andan İran, İsrail'i halen tanımamakta ve onu yok edilmesi zorunlu gayri resmi bir kimlik olarak görmektedir. Her ne kadar Şah döneminde İran, İsrail'i

¹⁷³ Kılıç, Ramazan, Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi'nde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar, 2000.

de-facto olarak tanımış ve sınırlı diplomatik ilişkiye girmişse de, 1979 İslam Devriminden sonra ilişkiler son derece gerilmiş durumdadır. ¹⁷⁴

Bu açıdan bakıldığında, Ürdün İran için açılım yapılabilecek bir ülke konumundadır. ABD, AB, İsrail ve Türkiye ile iyi ilişkileri olan Ürdün, İran için önemli bir fırsat kapısıdır. Ürdün'le ilişkilerini geliştirmiş bir İran, bölgede çok daha etkin bir konuma yükselebilecektir. Ancak, İran'ın özellikle Türkiye ile yaşadığı bölgesel rekabet, İsrail'le arasındaki kalıcı çelişki ve anlaşmazlıklar ve her şeyden önemlisi, ABD'nin İran'ı dünya siyasetinden dışlama politikası, İran - Ürdün ilişkilerini adeta olanaksız bir noktaya getirmiştir. Her şeyden önemlisi, İran'ın yumuşamış da olsa, rejim ihracı peşinde olması ve mezhep farklılıkları, bu iki ülke arasında sıcak bir temas kurulmasını zorlaştırmaktadır. Yine de sınırlı da olsa, ticari ve siyasi açıdan, çok canlı olmamakla beraber, Ürdün'ün İran'la kurduğu ilişkiler, önümüzdeki dönemlerde daha ileri noktalara taşınabilecek düzeydedir. Ancak bu noktada asıl iş İran'ın atacağı somut adımlara bağlıdır. Her şeyden önce, İran'ın teröre destek veren ülke konumundan uzaklaşması ve bütün dünyayı karşısına almak pahasına yürüttüğü nükleer programından vazgeçmesi ya da dünyaya açması şarttır. ABD-İran ilişkileri yumuşamadıkça Ürdün-İran ilişkilerinin gelişmesi şu aşamada pek olanaklı gözükmemektedir.

8.4.3 Suudi Arabistan

Bölgede sürekli gerilimin kendi çıkarlarına uygun olmadığına farkına varan Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere diğer körfez ülkeleri, gerilimi azaltmaya ve böylece sorunlar nedeniyle bölgede gücünü perçinleyen ABD'ye para aktarmak istememektedir. Bölgesinde kendi egemenliğinin devamı mücadelesini verirken, diğer taraftan da İslam ülkelerine Vahabiliği yaymak ve bu suretle; İslam ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi olmayı amaçlamaktadır. Bu

¹⁷⁴ Bahgat, Gawdat, *Basra Körfezi ve İsrail, Geçmiş ve Geleceğe Bakış*, Çev. İrem Nergiz ve Burcu Değirmen.

maksatla, bankalar kanalıyla çeşitli örgüt ve kurumlara finansal destek sağladığı bilinmektedir.

1995 yılında Kral Fahd'ın rahatsızlanmasından sonra veliaht prens Abdullah yönetimi de facto olarak ele geçirmiş olsa da, Suudi Arabistan'da krallığın Fahd'tan sonra kime geçeceği konusu halen tartışılmaktadır. Devlet ve siyasi elit, bu konuda parçalı bir görüntü sergilemektedir. 1980'lerden beri önemli ekonomik sorunlar yaşayan Suudi Arabistan'da, refah devletinin sürdürülebilirliği şüpheye düşmüş durumdadır. Ekonomik sorunlar rejimin meşruiyetini de tartışmalı hale getirmiştir. Bu aşamada, rejimin hangi noktadan başlayarak ne yönde ve ne derece bir reforma ihtiyacı olduğu tartışılmaktadır . Amerikancı çizgi ile katı Vahabiliği destekleyen alt unsurlar arasında belirgin bir çatışma su yüzüne çıkmış durumdadır. ¹⁷⁵

Öte yandan Suudi hükümeti küreselleşme eğilimine uymak adına bir takım ekonomik yapılanma ve reform çabalarına da girmiş bulunmaktadır. Her ne kadar Suudi ekonomisi Suud ailesinin gücünü sağlamlaştırsa da, ekonomik ve sosyal alanda yapılacak düzenlemeler toplumsal ve siyasi istikrarı sağlamaya yönelik olumlu adımlar olacaktır. Körfez krizi ve devamındaki dönemde 'Kâfir ABD ile işbirliği' yapmakla suçlanan Suudi ailesi üzerinde, ciddi bir iç baskı oluşmuştur. Bu anlamda gerilen ve bozulan ABD -Suudi Arabistan gerginliği hem Suudi Arabistan hem de bölge için pek de iyi bir gelişme olmaktan oldukça uzaktır. Son dönemde bölgedeki ABD varlığı Ürdün-Suudi Arabistan ilişkilerinde herhangi bir sıkıntıya yol açmamıştır. İki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler eskiden olduğu gibi sürdürülmektedir. Ancak burada şüphesiz en önemli etken, Suudi Arabistan'ın, kendi içindeki radikal İslamcı terör gruplarından kurtulması ve dış ilişkiler nezdinde adının bu terör gruplarıyla anılmaması yerinde olacaktır ¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Altunışık, Meliha Benli, *Irak Savaşı ve Ortadoğu Petrollerinin Ekonomi Politikası*, Avrasya Dosyası, Kış 2003.

¹⁷⁶ Champion, Darly, *Suudi Arabistan Krallığı: İstikrar İçindeki İstikrarsızlık Unsurları*, Middle Eastern Review of International Affairs, Aralık 1999.

8.4.4 İsrail

Orta Doğu'nun Arap ve Müslüman çoğunluğuna rağmen bir Yahudi devleti olarak bu coğrafyaya zorla monte edilen İsrail birçok bölgesel sorun yaratmıştır. Orta Doğu'nun bünyesi İsrail'i bir türlü benimseyememiştir. İsrail de bu uyumsuzluğu giderebilmek üzere savaş dönemlerinden sonra Büyük İsrail devletinin kurulması politikasını gündeme getirmiştir. Arap ve Müslüman ağırlıklı bir bölgesel yapı içerisinde farklı din ve ırktan gelen bir devletin yaşayamaması karşısında, bölgenin nüfus yapısının değiştirilmesi ve bölgede çok uluslu ve çok dinli yeni bir yapılanmanın kendiliğinden gündeme geldiği görülmektedir.

Çok dinli, çok kültürlü ve çok uluslu bir bölge yapılanması içerisinde, tarihin derinliklerinden gelen Müslüman-Yahudi çekişmesi arka planda kalacağı için, böylesine yeni bir durum İsrail devletini çok rahatlatacak ve bölgeyi uzun süren din savaşlarından kurtaracaktır. Yahudi devletini yön etenler ve onları destekleyenler Orta Doğu'ya bu gözle baktıklarında, Orta Doğu haritasında, yeni uluslara, yeni devletlere ve yeni dinlere gereksinme olduğunu görmekteler. İşte bu genel çerçeve içerisinde Bölgede sivrilmeye çalışan İsrail; dinsel temele dayalı milliyetçiliği ile "Vaat edilmiş topraklar" olan Mısır'dan Fırat ve Dicle'ye kadar (Kral Süleyman zamanındaki topraklar) olan bölgeyi ele geçirmek amacındadır.¹⁷⁷

Bu çerçevede Ürdün – İsrail ilişkilerinde, Türkiye – İsrail ilişkileri belirleyici rol de oynamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona erip Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türkiye özellikle Turgut Özal döneminde başlayan aktif dış siyaset yaklaşımını daha etkin bir şekilde hayata geçirmiş ve bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu yönde 1993 Oslo Barış Süreci ile başlayan Türkiye – İsrail yakınlaşması 1996 yılında en üst düzeye çıkmış ve iki ülke, askeri, ekonomik ve siyasi anlamda oldukça geniş kapsamlı bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma, bölgede istikrarın sağlanması açısından son derece büyük bir önem taşımakta olup, diğer bazı Arap ülkelerinin ilk başlarda tepkisini çekse de barışa hizmet etmektedir. Böylesi bir anlaşma, İsrail'le komşu

¹⁷⁷ Avrasya Dosyası Cilt 5, sayı 1 s 260.

olan Ürdün'ü istikrarın sağlanması bakımından son derece rahatlatmış ve bu ülke tarafından desteklenmiştir.¹⁷⁸

Zaten, 1948'de kurulmasından bu yana Arap ülkeleri ile 1948, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında yapmış olduğu farklı savaşlarda İsrail, topraklarını fazlasıyla genişletmiş ve dönem dönem şiddet ağırlıklı politikalara ağırlık vererek Filistin topraklarında yaşanan *intifada'nın* da önünü açmıştır. Bünyesinde barındırdığı kalabalık Filistinli nüfusun da etkisiyle Ürdün, İsrail - Filistin çatışmasında, baştan beri bir taraf teşkil etmiş ve İsrail'e yönelik pek de dostane olmayan bir tavır takınmıştır. Bu politikayı şüphesiz ki, içerisindeki özellikle üst tabakadan olan ve devlet yönetiminde söz sahibi olan Filistin kökenli nüfus şiddetle desteklemiştir. Ancak geline odur ki, Filistin sorunu konusunda Arap ülkeleri kesin bir görüş birliğine varamamaktadırlar. Bu da Ürdün'ü, konunun tartışıldığı birçok platformda yalnız bırakmış ve yıpratmıştır. Bunun üzerine Ürdün, Batı sınırını güvence altına alabilmek ve giderek artan baskıyı hafifletebilmek için 26 Ekim 1994 tarihinde İsrail'le bir Barış Antlaşması imzalamıştır.

8.4.4.1 Ürdün – İsrail Barış Antlaşması

26 Ekim 1994 tarihinde imzalanan Barış Antlaşması, her şeyden önce iki devletin birbirlerinin egemenlik haklarını tanıdıklarının ve toprak bütünlüklerine saygılı olduklarının açık bir ifadesidir. Antlaşma iki tarafın, barış içerisinde bir arada yaşama iradelerinin bir göstergesidir. Antlaşmaya göre iki devlet, 1967 savaşından sonraki sınırları kabul edip, birbirlerinin uluslar arası haklarına saygı göstereceklerini belirtmişlerdir. Söz konusu antlaşma ayrıca, turizmden ulaşım, tarımdan çevreye, ekonomiden askeri ilişkilere kadar birçok alanda ikili bir işbirliğinin önünü açarken, iyi komşuluk ve karşılıklı anlayış çerçevesinde bir uzlaşma sağlamıştır.

¹⁷⁸ Çubukçu, Mete, *Bizim Filistin, Bir Direnişin Tarihçesi*, Metis Güncel, İstanbul, 2000, s 161. 0

Ayrıca Antlaşma kapsamında Ürdün Nehri'nin suyunun paylaşımı ve mülteci konumundaki Filistinlilerin durumu da belirginleşmiş, aynı zamanda Ürdünlülerce kutsal sayılan Kudüs'teki yerlere İsrail'in saygı göstereceği ve öncelik statüsü verileceği de belirtilmiştir. Antlaşmanın imzalanması ile Ürdün ve İsrail arasındaki diplomatik ve kültürel ilişkilerde belirgin bir canlanma görülmüştür. İsrail – Ürdün Barış Antlaşması her ne kadar başta Ürdün olmak üzere, bölge ülkeleri için istikrar ve barış anlamına gelse de, bu antlaşmadan rahatsız olan kesimleri hem Yahudi hem de Arap çevrelerde fazlasıyla mevcuttur. Bu antlaşmanın imzalanmasında şüphesiz ki, Filistin sorununda özellikle 1990'lı yıllarda gelinen olumlu noktanın ve tabi ki ABD'nin baskılarının önemli payı olmuştur. Ancak son dönemde, İsrail-Filistin gerginliğinin zaman zaman tedirgin edici şekilde artması, antlaşmanın geleceğini de tehlikeye sokmaktadır. Bu noktada, tarafların atacakları soğukkanlı adımlara büyük ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü artık İsrail-Filistin sorunu, bu iki ülkeyi olduğu kadar, Ürdün'ü de fazlasıyla aşmış durumdadır. Dünya gündeminin ilk sıralardaki yerini korumakta ve acil çözüm beklemektedir. Başta ABD olmak üzere batılı devletler, 'Teröre Karşı Küresel Savaş' söylemlerinde eğer samimi iseler, öncelikle bu çatışmaya bir son vermek durumundadırlar. Çünkü kaynayan bir Ortadoğu, sadece İsrail'in, Filistin'in, Ürdün'ün ya da Türkiye'nin değil, bütün dünyanın güvenliğini ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır.

8.4.5 Irak

Çalışmanın farklı bölümlerinde, Ürdün ve Irak ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine yeterince yer verilmiş olduğundan, bu kısımda yeniden ele alınmayacaktır. Ancak 2000'li yıllarda Ortadoğu'da ve özellikle Irak'ta yaşanan gelişmeler bütün dünya dengelerini olduğu kadar Ürdün'ü de alt üst etmiş; bölgeye yönelik politikalarını gözden geçirmeye itmiştir. 20nci yüzyılın son 40 yılı boyunca, özellikle Saddam Hüseyin'in diktatörce ve düşmanca tavırları nedeniyle Irak'la ilişkilerini sınırlı tutan Ürdün, son dönemdeki gelişmeler doğrultusunda yeni bir Irak politikası geliştirmiştir. Şunu da altını çizerek belirtmek gerekir ki, 1990'lı yıllarda (Körfez Savaşından sonraki dönem), BM kararları çerçevesinde Irak'a ambargo konmasının ardından, birçok ABD ve Avrupa kökenli şirket, Ürdün üzerinden, Irak'a mal satmaya devam etmiş, b u

anlamda Ürdün, Irak'ın dünyaya açılan kapısı olarak önemli bir görev üstlenmiştir. Ürdün'ün uluslararası platformda bu işlevinin karşılığını maddi ve manevi karşılığını aldığını da belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Ürdün, Irak'ın ABD tarafından işgalinde n sonra, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve egemenliğin Iraklılara devredilmesini savunmuştur. Bu anlamda, Irak'ta yaşanan her türlü şiddet ve terör eylemlerine karşı da bir tavır sergilemiştir. Irak'ın yeniden inşası, Irak halkının demokratik bir ortamda, kendi gelişimlerinin sağlanması açısından, ekonomik ve insani her türlü yardımın yapılması konusunda da uluslararası kamuoyu ile ortak hareket etmektedir. Irak'ta kurulan ve faaliyete geçen yerel hükümet ile de diplomatik temaslara başlamış ve karşılıklı işbirliğini geliştiren adımlar atılması yönünde bir eğilim sergilemiştir.

8.5 Ürdün'ün 'Teröre Karşı Küresel Savaş'taki Tavrı

Ürdün, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör eylemlerini şiddetle kınamış, terörün her türlüsüne karşı olduğunu açık ve net bir şekilde dile getirmiştir. Bulunduğu konum ve aldığı politik tavır nedeniyle, kendi vatandaşları ve kendi topraklarının da terörün hedefi haline geldiğinin bilincinde olan Ürdün'de teröre karşı yeni yasal düzenlemeler getirilmiş ve her türlü terörist faaliyet kesinlikle yasaklanmıştır. Öte yandan Ürdünlü yetkililer İslam'ın, batılı devletlerce terörün ya da şiddetin kaynağı ya da nedeni olarak algılanmasından da son derece rahatsız olmakta ve bu konudaki hassasiyetlerini her fırsatta dile getirmektedirler. Kişiler ve devlet arasında diyalog ve karşılıklı hoşgörüyü esas alan İslam dininin doğru anlatılmamasından dolayı, batılı kamuoyunda böyle yanlış bir algılama olduğunu vurgulayan Ürdünlü yetkililer, 'Medeniyetler Çatışması' tezini kesinlikle reddetmekte; dış siyasette şiddeti körükleyecek keskin tavlardan kaçınarak barışın yaygınlaşması gerektiğini belirtmektedirler.

Nitekim Ürdün Kralı Abdullah da bu konuda 'Masum insanları öldürmek kesinlikle cihat değildir. İslam dini, sivillerin öldürülmesine kesinlikle karşıdır' diye açıklamada bulunarak, bu konuda yaşanan kavram kargaşasına açıklık getirmeye çalışmıştır. Kral Abdullah İngiltere Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada da, 11 Eylülde yaşanan olayları bir kez daha kınadığını ve bu

savaşta Ürdün'ün dünya kamuoyu ile omuz omuza bir mücadele vereceğini belirtmiştir.

Ürdün, terörle savaşırken, bir yandan da teröre yaratan nedenlerin de iyi analiz edilmesi gerektiğini ve bu nedenlerin ortadan kaldırılması ile zaten teröre karşı en etkili savaşın yürütüleceğini savunmaktadır.

SONUÇ

Ürdün'ün günümüz Ortadoğu'sundaki stratejik konumu, işbirliği ve yatırım olanaklarının dikkatle incelenmesini gerektirmektedir. Oldukça problemlili bir coğrafyada bulunmasına rağmen, monarşik yapı ile akıllı bir yönetimin uygulanması, Ürdün'ün çevresinde meydana gelen olumsuz olaylardan etkilenmesini engellemektedir.

Son yıllarda yapılan Serbest Ticaret Anlaşmaları ile Ürdün, özellikle Amerika ve Arap Ülkeleri pazarı için önemli bir sıçrama tahtası görevi görmektedir. Yapılan bu anlaşmalar ile Amerika ve Arap Ülkelerine gümrüksüz mal ihracatı yapılabilenekte, ayrıca hiçbir ürüne kota uygulanmamaktadır. Ürdün'ün Nitelikli Sanayi Bölgesi statüsü alması ile beraber yapılan yasal değişiklikler, yabancı yatırımcılar için Ürdün'ü bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Üst üste açılan serbest bölgeler ve Nitelikli Sanayi Bölgeleri sayesinde ihracat hacmi yıllar itibariye önemli miktarda artış göstermektedir. Ürdün ile olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından iki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanması son derece önem teşkil etmektedir.

Ayrıca iki ülke bölgede, ortak bir tarihsel geçmişe sahip ve örtüşen çıkarlara sahip bulunmaktadır. Yüzlerce yıl Osmanlı egemenliği altında kalan Ortadoğu bölgesinde Türkiye'nin öncelikli çıkarları bulunmaktadır. Ortak geçmiş ve tarihsel süreç, iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Su sorunu, terör, İsrail-Filistin çatışmasının çözülmesi gibi konularda iki ülke ortak politikalar üreterek uluslararası platformda baskı unsuru oluşturabileceklerdir.

Ayrıca, Türkiye'nin Yunanistan, Ermenistan, Suriye ve İran gibi komşularıyla yaşamakta olduğu bir takım sorunlara ilişkin, sağlam ve güvenilir müttefiklere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu anlamda Ürdün, Türkiye'ye uluslar arası alanda destek olabilecek, özellikle Kıbrıs konusunun çözümünde Türkiye'den yana tavır alması muhtemel bir ülkedir. Türkiye bu kozunu iyi kullanmak durumundadır. Ayrıca, İsrail ve Filistin'le iyi ilişkiler kurabilen tek ülke konumundaki Türkiye de bu problemin çözümünde oldukça kilit bir konuma sahiptir. Sorunun barışçı yollardan çözümü ve her iki tarafın da haklarının gözetilerek bir sonuca bağlanabilmesi en çok da Ürdün için faydalı olacaktır.

Ortadoğu'da barışın sağlanması ve terörün ve şiddetin önünün kesilmesi öncelikle Filistin sorununun çözümü ve sonrasında ortak anlayış birliği oluşturulmasından geçmektedir. Ürdün için son derece hayati öneme sahip bu konuda Türkiye ile birlikte atacağı ortak adımlar, barışa hizmet edecektir.

Ürdün, ABD ve başta İngiltere olmak üzere AB ile de yoğun ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmayı başarmış nadir Arap ülkelerinden biridir. 'Büyük Ortadoğu Projesi' ve 'Teröre Karşı Küresel Savaş'ta sergilediği batı yanlısı tavır, Türkiye ve Ürdün'ü birbirlerine biraz daha yakınlaştırmıştır. Ürdün, kendi ülkesinde terörist faaliyetleri kesinlikle yasaklamış ve bu tür eylemlerde bulunacaklara ağır cezalar vereceğini çok açık bir dille belirtmiştir. Türkiye'nin terörle mücadelesinde ve AB'ye girme çabalarında Ürdün'ün yapacağı katkılar Türkiye'ye büyük faydalar sağlayacaktır.

Türkiye Ürdün'ü güvenilir bir müttefik olarak görmektedir. Dönem içerisinde ilişkiler çok farklı boyutlar da kazanarak gelişmiştir. Daha da ileri götürülmesi kaçınılmazdır. Ürdün İsrail'le imzalamış olduğu barış anlaşması sayesinde ve kendi iç dinamikleri açısından sorunsuz bir yapı arz etmesi nedeniyle, bölgede gittikçe artan bir öneme sahiptir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması açısından Ürdün ve Türkiye ilişkilerinin öncelikle korunması ve zamanla geliştirilmesi her iki ülkeye olduğu kadar bölgeye de büyük faydalar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ABU-Jabarah, Hani, **The Economics of Peace**, *The Economics of Middle East Peace*, The MIT Pres, 1993, Londra, s 183–191.

ALACAKAPTAN, Aydın G., “Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat’ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır”, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 463–465: Ayrıca bkz: Özhan ULUATAM, **Damlaya Damlaya Ortadoğu’nun Su Sorunu**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ALKADIRİ, Raad, **Ortadoğu’da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

ALTUĞ, Yılmaz, **Ürdün Kralı Abdullah’ın Düşünceleri**, İstanbul, 2005.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, **Türkiye ve Ortadoğu/Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, **Irak Savaşı ve Ortadoğu Petrollerinin Ekonomi Politikası**, Avrasya Dosyası, 2003.

ARAS, Bülent, **Filistin, İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Sağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Alfa Yayın, İstanbul, 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1996

ARMOTİ, Khalid Gh., **Ürdün Nehri Havzası Su Sorunu ve Ortadoğu Barış Süreci**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 1998, s. 36-37.

AZİMİ, İbn, **Azimi Tarihi** (Yayınlayan: Ali Sevim), Ankara, 1988.

BAHÇELİ, Gawdat, **Basra Körfezi ve İsrail, Geçmiş ve Geleceğe Bakış**, çev: İrem Nergiz ve Burcu Değirmen, 1999.

CHAMPION, Darly, **Suudi Arabistan Krallığı: İstikrar İçindeki İstikrarsızlık Unsurları**, Middle Eastern Review of International Affairs, 1999.

CUMAN, İkd al, **Fi Tarih ahl al-zaman**, (yayınlayan: Muhammed Emin), Mısır 1987.

ÇAKAR, Nezihi, **Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye**, Ankara, 2000.

ÇINAR, Murat, **‘Ortadoğu su sorunu ve Türkiye’**, Ankara, 1923

ÇUBUKÇU, Mete, **Bizim Filistin, Bir Direnişin Tarihçesi** , Metis Güncel, İstanbul, 2000, s 161. 0

DEEB, 'Marius, Continuity in Modern Egyptian History: The Wafd and the Muslim Brothers.'. **Problems Of The Modern Middle East in Historical Perspective.**(John SPAGNOLO), Oxford,1996.

DEMİRKOLLU, Ceyhun, **Ortadoğu Barış Sürecinde İsrail**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2001.

DİKERDEM, Mahmut, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, Cem Yayınevi, İstanbul,1990.

DROSNIN, Michael, **Tevrat'ın Şifresi**. çev: Zeynep GÖKŞEN , Cep Yayınları, İstanbul, 1999

DURMAZUÇAR, Vedat, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri** , Lo Kültür Sanat Yayıncılık ,İstanbul, 2002.

ECONOMİST, **İntelligence Unit Jordan Country Profile** ,2007

EKEN,P.Kur.Bnb.Şükrü, **Ürdün Eğitim Bakanlığı** ,Ankara,2004

ERENDİL, E.Tümg.Muzaffer, **Çağdaş Ortadoğu Olayları** , Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1992.

F. Abn. Al, Hüseyin, **Ürdün Bilgi Notu**, Ürdün, 2003

FRANCE, John, **Victory in the East, A Military History of First Crusade**,Cambridge University, 1994.

FOREIGN, Backers, Domestic Dissent, and Regime Policy in Jordan: Explaining Repression -Accomodation Decisions , Anas Malik

FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?1914-1922**. çev: Mehmet HARMANCI, İstanbul, 1994.

G.GREN, Bernard, **A Survey of Arap History**, The American University of Cairo pres.1990.

G.KONA, Gamze , **Ortadoğu.Orta Asya ve Kesişen Yollar** , IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004

GH.ARMOTİ, Khalid, **Ürdün Nehri Havzası Su Sorunu ve Ortadoğu Barış Süreci**.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniver sitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 1998.

GROEPLER, Eva, **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

GUBSER, PETER, “**Jorda; Balancing Pluaralism and Authoritaranism**”, Peter J Chelkowski ve Robert J.Pranger. İdeaology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press,1988)s.101(89 -115) Cleveland.

HALLOUM, Ribhi, **Belgelerle Filistin**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

HÜSEYİN,F.ABN AL, **Ürdün Bilgi Notu**,ÜRDÜN,2003.

İGEME **İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**, 2008

KAYNAK, Prof.Dr.Mahir, **Büyük Ortadoğu Projesi** , Röportaj Faruk Bilgin, İlk Yayınları, İstanbul, 2004.

KILIÇ, Ramazan, **Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi’nde Güvenlik :Yapılanma, Algılamalar,Politikalar** ,2000

KİRİŞÇİ K.,A.ÇARKOĞLU ve M.EDER,**Türkiye ve Ortadoğu’da Bölgesel İşbirliği**,Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı(TESEV), Boyut Yayınları,İstanbul, 1998.

KOLARS,Jhon,’**Su Savaşı Yoksa Neden Su Barışı Olmasın** ?Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik: Yeni Yönelimler,Der: Augustus Richard, Çev:Ceylan Tokluoğlu, İstanbul, 2000

LECA ,Jean , **Uluslar ve Milliyetçilik** , Metis Yayınları ,1998.

LEWIS, Bernard, **İslam’ın Krizi** , Literatür Yayıncılık , 2003

MACADAM, Ivison, **World Events 1961 Issue**, Penguen Books,Gren, 1961.

NAFF, Thomas, **Water in The International Relations Of The Middle East : Israil and The Jordan River System** , Oxford, 1996
NATO’s Mediterranean Initiative, Policy Issues and Dilemmas , Italian Ministry of Defence, 1997

ODEH, Abu Adnan, Jordaniyas, **Palestinians and the Hashemite Kingdom in the Middle EastPeace Process** , United States Instutile of Peace Pres, Washington, 1999.

ÖRS, Hayrullah, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

ÖZDAĞ, Doç.Dr.Ümit, **Basra Körfezi Güvenliği ve Hazar Zenginlikleri** , Avrasya Dosyası,2000.

ÖZDAĞ, Prof.Dr.Ümit, **Cephe Ülke-Büyük Ortadoğu ve Yeni Bir Nato Stratejisi mi?** Avrasya Dosyası, 2003.

ÖZSELÇUK, Nusret, **Ortadoğu Siyaseti** , Genkur.Basımevi, İstanbul, 1999.

ÖZTUNA, Yılmaz , **Türkler, Araplar, Yahudiler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

ÖZTÜRK, Metin, **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

PAMUKÇU, Konuralp, **Su Politikası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.148

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslar arası Hukuk Dersleri**, II.Kitap, Turhan Kitapevi, Ankara, 1990.

PEHLİVANOĞLU, A.Öner, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi , İstanbul, 2004.

ROBERT, Jean , **Suyun Ekonomi-Politiği** , Ütopya Yayınları , 2003.

SABUTAY, Tülay, **Ürdün Ülke Etüdü** , İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1997.

ŞAHİN,ARİF,**Lübnan,İsrail,Ürdün**,İTO , İstanbul,1995.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, İstanbul , 2002.

SEVER,Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu** , 1945-1958,Boyut Kitapları,İstanbul , 1997.

SPAGNOLO, John, **River System, Problem Of the Modern Middle East in Historical Perspektive**, Oxford, 1996,

STOKES,Martin, Colm CAMPBELL (der), **Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve**

Diasporalar, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 108.

ŞEN, Sebahattin, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

TÜRKİYE, **Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV)**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

U, Nef, John , **Sanayileşmenin Kültür Temelleri** , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları ,1971

ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu** , İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ÜLGER, İ.,Kaya, **Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme** ,Gündoğan Yayınları, Ankara,2002

ZEHİR, Cemal, '**Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'da Su meseleleri**' , Milletlerarası Ortadoğu: Kaos Mu,Düzen Mi?Konferansı Bildiriler, Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Recep AHISKALI,Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan,İstanbul,2004.

ZİSSER, Eyal, **Ortadoğu-Geçiş ve Halafiyet-Süreklilik ve Değişim** , Avrasya Dosyası,İlkbahar 2000.

JABARAH,H.Abu, ***The Economics of Peace, The Economics of Middle East Peace***, The MIT Pres, Londra,1993

J.Pranger. **İdeaology and Power in the Middle East** (Durham: Duke University Press,1988)s.101(89-115) Cleveland.

FAYDALANILABİLECEK KAYNAKLAR

1. YAZILI KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, C., **Ortadoğu Menşeli Bir Terör Eyleminin Anatomisi** : Zehir, Çev: Ali Ekber ALİYEV, İstanbul, 2004.

AMMAR, Mustafa Şevket. **Mısır, Türkiye, Ürdün, Suriye ve İsrail Su Kaynaklarının Paylaşımı İle İlgili Görüşleri Değerlendiriniz?** Harp Akademisi Kütüphanesi -108659/6762, 2004

ARI, Tayyar. **Geçmişten Günümüze ORTA DOĞU Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayıncılık, 2004

ARI, Tayyar. **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya** , Alfa Yayıncılık, 2004

ACAR, İ., **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AKAR, A., **Büyük Ortadoğu Kuşatması**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.

ALİ, T., **Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite**, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

ALTUNIŞIK, M. B., **Türkiye ve Ortadoğu:Tarih Kimlik Güvenlik** , Boyut Yayınları, Ankara, 1997.

ARAS, B., **Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye** , Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

ARI, T., **Basra Körfezi ve Ortadoğu Güç Dengesi (1978 –1996)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi** , Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2005.

_____, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya** , Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.

ARMAOĞLU, F., **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948 –1988)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

_____, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1996.

ATTİAS, C. J. ve B. ESTHER, **Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail**, Çev:Nihal ÖNOL, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BAYRAKTAR, B., A'raf: **Oslo Barışından El Aksa İntifadasına Ortadoğu**, Aykırı Araştırma, İstanbul, 2003.

BOWKER, R., **Palestinian Refugees: Mythology, Identity and the Search for Peace**, Lynne Rienner, London, 2003, s.61.

BOZKURT, E., **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği**, Atlas Kitabevi, Konya, 1996.

_____, **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı: Körfez Krizi Örneği ve Irak'ın Durumu, ABD'ye 11 Eylül 2001 Terörist Saldırı**, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.

BRAR, H. ve E. RULE, **Ortadoğu ve Emperyalizm**, Çev: Evren MADRAN, Papirüs Yayınları, İstanbul, 2004.

BULAÇ, A., **"Ortadoğu Gerçeği"**, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1988

BULLOCH, J. ve A. DARWISH, **Su Savaşları: Ortadoğu'da Beklenen Çatışma**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994.

CAREY, R.(der), **Yeni İntifada**, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

CALVOCORESSİ, P., **World Politics Since 1945, 7th**, Longman Publishing, New York, 1996.

CHOMSKY, N., **Dünyanın Düzeni: Eskisi Yenisi**, Cev: Ali ÇAKIROĞLU, Tuncay

BİRKAN, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

CHURCHILL, R. S. ve W. S. CHURCHILL, **The Six Day War**, Heineman Book, London, 1967.

CRAMER, R. B., **İsrail Nasıl Kaybetti: Ortadoğu Sorununa İlişkin Dört Soru**, Çev: Özkan ÖZDEM, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇEVİK, H., **Kadim Toprakların Trajedisi: Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Nüve Yayınları, Konya, 2005.

DAĞI D. İ., **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

DAVUTOĞLU, İstanbul, 1999.

DAVUTOĞLU, A., **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu** , Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DEKKER, I. F. ve H.H.G.POST, (Ed), **The Gulf War Of 1980–1988**, Martinus Nijhoff Pub, Londra, 1992.

DEMİREL, E., **Dünyada Terör**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2000.

DONOVAN, R. J., **Six Day in June: Israel's Fight For Survival** , London, 1967.

DROSNIN, M., **Tevrat'ın Şifresi**, Çev: Zeynep GÖKŞEN, Cep Yayınları, İstanbul, 1999.

DURMAZUÇAR, V., **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri** , IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

DURSUN, D., **Ortadoğu Neresi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

EKEN, M. Şükrü. **Ürdün'ün Orta Doğu Politikası ve Türkiye ile Münasebetleri ve Türkiye'nin Bu Konuda Alabileceği Roller ve İzleyeceği Politikalar Neler Olmalıdır.**, Harp Akademisi Kütüphanesi-100410/6050

ENGİN, Özlem ve SOBUTAY, Tülay. **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odaları, Yayın No: 5, 1997

EISENBERG, L. Z. ve N. CAPLAN, **Negotiating Arap-Israeli Peace: Pattens, Problems, Possibilities**, Indiana University Press, USA, 1998.

EKEN, P.Kur. Bnb. Şükrü, **Ürdün Eğitim Bakanlığı**, Ankara, 2004.

ERENDİL, M., **Çağdaş Ortadoğu Olayları** , Genelkurmay Basımevi. Ankara, 1992.

ERGİL, D., **Körfez Bunalımı** , Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

EVSAI, V., **Ortadoğuda Savaş** , İstanbul, 1975.

FOUSKAS, V. K., **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya:Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev: Ali ÇAKIROĞLU, İstanbul, 2004.

FROMKIN, D., **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994.

FLOUH, Tamer.**Orta Doğu'da Barış Süreci Ürdün'ü Nasıl Değerlendiriyor sunuz?** , Harp Akademisi Kütüphanesi-108616/6720, 2004

FROMKIN, David. **A Peace to End All Peace**, Owl Books, 1989 Editör: ORAN, Baskın. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, 2001

GİRİTLİ, İ., **Günümüzde Ortadoğu, Süper Güçler, Üçüncü Dünya ve Türkiye**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

GÖZE, E., **Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.

GÖZLER, K., **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004.

GRESH, A. ve D. VIDAL, **Ortadoğu, Mezapotamyadan Körfez Savaşına**, Çev: Hamdi TÜRE, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

GÜNGÖRMÜŞ KONA, G., **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004.

GÜRKAYNAK, M., **Avrupa'da Savunma ve Güvenlik**, Asil Yayınevi, Ankara, 2004.

HALLOUM, R., (Abu Firas), **Belgelerle Filistin**, Alay Yayıncılık, İstanbul, 1989.

HAMZEH, M., **Refugees In Our Own Land: Chronicles From a Palestinian Refugee Camp in Betlehem**, Pluto Pres, London, 2001.

HERZOG, C., **The Arap-Israil Wars, War and Peace in the Middle East**, New York, 1983.

HOURLANI, A., **Arap Halkları Tarihi**, Çev: Yavuz ALOGAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

İYİGÜN, İ., **Devleşen Ortadoğu ve Kabaran İştahlar**, Ertem Matbaa, Ankara, 2004.

JOHNSON, P., **Yahudi Tarihi**, Çev: Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

KARAASLAN, T., **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, Atlas Kitabevi, Konya, 1998.

KARADAĞ, R., **İsrail Ortadoğu ve Amerika**, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.

KARAMAN, M. L., **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

KARASAPAN, C. T., **Filistin ve Şark-ül Ürdün(Cilt 1-2)**, İstanbul, 1942.

KAYNAK, M., **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler**,

Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

KISSINGER, H., **Diplomasi**, Çev: İbrahim H. KURT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

KİRİŞÇİ K., A. ÇARKOĞLU ve M. EDER, **Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği**, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

KOCAGÖZ, M., **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

KURZMAN, D., **Genesis 1948: The First Arab-Israeli War**, New York, 1972.

KÜRKÇÜOĞLU, Ö., **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası**, Ankara, 1972.

LEWIS, B., **Ortadoğu**, Çev: Selen Y. KÖLAY, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2005.
_____, Rethinking the Middle East, From Foreign Affairs, Faal, 1992.

LAQUEUR, W. ve B. RUBIN, **The İsrail-Arap Reader**, Penguin Boks, U.S.A, 2001.

MACADAM, I., (Ed.), **World Events 1961 Issue**, Penguin Books, Gren, 1961.

MANSOUR, F., **The Arap World: Nation State and Democracy**, Zed Books, London, 1991.

MEMİŞ, E., **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Konya, 1995.

_____, **Kaynayan Kazan Ortadoğu: Geçmişten Günümüze Ortadoğu Sorunları ve Çözüm Yolları**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002.

METZ, H. C., **Jordan a Country Study**, Research Completed, California, 1989.

MILTON, E. B. ve P. HINCHCLIFFE, **Conflicts in The Middle East Since 1945**, Londra, 2001.

MITCHELL, P.R., **The Society Of The Muslim Brothers**, London, 1969.

MOORE, R., **The Arap-Israeli Conflict**, London, 1976.

MORRIS, B., **The Birth of the Palestinian Refugee Problem Visited**, Cambridge University Pres, Cambridge, 2004.

MÜTERCİMLER, E. ve M. K. ÖKE, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ODEH, A. A., **Jordanians, Palestinians an the Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process**, United States Institute of Peace Pres, Washington, 1999.

ODEH, B.J., **Lübnan'da İç Savaş**, Çev: Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1986.

ÖKE, M. K., **Filistin Sorunu**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

_____, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar İhanetler Komplolar Aldanmalar**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1991.

ONAY, Y., **Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak: Neden Irak**, Babil Yayınları, Ankara, 2003.

ORAN, B., **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919–1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Ortadoğu ve Geleceği, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, No:16, İstanbul, 1992.

ÖVER, K. G., **Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası**, İstanbul, 1999.

ÖZEY, R., **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004.

ÖZMEN, S., **Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

ÖZTÜRK, M., **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

PAMUKÇU, K., **Su Politikası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

PAZARCI, H., **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Turhan Kitabevi, I. Kitap Ankara, 1997. 149

_____, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Turhan Kitabevi, II. Kitap, Ankara, 1998.

PEHLİVANOĞLU, A. Ö., **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

PERETZ, D., **Palestinians, Refugees and the Middle East Peace Process**, United States Institute of Peace Pres, Washington, 1993.

RUBİN, B. ve J. C. RUBIN, **Bir Siyasi Biyografi: Arafat**, Çev: Ali ÇAKIROĞLU, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2005.

SABUTAY, T. ve Ö. ENGİN, **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No.1997-5, İstanbul, 1997.

SAĞLAM, K., **Körfez Savaşı ile Değişen Güç Dengeleri**, İstanbul, 1999.

SAİD, E., **Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası**, Agora Yayıncılık, İstanbul, 2005.
_____, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2002.

SANDER, O., **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 6. baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1998.
_____, **"Siyasi Tarih: 1918-1994"**, 6. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

SARTRE, J. P., **Özgür Olmak-Antisemitin Portresi**, Çev: Emin Türk ELİÇİN, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

SERDAROĞLU, Rifat. **Yeni Dünya Düzeni Büyük Orta Doğu ve Türkiye**, 2004

SEVER, A., **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye**, Batı ve Ortadoğu:1945-1958, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

SLUGLETT, P. ve M. F. SLUGLETT, **The Middle East**, Times Book, London, 1996.

SMITH, C. D., **Palestine And Arab-Israel Conflict**, St. Martin's Press, New York, 1992.

SOUSS, İ. ve Z. ELPELEG, **İsrail-Filistin Diyalogu**, Çev: Nihal ÖNOL, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

SÖNMEZOĞLU, F., **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Cem Yayınevi, 1992.
_____, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

SPENCER, W., **The Middle East**, 9th Edition, Mc Graw Hill, Dushkin, 2003.

SUSA, A., **Tarihte Araplar ve Yahudiler: İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat**,

Selenge Yayınları, Çev: Ahsen BATUR, İstanbul, 2005.

SALEM, Mohammad Abdullah. **Orta Doğuda Barış Süreci Ürdünü Nasıl Değerlendiriyorsunuz?** Harp Akademisi Kütüphanesi -94485/5509

ŞAHİN, A., **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

ŞALVARCI, Y., Pax Aqualis: **Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu**, İstanbul, 2003.

ŞENALP, C., İsrail-Filistin: **Kutsal Toprakların Trajedisi(Gezi Notları)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2001.

ŞENTÜRK, D., **Ortadoğuda Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.

TALHAM, G. H., **Palestinian Refugees: Pawns to Political Actors**, Nova Science Publishers, New York, 2003.

The Sunday Times **Savaş Muhabirleri**, Yom Kippur/1973 Arap-İsrail Savaşı, Çev:Fikret YURDAKOL, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985.

THOMAS, B., **How Israel Was Won: A Concise History Of The Arab -Israeli Conflict**, Lexington Boks, Oxford, New York,1999.

TİBİ, B., **Arap Milliyetçiliği**, Çev: Taşkın TEMİZ, İstanbul, 1998.

TOPUR, Tuncer. **Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye**, IQ Yayıncılık, 2004

TURAN, Ö., **Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu**, Akka Yayıncılık, İstanbul, 2002.

TÜMER, G. ve A. KÜÇÜK, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

UÇAROL, R., **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

ULUATAM, Ö., **Damlaya Damlaya Ortadoğu'nun Su Sorunu**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

YAZAR, Y., Ortadoğu: **Değişen Dengeler**, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989.

YILDIZ, Y. G., **Global Stratejide Ortadoğu: Krizler Sorunlar ve Politikalar**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

YILMAZ, T., **Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'e**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

2. SÜRELİ YAYINLAR

DİKERDEM,Mahmut, **Ortadoğu'da Devrim Yılları** ,Cem Yayınevi,İstanbul 1990

ERENDİL,E.Tümg. Muzaffer,Çağdaş **Ortadoğu olayları** ,Genelkurmay Basımevi,Ankara 1992

FRANCE,Jhon, **Victory in the East A military of First Crusade**, Cambridge University 1994

G.GREEN,Bernard, **A survey of Arap History** ,The American University of Cairo Pres,1990

HALLOUM,Ribhi, **“Belgelerle Filistin”** ,Alan Yayıncılık,1989

JABORAH,Hani,Abu, **“The Economics of Peace,The Economics of Middle East Peace**,The MIT Pres,Londra 1993.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Ürdün Bilgi Notu** .

LECA, Jean, **Uluslar ve Milliyetçilik** ,Metis Yayınları ,1998

LEWIS,Bernard, **İslamın Krizi**,Literatür Yayıncılık,2003

MALIK,Anas, **“Foreign Backers,Domestic Dissent,and Regime Policy in Jordan” Explaning Repression Accomodation Decisions.**

ÖRS,Hayrullah, **Musa ve Yahudilik**,Remzi Kitapevi,İstanbul 1999

ÖZTUNA,Yılmaz, **“Türkler,Araplar,Yahudiler”** ,İstanbul 1989

SEVER,Ayşegül, **“Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**,Boyut Kitapları,İstanbul 1997

SANDER,Oral, **“Siyasi tarih 1918-1994”**,imge Kitapevi,İstanbul 2002.

Türkiye İhracatçılar Meclisi **Ürdün Ülke Analizi**.

U.John, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri** ,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1971

3. Elektronik ortamdaki web siteleri

Elektronik Ortamdaki Kaynakları

1. Amman Dünya Ticaret Merkezi Internet Sitesi, < www.arab-business.net/wtcnn >
2. Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Internet Sitesi, < www.avsam.org.tr >
3. Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Internet Sitesi, < www.bsygm.gov.tr >
4. Country Studies Internet Sitesi, < www.country-studies.com/jordan >
5. Dışişleri Bakanlığı Internet Sitesi, < www.mfa.gov.tr >
6. The World Factbook Internet Sitesi, < <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html> >
7. The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001 Internet Sitesi, < www.bartleby.com >
8. DTM, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun>
9. Ürdün Ekonomisi Ve Türkiye-Ürdün Ticari Ve Ekonomik İlişkileri Internet Sitesi, < www.deik.org.tr >
10. Ürdün Gümrükler Genel Müdürlüğü Internet Sitesi, < www.customs.gov.jo >
11. Ürdün İhracatı Geliştirme Ve Ticaret Merkezleri Kurumu Internet Sitesi, < www.iedco.gov.jo >
12. Ürdün Merkez Bankası Internet Sitesi, < www.cbj.gov.jo >
13. Ürdün Sanayi Bölgeleri Kurumu Internet Sitesi, < www.jiec.com >
14. Ürdün Sanayi Ve Ticaret Bakanlığı Internet Sitesi, < www.mit.gov.jo/home_en.asp >
15. Ürdün Ticaret Birliği Internet Sitesi, < www.arab-business.net/jordan.html <
16. Ürdün Ticaret Derneği Internet Sitesi, < www.arab-business.net/jta/ >
17. Ürdün Ticaret Odaları Federasyonu Internet Sitesi, < www.fjcc.com.jo >
18. Ürdün Yatırım Kurulu A Internet Sitesi, < www.jordaninvestment.com >
19. Ürdün Yatırım Kurulu B Internet Sitesi, < www.jib.com.jo >
20. Yatırımları Teşvik Kurumu Internet Sitesi, < www.arab-business.net/ipc/ >
20. Middle East news Information , < www.albawaba.com/countries/Jordan >
21. Arap Gateway maps of the arap word , < www.al-bab.com /arap/maps.>
22. History,Geograpyh and Culture of the Middle East, < www.meactivist.org.jordan / history>
23. Jordan Country Studies, < www.lcweb2.loc.gov / frd.html>
24. Jordan Country Information , www.jordancounrty.com
25. Middle East Forum , < www.meforum.org >
26. Middle East Intelligence Buletin , < www.meib.org >
27. National Information System , < www.nic.gov.jo >
28. Jordan History , < www.Unesco-ihe.org/jordan.country >
29. The Country and People Of Jordan, www.hejleh.com/countries/jordan.html
30. The Hashemite Kingdom Of Jordan , www.academon.com/lib/paper
31. The King Of Hussein Of Jordan , www.kinghussein.gov.jo/ office.html
32. The University Of Jordan's Homepage , < www.ju.edu.jo/ >
33. Jordan's Position On Current Conflict Between Israel and the Palestinias , www.Jordanembassyus.org/new/me/indexme1.shtm.com

34. Türkiye'nin en genç kompo teorileri , < www.tempodergisi.com.tr/toplum
35. President Ronald Regan , < www.whitehouse.gov/history/president >
36. Jordan Israel Peace Treaty , www.pforp.net/Jordan.israel.treaty.asp >
37. Büyük Ortadoğu Projesi , www.tumgazeteler.com/fc/com
38. Venedik deklarasyonu'nun sitesi , www.euromed.net/special.com
39. Venice Declaration on the middle East, www.domino.un.org/Unispal.html
40. Ortadoğu raporlar sitesi , www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadou/urdun

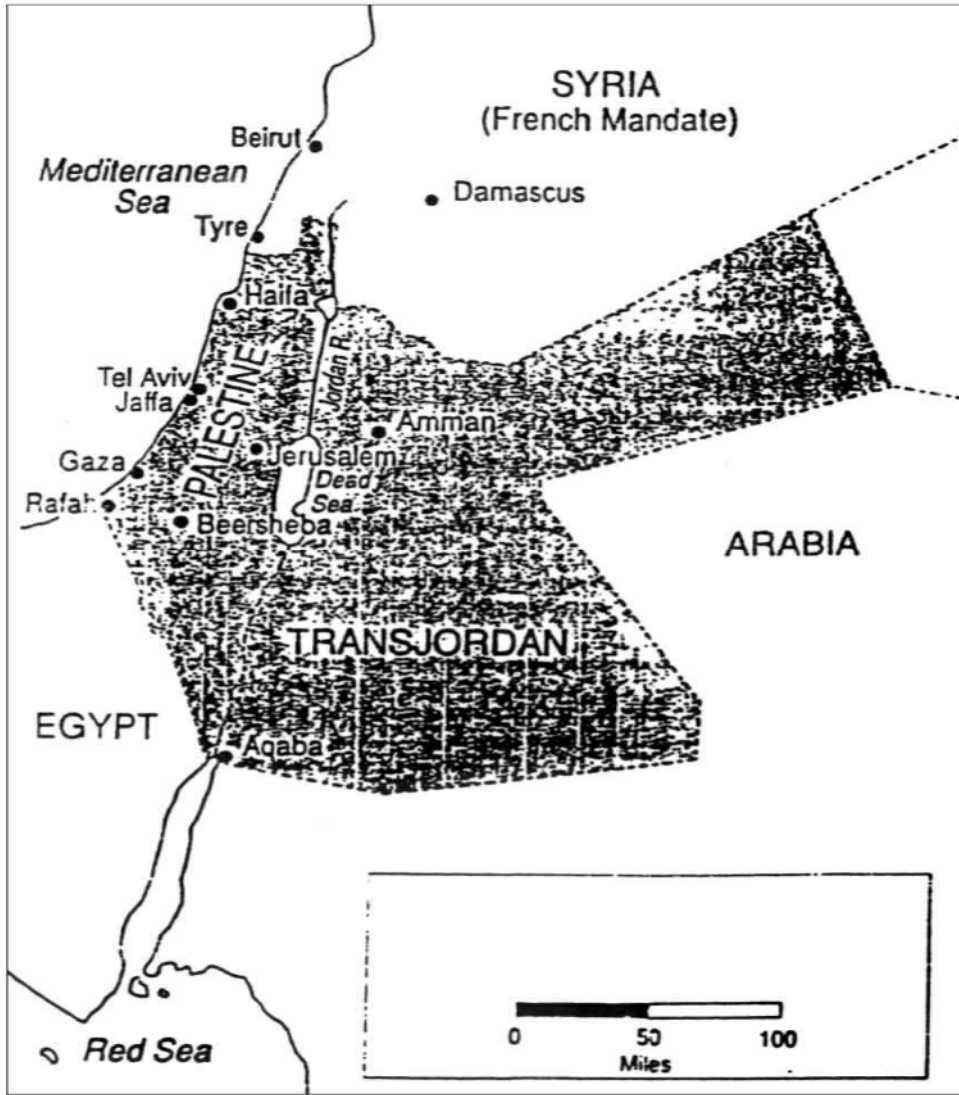
EKLER

EK-1 Ortadoğu Siyasi Haritası

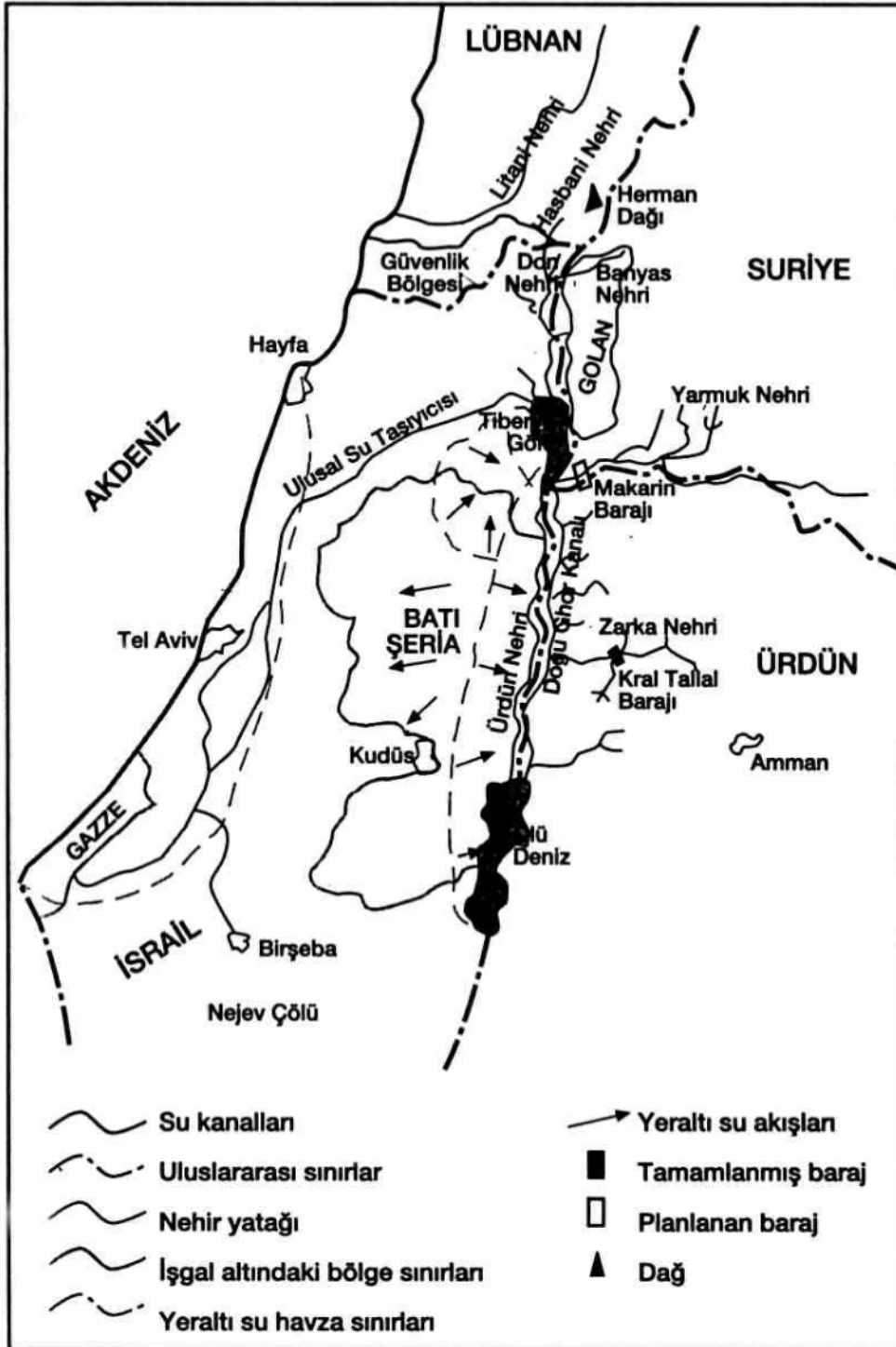
<http://www.al-sahafa.us/images/MiddleEastMap06042007optimized.jpg>

EK-2 1923 Yılı İngiliz Mandası Altındaki Filistin ve Ürdün Toprakları Haritası

<http://www.al-sahafa.us/images/MiddleEastMap06042007optimized.jpg>

EK-3 Fırat-Dicle Nehir Havzası Haritası

http://www.al-sahafa.us/images/MiddleEastMap06042007op_timized.jpg

AHMET CAN ÇEVİK'İN ÖZGEÇMİŞİ

1963 yılında Elazığ'da doğan Kurmay Albay Ahmet Can ÇEVİK 1977 - 1981 yılları arasında Kuleli Askeri lisesinde, 1981 -1985 yılları arasında Kara Harp Okuluna eğitim görmüştür.

1985 yılında Muhabere Teğmen ol arak Kara Harp Okulundan Mezun olan Ahmet Can ÇEVİK ilk kıta görevini müteakip 1989 -1991 yılları arasında ABD'de yüksek lisans öğrenimi görmüştür.

1991-1993 yılları arasında Kara Kuvvetlerine bağlı eğitim kurumlarında bilgisayar öğretmenliği yapmıştır. 1993 -1996 yılları arasında Napoli/İtalya'da daimi görevde bulunan Albay ÇEVİK bu görev esnasında Bosna Hersek'te icra edilen çok uluslu harekâta görev almıştır.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı karargâhında proje subaylığını müteakip 1998-2000 yılları arasında Kara Harp Akademisi eğitimini tamamlayarak 2000 yılında Kurmay Subaylığa naspedilmiştir.

2000-2008 yıllarında Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nda çeşitli karargâh ve kıta görevlerinde bulunmuştur.

Halen Iğdır'da 5'inci Hudut Alay Komutanlığı görevini yürütmektedir.

Albay ÇEVİK' İngilizce ve İtalyanca bilmektedir, evli ve iki çocuk babasıdır.